

Ta hele Norge i bruk!

Prinsipp- og handlingsprogram 2017-2021

Foreløpig versjon

Innholdsfortegnelse

Side	Kapittel
2	<u>Innholdsfortegnelse</u>
4	<u>Innledning: Ta hele Norge i bruk!</u>
5	1) Samfunnet bygges nedenfra – stans sentraliseringen!
6	2) Fellesskapsløsningene er framtida
6	3) Konstruktiv medspiller i en urolig verden
7	4) Demokratisk fellesskap i nasjonalstaten
7	5) Næringsutvikling og vekst over hele landet gjennom aktiv bruk av norsk natur og ressurser
7	6) Rein og trygg mat fra et landbruk som holder landet i hevd
8	7) Norge må gå foran i klimaarbeidet
8	8) Flere må ta del i arbeidslivet
9	<u>Økonomisk politikk: Langsiktig og ansvarlig</u>
9	Innledning
10	Skatter og avgifter
11	Statens pensjonsfond utland
13	<u>Lokaldemokrati og kommunene: Nærhet i hverdagen</u>
13	Innledning
14	Norge trenger en tillitsreform – stans byråkratiseringen
15	Stereke kommuner og fylkeskommuner
17	<u>Næringspolitikken: Verdiene skapes i hele landet</u>
17	Innledning
18	Krafttak for gründere og små og mellomstore bedrifter (SMB)
19	Industri, sjøfart, mineralnæring, reiseliv og finans
20	Matlandet Norge
20	Fiskeriene – en nøkkelnæring langs kysten
21	Sats på verdiskapningen i havbruksnæringa
22	Landbruk
25	Olje og gass
27	<u>Klima og miljø: Bærekraftig bruk</u>
27	Innledning
27	Klimapolitikken – veien videre fra Paris
29	Grønn vekst
31	Energipolitikk i fornybarsamfunnet
32	Ta vare på matjorda!
32	Aktiv forvaltning av natur og biologisk mangfold
33	Rovvilt
35	Friluftsliv

36	<u>Transport og kommunikasjon: Framtidsrettet norsk infrastruktur</u>
36	Innledning
37	Veier, biler og sykler
38	Kollektivtilbud: Jernbane, buss, båt og taxi
40	Luftfart
40	Havner og farleder
40	Digital allemannsrett
41	Post
42	<u>Arbeid og velferd: Gjør din plikt, krev din rett</u>
42	Arbeidsliv
44	Velferd
45	Boligpolitikk
46	Personer med nedsatt funksjonsevne
48	<u>Helse og omsorg: Forebygging framfor reparasjon</u>
48	Innledning
49	Folkehelse og forebygging
49	Alkohol og tobakk
50	Narkotika
51	Kommunehelsetjenesten
52	Eldreomsorg
53	Spesialisthelsetjenesten
55	Lokalsykehustilbudet og fødetilbud
55	Akuttilbud utenfor sykehus
56	Psykatri
56	Kamp mot antibiotikaresistens
57	Bioteknologi – etiske dilemma om liv
58	<u>Utdanning og forskning: Læring for alle</u>
58	Innledning
59	Rett til å bli sett – motivasjon, gjennomføring og rådgivning
59	Læreren
60	Grunnskolen
61	Videregående opplæring
62	Sats på fagopplæring!
62	Høyere utdanning
64	Forskning
64	Livslang læring
65	<u>Barn, familier og likestilling: Trygghet – og frihet til å velge</u>
65	Innledning
65	Barnetrygd og kontantstøtte
66	Kvalitet i barnehagene
66	Skolefritidsordning (SFO)
67	Barnevernet
68	Likestilling
70	<u>Innvandring og integrering: Ansvarlig og inkluderende</u>
70	Innledning
71	Flyktning- og asylpolitikk
72	Integrering – tenke globalt, integrere lokalt

73 Justispolitikken: Trygghet i hverdagen

- 73 Innledning
- 74 Politi- og lensmannsetaten
- 75 Straff
- 75 Kriminalomsorg
- 76 Domstolene
- 76 Grensekontroll

78 Kultur og idrett: Frivilligheten er «limet» i samfunnet

- 78 Innledning
- 79 Urfolk og nasjonale minoriteter
- 80 Kulturminner og museum
- 81 Frivillig sektor
- 81 Idretten
- 82 Kirke og livssyn
- 83 Mediepolitikk

84 Utenrikspolitikk og Forsvaret: Norske interesser og internasjonal stabilitet

- 84 Innledning
- 85 Internasjonal handel
- 86 Bistand og utviklingshjelp
- 87 EU/EØS
- 88 Forsvar og sikkerhetspolitikk

Kjære velger!

Norge er et godt land å bo i. Vi har en offentlig finansiert utdanning og et helsestell de fleste i verden ikke har tilgang til. I tillegg har de aller fleste av oss et fornuftig arbeid å gå til, og statsfinansene er gode. Vi skiller oss dermed ut fra mange land i Europa. I Norge er det små forskjeller mellom folk. Det er høy tillit og et sterkt fellesskap. En langsiktig og bærekraftig forvaltning av våre ressurser har spilt en viktig rolle i norsk historie. Vi har mye å forsvare og mye å være stolte av.

Men vi er heller ikke ferdige. Vi kan stadig bli bedre – og vi har som samfunn store og uløste utfordringer. Blant annet er det for mange som er utenfor arbeidsmarkedet, de sosiale skillene øker, integreringen av nye nordmenn må gå raskere og bedre, det offentlige byråkratiet må reduseres og vi må legge til rette for vekst og verdiskaping over hele landet.

Senterpartiets verdigrunnlag

Senterpartiets formålsparagraf lyder:

Senterpartiet har som mål å legge vilkårene til rette for en harmonisk samfunnsutvikling. Et levende folkestyre, bygget på kristen og nasjonal grunn, er en forutsetning for folkets trivsel og landets fremgang. Individet og menneskeverdet skal være det sentrale i samfunnet og vises tillit i fellesskapet. De sosiale, kulturelle og økonomiske tiltak fra samfunnets side må ta sikte på å skape vekstvilkår og trivsel for alle uansett bosted eller yrke.

Senterpartiet vil bygge samfunnet nedenfra. Vi vil arbeide for et samfunn der mennesker kan utvikle seg fritt. Samfunnskontrakten skal oppfylles av myndige mennesker som tar ansvar for eget liv, for fellesskapet og for naturen. Senterpartiets verdigrunnlag er den kristne og humanistiske kulturarven. Hvert menneske er unikt og uerstattelig, og menneskeverdet er ukrenkelig og overordnet andre verdier.

Jorden er en arv som vi forplikter å forvalte for våre etterkommere. Senterpartiet vil at Norge skal ta sin del av ansvaret for å løse miljø- og klimaproblemene. Senterpartiet vil gjøre de fornybare naturressursene og bruk av disse i lange verdikjeder til fundamentet for økonomien.

Et levende folkestyre og gode lokalsamfunn skal gi folk trygghet, tilhørighet og identitet. Den norske samfunnskontrakten, hvor man yter etter evne og hvor fellesskapet stiller opp for den enkelte, forutsetter tillit mellom folk. Rettferdig fordeling, små forskjeller og sosial tillit henger nøye sammen. Senterpartiet arbeider for et samfunn med små sosiale, geografiske og økonomiske forskjeller. Senterpartiet står for utjamning av ressurser og levekår mellom samfunnsgrupper, mellom landsdeler og mellom rike og fattige land.

Rettferdig fordeling oppnås best gjennom et levende folkestyre og desentralisering av eiendomsrett, makt, kapital og bosetting. Senterpartiet vil sikre den private eiendomsretten. Retten til eiendom er viktig for tryggheten til den enkelte – og samfunnet som helhet. En sunn balanse mellom offentlig og privat eierskap har gjort Norge til et høyproduktivt land med en velfungerende velferdsstat. Senterpartiet vil forvalte denne historiske arven videre og slå ring om den norske velferdsmodellen. Senterpartiet er motstander av en uhemmet markedsliberalisme og løfter fram folkestyret og blandingsøkonomien som alternativ.

Fred mellom folk og nasjoner bygger på gjensidig respekt og toleranse. Norge må arbeide for en verden der flere konflikter løses med politiske og diplomatiske midler. Senterpartiet vil styrke den nasjonale selvråderetten og mener mellomstatlig samarbeid mellom selvstendige land best ivaretar borgernes behov. Senterpartiet vil forsvare menneskerettighetene og den liberale rettsstaten.

Med utgangspunkt i våre verdier, vil vi peke ut åtte særlige utfordringer som må finne en klok, politisk løsning:

1) Samfunnet bygges nedenfra – stans sentraliseringen!

Regjeringen Solberg er en av de mest sentraliserende regjeringer noensinne. Uansett spørsmål er svaret færre og større enheter og sentralisering. Senterpartiet mener at dette er grunnleggende feil. Det er kostbart, og det reduserer kvaliteten og effektiviteten på de tjenester som skal tilbys.

Å ivareta sikkerheten til egne innbyggere er statens mest grunnleggende oppgave. Gjørv-kommisjonen slo fast at staten sviktet da terroren rammet. Regjeringen har vurdert at beredskapen i Norge er mangelfull og har svart med flere byråkrater framfor mer operativ virksomhet, etterforskning og tilstedeværelse over hele landet. Det som nå skjer innenfor politiet og med vår nasjonale beredskap er bare ett av mange eksempler på at ord som «profesjonelt» og «robust» i praksis betyr mer byråkrati, større enheter og uklar plassering av makt og ansvar. Det blir stadig flere direktorater og kontrollmekanismer. Blant dem som jobber direkte med tjenesteyting, enten man er politi, sykepleier eller lærer, går en stadig større del av tiden med til å rapportere og dokumentere. Utviklingen fører til at staten i praksis ikke er til stede i store områder av Norge, og selv i befolkningstette områder opplever man i dag nedlegging av arbeidsplasser og tjenestetilbud og sterk sentralisering.

Senterpartiet mener at en annen utvikling er både mulig og nødvendig: Mer ansvar og myndighet må plasseres lokalt der folk lever og tjenestene skal produseres. En mindre statsadministrasjon og mer ressurser til tjenesteproduksjon vil øke både kvalitet og omfang på alt fra politi til helsetjenester. I tillegg må hver enkelt få større ansvar og makt over eget liv og eiendom. Å slippe å søke eller melde fra til staten eller kommunen er desentralisering i praksis.

Senterpartiet vil videreutvikle et godt offentlig tjenestetilbud i *hele* Norge. Helse, skole og velferd skal være godt utbygd over hele landet, og sikre folk et likeverdig tjenestetilbud uavhengig av hvor man bor. God finansiering av alle landets kommuner er derfor avgjørende. Senterpartiet er opptatt av tilstrekkelig finansiering av barnehage, skole, hjemmebaserte tjenester og sykehjem. Når disse fungerer godt reduseres også behovet for de mer spesialiserte tjenestene.

Offentlige tjenester skal tilbys nær folk. Alle de viktigste tjenestene skal være tilgjengelig der folk bor. Tilgang på barnehage, skole, eldreomsorg og sykehjem er en forutsetning for at lokalmiljø skal kunne utvikle seg og at folk skal kunne bosette seg hvor de vil. At kvaliteten skal være likeverdig over hele landet burde være en selvfølge.

Gjennom inntekts-kutt til de mindre kommunene legger regjeringen opp til at kvaliteten på tjenestene senkes. Senterpartiet vil utvikle og ta vare på gode, offentlige tjenester over hele landet.

2) Fellesskapsløsningene er framtida

I en tid hvor forskjellene øker, vil Senterpartiet kjempe for fellesskapsløsningene. I et samfunn med små økonomiske og sosiale forskjeller vil vi som borgere møtes på mange arenaer og danne fellesskap. Dette skaper tillit og samhold i samfunnet. Dette vil Senterpartiet arbeide for å ta vare på og styrke. Rettferdig fordeling er derfor en av grunnpilarene i vår samfunnsmodell. Vi kjemper for utjevning mellom sosiale grupper, mellom regioner og lokalsamfunn og mellom fattige og rike land i verden.

Senterpartiet kjemper for en mer rettferdig verden. Norges internasjonale arbeid må ta utgangspunkt i at vi på bred front kjemper for menneskerettigheter og mot krig, fattigdom og miljøødeleggelse. Vi har lagt bak oss en periode hvor nyliberalismen langt på vei har fått definere de politiske løsningene i verden, og hvor samarbeidet mellom land har blitt preget av storkapitalen og de multinasjonale selskaperens interesser. Senterpartiet er kritisk til dette og bygger sitt internasjonale engasjement på prinsippene om folkestyre, utjevning og regulert markedsøkonomi.

3) Konstruktiv medspiller i en urolig verden

En urolig verden preget av fattigdom, sult, naturkatastrofer og krig har gitt rekordhøye flyktningetall. Dette har også ført til at mange kommer til Norge. Norge skal i god tradisjon bidra med det vi kan for å forbedre en håpløs livssituasjon for millioner av mennesker. Men vi må ha kontroll med ankomstene til Norge og egne grenser om vi skal sikre god integrering og velferdsstaten – slik at det norske samfunnet på en god måte er i stand til å inkludere de som kommer.

Vi mener også at dagens system ikke er rettferdig for dem som trenger vår hjelp mest. Vi vil derfor prioritere kvoteflyktninger gjennom FN. Vi vil også prioritere humanitær hjelp og langsiktig bistand i nærområdene for å hjelpe så mange som mulig.

Ekstremisme av alle slag og økt fare for terror er noe vi må ta på alvor. Det setter det liberale Norge på prøve. På den ene siden skal vi ivareta personvernet i en tid der de tekniske mulighetene til overvåking og kontroll øker kraftig. På den andre siden må vi så effektivt som mulig overvåke og hindre de krefter som kan tenkes å slå til mot Norge. Når det gjelder ekstremisme, terror og overgrep mot barn er Senterpartiet villige til å tillate nødvendig overvåking og omfattende samarbeide mellom land for å hindre slik alvorlig kriminalitet.

4) Demokratisk fellesskap i nasjonalstaten

Folkestyret må hele tiden forsvares og forbedres. Det bygger på at avgjørelser skal treffes nærmest mulig den de angår og forutsetter desentralisering av makt. Folkestyret kan ikke tas for gitt, og må stadig vitaliseres. Senterpartiet vil styrke de folkevalgte rolle og fylle de demokratiske nivåene med nytt innhold gjennom å gi lokale og regionale folkevalgte økt myndighet over – og ansvar for – egen utvikling. Byråkrati og offentlig forvaltning må begrenses på alle nivå for å unngå at teknokratisk styring vinner plass på bekostning av politiske beslutninger.

Et sterkt norsk folkestyre forutsetter en velfungerende nasjonalstat. Senterpartiet er imot å overføre myndighet til overnasjonale organer der norske velgere ikke lenger kan påvirke hvem de styres av. Senterpartiet er derfor mot norsk medlemskap i EU og EØS. Medlemskap i EØS medfører en trussel mot demokratiet og en rettsliggjøring og byråkratisering av det norske samfunnet som på sikt undergraver den velfungerende norske modellen.

5) Næringsutvikling og vekst over hele landet gjennom aktiv bruk av norsk natur og ressurser

Norge har store fortrinn knyttet til vår natur, våre naturressurser og en befolkning med høy kompetanse bosatt over hele landet. Mens mange andre land har opplevd store problemer ved at arbeidsplasser har blitt flyttet til lavkostland, har vi i Norge i stor grad klart å kompensere for dette med aktiv bruk av rike naturressurser og utvikling av verdikjeder i tilknytning til dette. Dette krever kapital, kompetanse og teknologi. Vi tror det fremdeles er et stort potensiale for å videreutvikle lønnsomme verdikjeder med basis i norske naturressurser. Dette krever at vi offensivt bruker norsk natur til verdiskaping.

Senterpartiet tror aktiv forvaltning og bruk – ikke passivt vern – er en bedre måte å ta vare på naturen på. Norsk natur har også en verdi i seg selv, og må tas vare på for fremtidige generasjoner.

At vi ikke er med i EU og valutaunionen har vært og er svært viktig for oss. Egen valuta har muliggjort økt konkurransekraft og omstilling uten høy arbeidsledighet og store kutt i offentlige budsjetter. Fallende oljepris er i stor grad kompensert med vekst i andre næringer som landbasert industri og reiseliv.

6) Rein og trygg mat fra et landbruk som holder landet i hevd

Norsk matproduksjon må styrkes slik at vi kan produsere mer mat i Norge til en voksende befolkning og opprettholde kulturlandskap og arbeidsplasser over hele landet. En variert bruksstruktur, velfungerende markedsordninger og god lønnsomhetsutvikling er nødvendig for å videreutvikle et av verdens reneste og mest miljøvennlige landbruk. Havbruket er en av de raskest voksende matsektorene i verden, og norsk sjømatnæring har tatt offensive posisjoner. Denne næringen må dyrkes i årene som kommer.

Det er stort behov for økt matproduksjon globalt. I Norge produserer vi under halvparten av maten vi spiser, og folketallet øker. Senterpartiet vil derfor følge opp målsettingen om økt matproduksjon på norske ressurser med sikte på økt sjølforsyning. Hele landet må utnyttes, og det må legges til rette for best mulig geografisk produksjonsfordeling. Reindrifta må sikres rammevilkår som gir en fortsatt bærekraftig drift.

7) Norge må gå foran i klimaarbeidet

Verden har enorme klimautfordringer. Som et rikt, oljeproduserende land har Norge et særlig ansvar for å gå foran i arbeidet med klimaomstilling. Senterpartiet vil altså at Norge fortsatt skal ligge i tet internasjonalt.

All norsk produksjon skal være så miljø- og klimavennlig som mulig. Og mange grep må tas for å utvikle det norske samfunnet til et lavutslippssamfunn. Omlegging i bærekraftig retning gir store muligheter for utvikling av ny norsk industri, teknologiutvikling og kompetanse. Vi tror mye kan og bør gjøres i Norge, men er ikke med på å gjennomføre tiltak som i praksis bare flytter problemet til et annet sted med høyere utslipp og færre norske arbeidsplasser som resultat. Vi er heller ikke med på å bruke klimasaken som argument for å fjerne skattene for dem som har mest, og erstatte dem med avgifter som rammer dem som har minst.

8) Flere må ta del i arbeidslivet

Vi kan ikke slå oss til ro med at bare en «relativt stor andel» av den norske befolkningen tar del i arbeidslivet. Flere eldre og stadig større etterspørsel etter offentlige tjenester vil sette finansieringen av velferdsstaten under press. At så mange som mulig er i jobb, er derfor helt avgjørende. Det er i tillegg viktig for den enkelte å ha et arbeid å gå til.

Å få flere i arbeid og utnytte restarbeidsevnen til hver enkelt blir derfor svært sentralt i fremtiden. Dermed blir færre avhengig av ulike trygdeytelser. At norske trygde- og velferdsordninger ikke eksporteres ut av landet er også viktig. Dette er blant de viktigste tiltakene for å sikre fortsatt jevnbyrdighet og gode offentlige tjenester i det norske samfunnet.

Senterpartiet er et parti med både forankring og visjoner. Vi har lange tradisjoner for ansvarlig og pragmatisk styring av Norge med praktiske løsninger vel tilpasset den tiden vi lever i. I politikken ligger veivalgene. Hvilke muligheter og verdier ønsker vi at de som kommer etter oss skal ta del i? Hvilken plass skal Norge ha i en stadig mer globalisert verden? Dette er spørsmål vi prøver å gi svar på i dette programmet.

- Velferdsstaten må finansieres, og alle må bidra
- Skattesystemet må stimulere til vekst og sikre sysselsetting og fordeling
- Grønn skatteomlegging skal også bidra til økonomisk og geografisk utjevning

Senterpartiets økonomiske politikk bygger på forvaltertankegangen. Vår forpliktelse ligger i å sikre at vi kan overlevere samfunnet i bedre stand til neste generasjon. Den økonomiske politikken er et sentralt redskap for å oppnå dette. Senterpartiet vil føre en ansvarlig finanspolitikk som bidrar til stabil økonomisk utvikling og god sosial og geografisk fordeling. Den offentlige pengebruken skal være nøktern og ansvarlig, samtidig som vi skal påse at de overordnede oppgavene blir løst.

Den økonomiske situasjonen framover vil bli mer krevende enn i det tiåret vi har lagt bak oss. Dette stiller økte krav til oss som innbyggere og samfunn. Gjennom strategiske og politiske valg har vi bygget kunnskap og kompetanse om forvaltning og utvinning av våre rike naturressurser. Dette har gitt høy sysselsetting og store inntekter – og en alminnelig tillit i samfunnet som er svært høy. Vi må nå bygge videre på våre nasjonale fortrinn, slik at velferden kan sikres gjennom vekst, verdiskaping og fordeling. Senterpartiet vil bruke statens finansielle styrke til å drive aktiv motkonjunkturpolitikk¹, og sikre langsiktig økonomisk stabilitet.

Norge skal være et godt land å drive næringsvirksomhet i. Norge har gode forutsetninger for vekst i næringslivet, ikke minst på grunn av dyktige fagfolk, moderne teknologi og våre naturressurser. En rettferdig og balansert skatte- og avgiftspolitik, store investeringer i infrastruktur og satsing på teknologi og kunnskap er nødvendig for at bedrifter i hele landet skal vokse.

Egen valuta og pengepolitikk under nasjonal kontroll har vært avgjørende for å sikre tilpassinger til økonomiske svingninger. Denne råderetten skal vi også sikre for fremtiden. Senterpartiet er den sterkeste garantisten for en selvstendig norsk valuta.

¹ *Motkonjunkturpolitikk* innebærer at man ved hjelp av politiske strategier forsøker å motvirke store svingninger i økonomien og legge grunnlag for en stabil økonomisk utvikling. Tett forbundet med de økonomiske teoriene til John Maynard Keynes. New Deal fra 1930-tallets USA løftes ofte fram som et eksempel på motkonjunkturpolitikk. Tenkningen har stått sterkt i Norge etter 2. verdenskrig.

En av folkestyrets hovedoppgaver er å sikre at alle ved arbeid får mulighet til å forsørge seg selv og sine nærmeste. Det å kunne ha egen inntekt sikrer personlig frihet, finansiering av felles velferd og inkludering. Alt dette gir grunnlag for økonomisk vekst.

Velfungerende og velregulerte finansmarkeder er avgjørende for en god økonomi. Reguleringer skal sikre finansiell stabilitet, god forbrukerbeskyttelse og et trygt og sikkert betalingssystem. Norsk næringsliv basert på små og mellomstore bedrifter er i all hovedsak avhengig av bankfinansiering. Norge har, med sine solide banker og en mangfoldig og desentralisert banksektor, et godt utgangspunkt. Senterpartiet legger vekt på å føre en politikk som gir rom for en desentralisert banksektor med sterk vekt på sparebanker. Reguleringen av banker må i større grad tilpasses bankenes ulike størrelser og risikobilde.

Senterpartiet vil:

- Sikre en stabil og forutsigbar økonomisk politikk, som legger til rette for vekst og verdiskaping, sysselsetting og god sosial og geografisk fordeling.
- Sikre egen valuta og pengepolitikk under nasjonal kontroll.
- Grunnlovsfeste den norske krona.
- Ha en moderat bruk av oljepenger, godt innenfor de rammer som handlingsregelen setter.
- Legge vekt på at reguleringen av norsk banksektor ikke påfører mindre banker unødige regulatoriske krav.
- Sikre det norske Finanstilsynet selvstendighet i sin virksomhet.
- Sikre at kontanter fortsatt skal være lovlige betalingsmidler.

Skatter og avgifter

Skatt på arbeid, formue og næringsoverskudd er viktige finansieringskilder for fellesskapet. Skattepolitikken skal innrettes effektivt, med brede skattegrunnlag og lave satser. Skattebyrden skal fordeles rettferdig og etter evne. Et progressivt skattesystem er et viktig virkemiddel i fordelingspolitikken.

Senterpartiet legger til grunn en skattepolitikk som stimulerer til arbeid og innsats. Skattepolitikken skal bidra til økt entreprenørskap og nyskaping – og bidra til muligheter og utvikling i alle deler av landet. Derfor trengs en styrking av de distrikts- og regionalpolitiske virkemidlene i skattesystemet. Skatteutjamning mellom skattesterke og skattesvake kommuner og den geografisk differensierte arbeidsgiveravgiften er sentrale virkemidler.

Skatte- og avgiftssystemet er et viktig virkemiddel for å kutte klimautslipp. Forurenser skal betale. Men et «grønt skatteskipt» må være forutsigbart og koblet til andre tiltak som sikrer sosial og geografisk fordeling.

Det kommunale selvstyret forutsetter frie inntekter, og mulighet til å forme utviklingen lokalt gjennom demokratiske prosesser. Senterpartiet vil styrke lokaldemokratiets mulighet til selv å påvirke kommunale inntekter. Skatteoppkrevingen skjer mest effektivt ved å opprettholde kommunale skattekontor.

Senterpartiet ser muligheter i den fremvoksende delingsøkonomien under forutsetning av at det blir etablert systemer hvor deltakerne betaler skatter og avgifter på linje med annen næringsvirksomhet. Kvalitet og kontroll med de varer og tjenester som tilbys, må ikke svekkes. Det skal konkurreres på like vilkår.

Senterpartiet vil:

- At skatte- og avgiftspolitikken skal sikre en rettferdig og forutsigbar fordeling av felleskapets kostnader på innbyggere og virksomheter.
- Redusere skatten på lave inntekter og øke skatten på høyere inntekter. Skattesystemet må bli mer progressivt.
- Gi et særskilt skattefradrag til lavlønte som er i arbeid.
- At skattesystemet skal fremme verdiskaping og framtidige investeringer i norsk næringsliv, effektivitet i økonomien, samt sosial og geografisk utjamning.
- At bedriftsbeskatningen holdes på et nivå som bidrar til at bedrifter opprettholder sin virksomhet i Norge, og at mest mulig av overskuddet beholdes i bedriftene.
- Gå gjennom og forbedre de skattemessige avskrivningsreglene for å gjøre norsk næringsliv mer konkurransedyktig.
- Styrke differensiert arbeidsgiveravgift som et hovedvirkemiddel i distriktpolitikken. Målet er at alle næringer og offentlig virksomhet igjen skal komme inn i dette regelverket.
- Sidestille reindrifta med landbruket i forhold til avgifter på driftsmidler.
- Skjerme primærboliger med vanlig standard i skattesystemet og gå mot forslag om å innføre en statlig eiendomsskatt.
- At bunnfradraget i formueskatten økes og formuesgrunlaget for driftsmidler og aksjer reduseres videre.
- At skattefradrag for gjeldsrenter i husholdningene trappes ned i samsvar med skatteforliket i Stortinget 2016.
- At arbeidet mot svart arbeid, sosial dumping og skatte- og avgiftsunndragelser intensiveres.
- Sikre at internasjonale konsern med aktivitet i Norge ikke tilpasser sin virksomhet med det formål å unngå å betale skatt i Norge. Overskudd generert i Norge, skal beskattes her.
- Ha et friere kommunalt skatteøre innenfor nasjonale rammer og beholde selskapsskatten som en fullt ut statlig skatt.
- Styrke og utvide skattefunnordningen.
- Utrede delingsøkonomien med tanke på beskatning og regulering.
- Styrke pendlernes skattefradrag
- At Vinmonopolet overtar taxfreesalget av alkohol.
- Arbeide for å innføre internasjonal beskatning av multinasjonale selskaper som er nullskatteyttere etter nasjonale skattetilpasninger.
- Arbeide for å innføre internasjonal avgift på valutahandel (Tobin-skatt).
- Styrke arbeidet mot kapitalflukt og skatteparadis.
- Utrede innføring av ROT-fradrag.

Statens pensjonsfond utland

Pensjonsfondet forvalter en sentral del av vår felles nasjonale formue og skal sikre tryggest mulig og høyest mulig avkastning. Verdiane skal forvaltes mest mulig effektivt, og på en måte som sikrer evigvarende avkastning. Fondet er i dag plassert i obligasjoner, internasjonale aksjemarkeder og næringseiendom. Fondets investeringshorisont må gradvis utvikles, for å sikre at midlene er tilstrekkelig spredt og balansert i forhold til risikoen.

Pensjonsfondet skal i sin forvaltning, sine investeringer og sin eierskapsutøvelse styrke sitt arbeid med etikk. Fondet skal fremme en utvikling i de virksomheter de er investert i som bidrar til å bedre arbeidsmiljø og sosiale rettigheter, og redusere negative helse- og miljøpåvirkninger.

Senterpartiet mener vi skal tenke nasjonalt og industrielt fremover rundt forvaltningen av en stor og voksende finansformue. Det å flytte en større del av forvaltningen hjem til Norge vil bidra til å utvikle viktige arbeidsplasser og miljøer i Norge. Det vil også bidra til å understøtte og utvikle de finansmiljøene vi allerede har. På samme vis som vi har tenkt langsiktig og industrielt rundt

forvaltningen av våre naturressurser, bør vi gjøre det samme rundt forvaltningen av vår kapitalformue.

Senterpartiet vil:

- Skille forvaltningen av Statens pensjonsfond utland (NBIM) ut fra Norges Bank og etablere et eget styre. En årlig stortingsmelding om fondets virksomhet og strategi skal legges fram og behandles av Stortinget.
- At en størst mulig andel av fondets investeringsaktiviteter skal styres fra Norge.
- Åpne for at fondet kan investere i infrastruktur innenlands.
- Flytte deler av fondets administrasjon ut av Oslo.
- Utrede muligheten for at mindre deler av kapitalen til Statens Pensjonsfond Utland kan brukes til å støtte at selskaper staten allerede er medeier i, kan foreta strategiske oppkjøp av virksomheter, slik at kontroll og hovedkontor kan sikres og utvikles i Norge.

- Like gode tjenester i hele Norge – sentraliseringen må stoppes
- Bedre offentlige tjenester – mindre byråkrati
- Ny styring basert på tillit, kvalitet og effektivitet

Senterpartiet vil bygge samfunnet nedenfra og vil derfor desentralisere makt, bosetting, arbeidsplasser, kapital og kompetanse. Målet om desentralisering er ideologisk forankret i ideen om et deltakende folkestyre. Behovet for å dele makt og innflytelse mellom ulike deler av landet er grunnleggende for et aktivt folkestyre.

Senterpartiet mener at alle skal ha reell frihet til å bosette seg der de ønsker. Gode og effektive samferdselsløsninger og målrettede distrikts- og regionalpolitiske virkemidler vil føre til vekst utenfor de regionale sentrene. Utviklingen av lokalsamfunn i bygdene, tettstedene og byene, er viktig for både næring og trivsel.

Utviklingen av hovedstadsregionen, der mange innbyggere er bosatt og mange av de nasjonale institusjonene er lokalisert, er viktig for hele landet. Samtidig må det utvikles bedre virkemidler for å bidra til dempe den ensidige veksten i Oslo-regionen slik at vekstkraften i samfunnet kommer hele landet til gode.

Det norske samfunnet er basert på at naturressurser og kompetanse i *hele landet* tas i bruk. Dette skal videreutvikles gjennom å bygge opp under de små og mellomstore bedriftenes rolle i verdiskapningen. Det er god samfunnsøkonomi å utnytte de naturgitte og menneskelige ressursene i hele landet.

Senterpartiet ser det som en viktig offentlig oppgave å sikre lik tilgang til ny teknologi for å kunne ta i bruk ressursene og skape varierte arbeidsplasser i hele landet. Vi vil sørge for høyhastighetsnett og mobildekning til alle.

Senterpartiet vil arbeide for regionspesifikke distriktpolitiske ordninger i tillegg til de landsdekkende institusjonene Innovasjon Norge og Siva. Virkemiddelapparatet må tilpasses slik at de ulike distriktenes og regionenes næringsmuligheter blir utløst. Senterpartiet vil gi Innovasjon Norge et langt mer omfattende og tydelig distriktsoppdrag.

Det er et selvstendig mål at utnyttelsen av naturressursene bidrar til kompetanseutvikling og reinvestering lokalt og regionalt.

Senterpartiet vil:

- Videreutvikle bo- og arbeidsmarkedsregioner over hele landet og stimulere nærings- og kompetansekluser som en strategi for regional balanse.
- Flytte oppgaver fra statlig til kommunalt og fylkeskommunalt nivå.
- Stanse veksten i statlige arbeidsplasser og legge særlig vekt på at statlige kompetansearbeidsplasser blir desentralisert.
- Utvide bruken av personrettede virkemidler i distriktspolitikken, som for eksempel nedskrivning av studielån.
- Arbeide for at alle kommuner lager en offensiv strategi for bosetting og integrering.
- Videreføre ordningen med delt eierskap mellom staten og fylkene i Innovasjon Norge. Innovasjon Norge må ha regionkontorer og regionale styrer i alle fylker. Innovasjon Norge må i større grad innrettes mot små og mellomstore bedrifter.
- Styrke bevilgningene til regional utvikling i statsbudsjettet.
- Ha som mål å gjeninnføre differensiert arbeidsgiveravgift for alle næringer og for offentlig virksomhet i virkeområdet.
- Når statlige virksomheter flytter sin hovedadministrasjon ut av Oslo skal de styres og drives der de er lagt. Arbeidet med å flytte funksjoner og avdelinger i offentlige etater ut i distriktene, må fortsette.

Norge trenger en tillitsreform – stans byråkratiseringen

Statlige etater og direktorater utøver i dag stadig større innflytelse i saker som krever politisk skjønn. Dette undergraver tilliten til demokratiet, er ineffektiv og konsentrerer makt i hovedstaden og de andre storbyene. Derfor vil Senterpartiet gjennomføre en politikk som avbyråkratiserer og desentraliserer Norge.

Det har gått inflasjon i antall direktorat og målene staten skal styres etter. I tillegg er det en ukritisk vekst i "målstyring" og bruken av "bestiller-utfører-modellen" i offentlig sektor. Dette skaper mye ekstra arbeid og behov for mange nye stillinger. Senterpartiet vil ha en kritisk gjennomgang av det statlige organisasjonskartet og redusere antall direktorat. Noen kan legges ned og noen kan slås sammen med departement eller andre direktorater.

Senterpartiet vil ha en tillitsreform i offentlig sektor. Byråkratiet må temmes, og ressursene må ledes dit hvor det foregår faktisk tjenesteproduksjon. Kontroll- og rapporteringsrutiner må reduseres til et minimum, slik at ansatte i offentlig sektor i størst mulig grad kan prioritere kjerneoppgaver. Man må ha tillitsbasert, stedlig ledelse i hele offentlig sektor.

Offentlig sektor står foran betydelige endringer som følge av digitalisering. Senterpartiet vil stå i front for å skape moderne og effektive offentlige tjenester gjennom digitalisering, uten å miste nærheten til innbyggerne. Digitalisering vil også være et virkemiddel for å beholde spredt bosetting i hele landet.

Offentlig sektor må ha høy effektivitet og god ressursutnyttelse, både i kommuner, fylkeskommuner og statlig sektor. Dette gir en bedre forvaltning.

Lover og regelverk skal være enkle å forstå og myndighet skal utøves nærmest mulig innbyggerne. Satsing på ny teknologi, herunder digitalisering, må bidra til dette. Overdreven byråkratisering skaper frustrasjon, ineffektivitet og stjeler ressurser fra viktige samfunnsoppgaver. Utfylling av skjema for

ulike kontroll- og registreringsformål, søknadsprosesser for å få ulike tillatelser og rapportering til myndighetene.

Senterpartiet er motstandere av EØS-avtalen. Avtalen medfører sentralisering av makt og at byråkratiets stilling styrkes på bekostning av folkevalgte politikere. Samtidig medfører EØS-avtalen at den dømmende makt, domstolene, styrker seg på bekostning av utøvende og lovgivende makt, regjering og storting. Rettsliggjøringen av politikken medfører mer regelstyring og byråkratisering. Ideen bak EUs regelverk er harmonisering og standardisering. EU-retten er mer detaljregulert enn norsk rett og med mindre rom for skjønn i forvaltningen. Resultatet blir byråkrati, stivbeint praksis og manglende lokal tilpasning.

Senterpartiet vil:

- Redusere antall ansatte i statsforvaltningen og utrede hvordan man kan bidra til omstilling, reduksjon i antall direktorater og legge grunnlaget for en vellykket utflytting av statlige arbeidsplasser.
- Stanse veksten i statsbyråkratiet og lede ressurser og myndighet til de delene av offentlig sektor som yter tjenester til befolkningen.
- At tilskudd til kommuner og fylkeskommuner i hovedsak gis som frie midler.
- Redusere antallet direktorater og statlige tilsyn.
- Stramme inn og endre retningslinjene for statlig lokalisering, og avskaffe unntaksbestemmelser.
- Redusere krav til internrevisjon i statlige etater til et fornuftig nivå.
- Revidere Riksrevisjonens mandat med sikte på mer målrettet forvaltningskontroll.
- Arbeide for forenkling av lover, forskrifter og skjema - forenkle kontroll- og rapporteringssystemene i det offentlige slik at flere ressurser kan brukes til tjenesteproduksjon.
- Styrke arbeidet med å samordne statlige innsigelser og sette klare tidsfrister og begrensninger for å unngå unødige forsinkelser i planprosesser.
- Arbeide for at kravene som stilles til næringslivet er gjennomførbare også for små og mellomstore bedrifter.
- Sikre at offentlig byråkrati og prosesser er åpne og gir rom for innsyn.
- Redusere veksten i støttefunksjoner i DIFI² og DSS³. Støttefunksjoner bør i større grad delegeres til hver etat.
- Nedskalere det nye regjeringskvartalet.
- Utrede de omfattende byråkratioppgavene som følger av EØS-avtalen.

Sterkere kommuner og fylkeskommuner

Det lokale folkestyret må styrkes, slik at flere får delta i utviklingen av samfunnet og det lokale tjenestetilbudet. Norske kommuner og lokaldemokratiet har i dag stor makt og stort ansvar for viktige velferdstjenester innen både oppvekst, omsorg, kultur og lokal stedsutvikling. Det lokale folkestyret må utvikles gjennom desentralisering av statlige oppgaver til kommuner og fylker. Senterpartiet ønsker en selvstendig og nyskapende kommunesektor, som utvikler den lokale velferden og lokalsamfunnet. For å sikre et livskraftig lokalt folkestyre må øremerking, rettighetsfesting og bemanningsnormer begrenses. Alle nye oppgaver må fullfinansieres.

Kommunene er sentrale tjenesteprodusenter, samfunnsutviklere og «grunnmuren» i vårt folkestyre. Senterpartiet er motstander av den pågående kommune- og regionreformen og mener de fører til sentralisering og svekket folkestyre. Vi mener at eventuelle kommune- og fylkessammenslåinger skal

² Direktoratet for forvaltning og IKT

³ Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon

være frivillige og at oppslutningen om dem skal være avklart i lokale folkeavstemminger.

Senterpartiet går inn for en omfattende oppgaveoverføring til kommuner og fylker på områder som vil tjene på at lokal kompetanse og forvaltningskunnskap blir brukt når løsningene utformes. Vi vil videreføre arbeidet med overføring av oppgaver til alle kommuner og fylkeskommuner.

Senterpartiet er imot å bruke inntektssystemet for å tvinge fram kommunesammenslåinger og tar avstand fra forsøk på å dele mindre kommuner inn i «frivillige små» og «ufrivillige små». Staten skal legge til rette for at alle kommuner har likeverdige økonomiske forutsetninger for å løse sine oppgaver.

Senterpartiet vil:

- At norsk folkestyre og forvaltning skal organiseres i tre nivåer: stat, fylke og kommune. Fylkene skal være felles grense for fylkeskommunene, fylkesmannsembetene og valgdistriktene for Stortinget. Statlig regional forvaltning skal organiseres slik at den har sammenfallende grenser med fylkene. I tilfeller hvor organiseringen bør skje i større enheter enn fylkestallet tilsier, skal etatsgrensene *ikke* dele fylker.
- At eventuell sammenslåing av kommuner og fylkeskommuner skal være frivillig og basert på lokale prosesser og folkeavstemminger. Sammenslåinger vedtatt i stortingsperioden 2013-2017 skal oppheves dersom kommuner og/eller fylker sjøl ønsker det.
- Sikre kommuner og fylkeskommuner en sterk økonomi som står i forhold til de oppgavene sektoren har.
- Ha sterkere inntektsutjamning mellom landets kommuner.
- Gjennomføre en stor oppgaveoverføring fra statlig regional forvaltning, direktoratene og fylkesmennene til kommunene og fylkeskommunene.
- Stimulere til at de største byene oppretter bydelsråd/-styrever for å styrke lokaldemokratiet i de største enhetene.
- Styrke arbeidet med forenkling og avbyråkratisering.
- Sammen med KS (Kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon) utvikle gode systemer for IKT, innovasjon, forskning og utvikling i kommunesektoren.
- Forsterke digitaliseringen i offentlig sektor og videreutvikle de sentrale digitale registre og felleskomponenter som Matrikkelen, Folkeregisteret, Enhetsregisteret og Altinn. Dette vil styrke tjenestetilbudet, legge bedre til rette for næringslivet og skape mer effektiv drift.
- Ha sterk samkjøring av stat og kommunesektor i digitaliseringsarbeidet.
- Motvirke EØS-avtalens svekkelse av det lokale folkestyret så langt som tilknytningsformen åpner for, og på sikt si opp avtalen og inngå samarbeidsavtaler med EU som ivaretar lokale og nasjonale behov for selvstyre.
- Styrke velgernes mulighet til å påvirke personvalget ved valg til Stortinget, fylkestingene og kommunestyrene, men ikke gjeninnføre mulighet til å stryke kandidater.
- At mandatfordelingen mellom fylkene ved stortingsvalg baseres på antall norske statsborgere, heller enn antall innbyggere.
- Nedsette et offentlig utvalg for å utrede konsekvensene av endrede valgkretser til stortingsvalget.

- Lange, norske verdikjeder basert på våre naturressurser
- Lettere med ny bedrift – bedre forhold for selvstendig næringsdrivende
- Verdens beste landbruk + verdens reneste natur = verdens beste mat

Programutkastet har en rekke kapitler som knytter an til næringspolitikken. Ikke alle finnes i denne hovedboken. Se særlig neste kapittel (Klima og miljø), hvor «grønn vekst» i næringslivet og skogsatsing (s. 28), energipolitikken (s. 30), jordvernet (s. 31) og rovviltpolitikken (s. 33) er omtalt. Ser også hovedboken om økonomisk politikk/skattepolitikk (s. 10–13).

Senterpartiet vil føre en næringspolitikk som legger til rette for et livskraftig næringsliv og verdiskaping i hele landet. Det er et offentlig ansvar å føre en aktiv næringspolitikk, sikre nasjonalt eierskap til naturressurser, viktige selskaper og kritisk infrastruktur, samt stå ansvarlig for utbygging, vedlikehold og drift av infrastruktur. God næringspolitikk og god klimapolitikk henger sammen. Gjennom satsing på ny teknologi, bioøkonomi og mer kretsløpsøkonomi må vi forme morgendagens verdiskaping og arbeidsplasser.

Senterpartiet vil ha lange og vitale norske næringskjeder fra råvare til produkt, fordi dette utnytter landets ressurser best og sikrer at verdiskapningen gir gevinst i form av overskudd og arbeidsplasser. Senterpartiet mener det er viktig å satse innenfor de næringer der vi har fortrinn og etablerte næringsklynger.

Privat eierskap og privat initiativ er helt sentralt i verdiskapningen i Norge. De små og mellomstore bedriftene utgjør en stor andel av det totale norske næringslivet. Det er derfor spesielt nødvendig å gi disse bedriftene gode og forutsigbare rammevilkår. Det må finnes et bredt spekter av virkemidler som understøtter gründere, både i oppstartsfasen og vekstfasen.

Senterpartiet slår ring om norsk eierskap i det private næringslivet fordi dette sikrer verdiskaping, kompetanse, arbeidsplasser og framtidige investeringer i Norge. Vi vil arbeide for at statlig eierskap sikrer hovedkontor i Norge og forsknings- og utviklingsaktivitet her i landet. Vi er for statlig eierskap der dette er nødvendig for å sikre norsk eierskap og viktige samfunnsinteresser. Folketrygdfondet må kunne kjøpe seg opp i strategisk viktige selskaper for å sikre norsk eierskap. Det må utarbeides en stortingsmelding om hvordan Norge kan sikre nasjonalt eierskap i strategisk viktige bedrifter og teknologier.

På flere områder har norsk næringsliv potensial til å bli verdensledende. Dette krever en særskilt satsing på kompetanse og innovasjon i eksisterende bedrifter. Senterpartiet vil legge til rette for videre utvikling av eksisterende næringsklynger, og etablering av nye næringsmiljø for å styrke vår konkurransekraft internasjonalt. Bedriftenes innovasjonsevne, samt tilgang på kompetanse og kapital, er avgjørende. Senterpartiet vil innføre ordninger for å redusere risiko for norsk næringsliv for eksempel i form av statlige garantiordninger for norsk næringsliv.

I samspillet mellom utdanning, forskning og næringsliv legges grunnlaget for et kunnskapsbasert og innovativt næringsliv. Senterpartiet vil satse på forskning og utvikling slik at Norge kan styrke sin konkurransekraft i verdensmarkedet.

Krafttak for gründere og små og mellomstore bedrifter (SMB)

90 % av norske virksomheter har færre enn ti ansatte. De utgjør grunnfjellet i næringslivet og sørger for arbeidsplasser til tusenvis av nordmenn i hele landet. I Europa står slike virksomheter for 85 % av jobbskapingen. Store ideer begynner gjerne i det små, og det er også i de små bedriftene potensialet for innovasjon og nyskaping er størst.

Senterpartiet vil legge til rette for en rik, mangfoldig og vekstkraftig SMB-sektor i fremtiden. Dette er ikke bare mulig, men helt avgjørende for at Norge skal klare å gjennomføre nødvendig omstilling. Vi vil føre en skattepolitikk som stimulerer til investering, innovasjon og aktivt eierskap. Personlig eierskap i næringslivet innebærer større ansvar og risiko for eier, noe det må tas hensyn til i skattesystemet. Senterpartiet mener vilkårene for selvstendig næringsdrivende må bedres. Det må satses på forenkling av regelverk, minst mulig belastende rapporteringskrav og bedre sosiale ordninger.

Senterpartiet vil satse tungt på små og mellomstore bedrifter. Senterpartiet vil gjøre det enklere å starte og drive sin egen bedrift. Potensialet for nyetableringer er stort. Dessverre vegrer mange seg for å starte for seg selv, blant annet fordi det er komplisert og risikabelt å etablere en bedrift. Bedre tilrettelegging er særlig viktig for å få flere kvinner til å bli gründere.

Varehandelen sysselsetter 370 000 personer fordelt på 70 000 virksomheter i hele landet. Handelsnæringen ivaretar mange oppgaver ut over det å drive handel. Butikkenes tilstedeværelse er avgjørende for livskraftige lokalsamfunn og tilgang til arbeidsplasser der folk bor. Næringen gir effektive karriereveier, kompetanseutvikling og ledererfaring, som alternativ til lang og formell utdanning.

Senterpartiet vil:

- Redusere byråkratiet særlig for små bedrifter.
- Forenkle systemet for skattlegging av enkeltpersonforetak.
- Forenkle skattefunnordningen og tilpasse den bedre til enkeltpersonforetak, slik at den blir reelt nøytral når det gjelder selskapsform.
- Legge til rette for innovasjon og entreprenørskap i hele skoleløpet.
- Bedre de sosiale ordningene for selvstendig næringsdrivende, særlig ved sykdom og fødsel.
- Styrke ordningene som støtter gründerne gjennom i den kritiske etableringsfasen.
- Ikke utvide ordningen med søndagsåpne butikker.
- Legge frem en egen stortingsmelding for varehandelen for å belyse de utfordringene denne svært omfattende næringen står overfor.
- Styrke programmet for å sikre butikker på små steder (Mercur-programmet).

Industri, sjøfart, mineralnæring, reiseliv og finans

Norge må jobbe aktivt for å beholde industriens andel av verdiskapingen i samfunnet, både gjennom å styrke eksisterende industri og legge til rette for nye etableringer.

Senterpartiet vil sikre gode rammebetingelser for landbasert industri. Vi vil satse på forskning, utvikling og ny teknologi for å styrke innovasjonsevne, vekstmuligheter og konkurransekraft i industrien. Det er vesentlig for vekstkraften at vi styrker videreutdanningen av fagarbeidere slik at flere får fagbrev og at vi satser på entreprenørskap.

Den maritime næringen har stor betydning i norsk industri og næringsliv og omfatter et bredt spekter av ulike store og mindre bedrifter som har et mangfold av tjenester og produkter. Senterpartiet vil jobbe for at Norge fortsatt skal være fremst i verden på områder som miljø, teknologiutvikling og sikkerhet. Senterpartiet mener sjøfolk skal være sikret norske lønns- og arbeidsvilkår for sitt arbeid til sjøs i norske farvann og på norsk sokkel.

Norge antas å inneha mineralverdier for ca. 2500 mrd. kr – noe som kan gjøre dette feltet til en vekstnæring. Bergverksnæringa må utvikles på en slik måte at hensynene til lønnsomhet, sysselsetting, lokal verdiskaping, lokal kompetanseutvikling og miljø blir ivaretatt. Senterpartiet vil kartlegge mineralressursene i Norge og jobbe strategisk for at mineralnæringen skal vokse. Det er også viktig å sikre at verdiskapingen i mineralnæringen også kommer berørte lokalsamfunn til gode. Senterpartiet vil flytte ansvaret for mineralnæringen fra Nærings- og handelsdepartementet til Olje- og energidepartementet. Senterpartiet vil innføre en kommunal utvinningsavgift for å gi kommunene en andel av verdiskapingen ved mineralutvinning og ved utvinning av sjeldne jordarter. Utvinningsavgiften inntreer ved overskudd utover normalavkastning.

Senterpartiet vil arbeide for økt verdiskaping og økt lønnsomhet i reiselivsnæringen. Reiseliv er en stor næring i Norge, men har potensial for ytterligere vekst. Reiselivet er ei viktig næring og kan være en stor bidragsyter til å skape nye arbeidsplasser i hele landet. Private og offentlige aktører må i felleskap jobbe med å videreutvikle Norge som reisemål, både for utenlandske og norske turister.

Det naturbaserte reiselivet er i vekst. Dette gir store muligheter innenfor de næringene som har sitt grunnlag i forvaltning av naturressurser. Samtidig gir satsing på kultur i reiselivet muligheten til å vise fram både vår historie og tradisjon – og dagens Norge.

Regionale reiselivsselskap med felles markedsføring i utlandet gir bedre gjennomslagskraft. Økt internasjonal markedsføring, og da særlig mot de mest betalingsvillige markedene, samt produktutvikling må prioriteres.

Kapitalforvaltning og finanstjenester er en stor næring globalt. I tillegg er velfungerende finansinstitusjoner og sunne banker en nødvendig infrastruktur i det norske samfunnet. Senterpartiet mener vi skal tenke nasjonalt og industrielt fremover rundt forvaltningen av landets store og voksende finansformue.

Romfartsindustrien er en stor og viktig distriktsnæring som generer industri- og høykompetansearbeidsplasser i hele landet. Senterpartiet er opptatt av at Norge deltar i de internasjonale samarbeid som genererer prosjekter og forskningsmidler til norske bedrifter innenfor dette området.

Matlandet Norge

Råvarene, vårt nordiske klima og topografi og store sesongvariasjoner, er utgangspunktet for den norske matkulturen og produksjon av trygg mat til den norske befolkningen. Maten er utgangspunktet for den største komplette verdikjeden i Fastlands-Norge. Norge har en unik plante- og dyrehelse som danner grunnlaget for produksjon av trygg, ren mat. Det er viktig at det tas de nødvendige forhåndsregler for å sikre lavt smittepress også i fremtiden.

Matkulturen er i stadig utvikling. Den er et uttrykk for vår felles kulturarv og identitet. I dag etterspørres mat med historie og lokal tilknytning og et mangfold i produktutvalget. Norsk matkultur har blitt et utgangspunkt for innovasjon i matnæringene. Senterpartiet vil satse på de norske mattradisjonene, den norske matproduksjonen og det store mangfoldet av virksomheter som viderefører råvarene. Slik vil vi styrke og videreutvikle Matlandet Norge. Senterpartiet vil forenkle regelverket som regulerer «kortreist mat» og på denne måten støtte de mange spennende matbedriftene som utvikles i hele Norge.

I dag styres den norske dagligvarebransjen av noen få, sterke butikkjeder, og noen sterke, privateide, leverandører. Kjedenes og de privateide leverandørenes makt over matproduksjonen, næringsmiddelindustrien og distribusjonen av mat. Det gir forbrukerne et begrenset vareutvalg, hindrer næringsutvikling i de norske matnæringene og reduserer de norske matprodusentenes muligheter til bedre betaling.

Senterpartiet vil styrke det nasjonale matvaremarkedet samtidig som vår konkurranselovgivning skjerpes, slik at kjedemakten i dagligvarebransjen svekkes til fordel for de mange dagligvareprodusentene. Senterpartiet vil arbeide for regler som sikrer fordeling av makt mellom de ulike leddene i verdikjeden og en rettferdig handelspraksis.

Kasting av mat er sløsing med en dyrbar ressurs. Senterpartiet vil motvirke dette matsvinnet og går inn for en lov mot matkasting av den typen Frankrike har. De estetiske kravene til mat må forenkles, og datomerkingssystemet må endres slik at forbrukerne får et mer realistisk forhold til matens holdbarhet.

Forbrukere og myndigheter må gis innsyn i prisfastsettelse og konkurranse i dagligvaremarkedet. All mat må forbruksmerkes med informasjon om råvarenes opprinnelsesland, foredlingsfirma og innhold. Mattilsynet må settes i stand til å kontrollere at varene er i henhold til forbruksmerking, også dette for å begrense matkasting.

Senterpartiet mener at produksjonen av økologiske matvarer må tilpasses den økende etterspørselen.

Fiskeriene – en nøkkelnæring langs kysten

Norge har særegne muligheter knyttet til vår lange kystlinje og beliggenhet i nord. Våre kyst- og havområder er viktige for å sikre mat og for å skape verdier. Ressursene i havet og langs kysten er fellesskapets eiendom og skal sikres for framtidige generasjoner gjennom bærekraftig forvaltning og nasjonal råderett. Bærekraftig ressursforvaltning er viktig for å sikre både en lønnsom fiskerinæring og fiskeindustri.

Fiskeriressursene skal fortsatt eies av det norske folk i fellesskap. Vi vil forvalte ressursene, rettigheter og kvoter på en måte som ikke bidrar til sentralisering verken innad i regioner eller mellom landsdeler. Senterpartiet vil at fiskeri- og havbrukspolitikken skal utformes slik at den kan bidra til å sikre lønnsomme bedrifter – både på hav og land – konkurransedyktighet og økt

markedsfokus, og dessuten ivareta distriktpolitiske målsettinger om arbeidsplasser og bosetting i kystsamfunn. Fiskerieringa skal videreutvikles ved å bygge på fortrinnet vi har i tilgangen på ferskt råstoff av høy kvalitet. Senterpartiet er opptatt av å legge til rette for økt videreforedling i Norge.

Senterpartiet vil sørge for at vi får en variert fiskeflåte. Kystfisket har i århundrer vært en grunnpilar i sysselsetting og verdiskaping langs kysten.

Det fisket som skjer fra de små fartøyene er etter Senterpartiets mening en viktig del av norsk fiskeripolitikk. Disse fartøyene fisker råvarer av svært høy kvalitet og lander dem langs hele kysten. Dette er strategisk betydningsfull verdiskapning, selv om fisket utgjør en liten andel av totalfangsten i næringa. Også de havgående fiskefartøyene er viktige. De sikrer verdiskapning, aktivitet hos underleverandører og aktivitet i territorialfarvannene, og skal fortsatt spille en sentral rolle.

Norge har store fiskeressurser i våre ferskvannselver og innsjøer. Senterpartiet ønsker å legge til rette for at disse blir utnyttet på en bærekraftig måte ved å satse på forskning, ressurskartlegging og målrettede innovasjonsmidler.

Senterpartiet vil:

- Styrke fiskerieringa ved å sikre en variert, lønnsom og framtidsrettet fiskeflåte som gir grunnlag for rekruttering og fornying av flåten, nært knyttet til øvrig virksomhet langs kysten.
- Videreutvikle og prioritere kystflåten.
- Opprettholde deltakerloven og fiskesalgslagsloven. Håndheve aktivitetskravet i deltakerloven.
- Ikke gå inn for strukturering av kystflåten under 11 meter.
- Opprettholde en differensiert og fisker-eid flåte med spredt eierskap.
- La kriteriene for fordeling av kvoter mellom de enkelte fartøygruppene ligge fast.
- Sikre en desentralisert mottaksstruktur gjennom å sette av midler over statsbudsjettet til føringsordninger og mottaksstasjoner uten andre alternativer for levering.
- Legge til rette for økt lokal videreforedling av fisk i Norge.
- Øke fiskerfradraget.
- Gjeninnføre ordningen med fiskerirettleder.
- Utbedre fiskerihavner langs kysten.
- Styrke Kystvakta og kystberedskapen, inklusiv Redningssselskapet, for å bidra til økt sikkerhet og samordning av denne.
- Vil videreføre redusert sats på CO₂-avgift for fiskerieringa.
- Utrede overgang fra kjøp og salg av kvoter og til tildeling av kvoter og konsesjoner til unge rekrutter når den eldre generasjon takker av. De som har kjøpt deltakerrettigheter, konsesjoner eller kvoter, må ikke lide noe tap ved en eventuell endring.
- Stimulere til økt utnyttelse av fiskeressursene i ferskvann.

Sats på verdiskapingen i havbruksnæringa

Norge skal være verdens fremste sjømatnasjon. Vi vil styrke Norges allerede sterke posisjon som sjømatnasjon på det globale markedet, og på den måten ta et ansvar for å øke mattilførselen og styrke matsikkerheten i en verden med stor befolkningsvekst. For å klare dette må vi ligge kunnskapsmessig i front på områder som bærekraftig ressursbruk, havmiljø, klima, produktutvikling og marked.

Senterpartiet vil legge til rette for de lokalt forankrede selskapene i havbruksnæringa, med mange små og mellomstore bedrifter.

Mulighetene for framtidens havbruk er store, og Senterpartiet er opptatt av at det skal legges til rette

for videre vekst i havbruksnæringen samtidig som miljøet og livet i havet blir ivaretatt. Senterpartiet mener det er avgjørende å sikre utvikling i fiskeri- og havbruksnæringa gjennom forutsigbare rammebetingelser.

Det er viktig å sikre tilgang på gode sjølokaliteter for havbruksnæringa og nødvendig landareal for settefiskproduksjon, som grunnlag for en bærekraftig havbruksnæring. Senterpartiet vil intensivere tiltak og virkemidler for å hindre rømming, og spredning av lakselus. Reglene for næringa må bygge på nulltoleranse for rømming og spredning av sykdommer fra merdene. Dessuten må næringa og myndighetene bidra med midler til forskning og utvikling, slik at en sikrer en enhetlig og bærekraftig forvaltning av havbruksnæringen. Senterpartiet vil fortsatt være en pådriver for at skatter og avgifter fra havbruksnæringen i større grad skal tilbakeføres til kommuner som setter av areal til havbruksanlegg.

Marin bioprospektering⁴ kan bli en ny vekstnæring i Norge. Norge har enorme kystarealer som kan brukes til produksjon av mat, fôringredienser, bioenergi osv. Det er viktig at denne næringen, som ennå er i startgropa, blir hjulpet fram til lønnsomhet og vekst. Tang- og tareproduksjon er særlig interessant.

Senterpartiet vil:

- At det settes av tilstrekkelige arealer langs kysten til sjømatproduksjon.
- Opprettholde eierskapsbegrensninger i oppdrettsnæringa.
- Styrke offentlig FoU-innsats for bærekraftig og økende produksjon av dagens oppdrettsarter, og initiere prosjekter for annen havbasert produksjon, herunder planter som kan binde CO₂ og være ingredienser for andre produksjoner.
- Fjerne konsesjon for produksjonsmetoder i havbruksnæringen som ikke påvirker det ytre miljøet negativt, som oppdrettsanlegg på land og lukkede anlegg til sjøs.
- At kommunene skal få mer igjen for å avsette areal til havbruksnæringa. Dette bør skje gjennom innføring av en nasjonal arealavgift.
- Legge til rette for satsing på innlandsfiskeoppdrett.

Landbruk

Se også neste kapittel (Klima og miljø) hvor skogsatsing (s. 28), jordvernet (s. 31) og rovviltpolitikken (s. 33) er omtalt.

Senterpartiet vil føre en landbrukspolitikk som gir trygg og sikker mat, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og ei bærekraftig næring. For å sikre dette vil Senterpartiet øke lønnsomheten i bruk av jordbruksarealene gjennom et sterkt importvern, årlige forhandlinger mellom staten og faglagene i jordbruket, samt sikre gårdbrukerne en sterk markedsrett gjennom omsetning av varene i samvirke.

Det må legges til rette for at landbrukets næringsvirksomhet blir enda viktigere framover for å opprettholde lokal sysselsetting og bosetting. En variert bruksstruktur gir best muligheter til å produsere maten på en bærekraftig og klimavennlig måte.

Norsk kjøttproduksjon er en viktig del av den norske matproduksjonen. Våre store gras- og beiteressurser er et viktig fortrinn for miljøvennlig kjøttproduksjon fra storfe og småfe. Samtidig holder beitedyra kulturlandskapet åpent.

Bedre inntektsmuligheter og forutsigbarhet for framtidige investeringer er en forutsetning for økt

⁴ Bioprospektering er å utforske mangfoldet i naturen (biodiversiteten) for å finne kommersielt verdifulle genetiske og biokjemiske ressurser.

matproduksjon og rekruttering til landbruket. Inntektsforskjellen mellom jordbruket og andre grupper i samfunnet må utjevnes – næringsutøverne i landbruket må ha samme mulighet til inntekt og velferdsordninger som andre grupper i samfunnet. Det har vært stor produktivitetsutvikling i jordbruket. Senterpartiet mener at det er viktig at produktivetsgevinsten skal komme næringa til gode. I jordbruket er det stort behov for oppgradering og nyinvesteringer i blant annet driftsbygninger og jord.

For å sikre økte investeringer vil Senterpartiet ha en egen 10-årig investeringspakke for landbruksnæringa. Investeringer må bidra til å utnytte de totale arealressursene og ressursgrunnlaget på det enkelte bruk, samt å gjøre landbruket bedre i stand til å møte klimautfordringene. Det er spesielt behov for virkemidler som sikrer lønnsomhet i drift og investering i de små og mellomstore brukene. Målttede reduksjoner av næringas skatte- og avgiftsbelastning vil styrke bondens økonomiske stilling, og er effektive virkemidler for både nærings-, distrikts- og fordelingspolitikk.

Eiendomspolitikken i landbruket skal sikre at ressursene holdes i hevd og forvaltes i et langsiktig perspektiv, og må derfor finne sitt balansepunkt mellom hensynet til enkeltmenneskets og samfunnets interesser. Det at eierskap til ressurser har blitt fordelt på mange har gitt verdiskaping og vekst i hele landet. Familiejordbruket med personlig eierskap til jorda bidrar til livskraftige lokalsamfunn og mer livskraftige distrikt. Senterpartiet vil videreføre odelsloven og dens grunnlovsvern, opprettholde konsesjonsloven med personlig boplikt og videreføre priskontroll av eiendommer, samt sikre driveplikt for all matjord.

Ressursene som er nødvendige for å øke matproduksjonen er knappe og spredt over hele landet. Ikke minst gjelder dette kornareal som har en nøkkelfunksjon i produksjonen av mat- og fôrkorn. For å sikre at vi får mest mulig ut av våre nasjonale ressurser skal vi videreføre regional arbeidsdeling for å holde hele det norske jordbruksarealet i drift. Denne politikken er også avgjørende for å sikre de over 50 000 arbeidsplassene i næringsmiddelindustrien.

Produksjon av mat, bioenergi og fiber krever bærekraftig arealbruk. I Norge utgjør dyrka mark kun 3 % av landarealet. Senterpartiet vil at matjorda skal få sterkere juridisk vern. Matjord er en nasjonal ressurs som må forvaltes nasjonalt. Vi må bevare matjorda, sikre lokalt eierskap og redusere hindringer for aktiv arealbruk. Aktiv bruk gir det beste vern. Jordvern skal derfor være overordnet i all framtidig arealforvaltning.

Landbruket er avhengig av at naturen er i balanse. Næringa er avhengig av å minimere belastningen på natur og miljø. Skog i vekst tar opp CO₂. Aktiv skogskjøtsel, med hogst, planting, gjødsling og ungsogspleie bidrar til en betydelig klimagevinst.

Den som eier dyr skal sikre gode forhold for dyrene. Senterpartiet vil opprettholde og utvikle et godt og strengt regelverk for dyrevelferd, basert på kunnskap om dyras behov. Mattilsynet må ha tilstrekkelige ressurser til å drive god rådgivning, hyppig kontroll og ha et målrettet samarbeid med produksjonsnæringene, samt ha fokus på en tilsvarende høy standard hos kjæledyrene.

Importvernet for jordbruksvarer er avgjørende for å ha et norsk jordbruksvaremarked. Det høye norske lønns- og kostnadsnivået sammen med et utfordrende klima og krevende topografi bidrar til at prisene for norske landbruksprodukter er høyere enn i våre naboland. Det kan derfor ikke inngås nye handelsavtaler som svekker importvernet og rammevilkårene for den nasjonale landbruksproduksjonen. Innenfor dagens WTO-avtale må vi utnytte det handlingsrommet som sier at høyeste vernetoll, prosent- eller kronetoll, skal brukes til enhver tid.

Tilgang på nok og kompetent arbeidskraft er en grunnleggende forutsetning for en

konkurranseskraftig landbruksnæring. Derfor trenger vi inntektsvekst og sterkere satsing på rekruttering. Det er spesielt viktig å ta vare på og utvikle utdanningssystemet. Landbruksutdanning må i sterkere grad tilpasses behovet for de som skal inn i næringen. Tilbud om etterutdanning for de som er i næringa er også viktig. Naturbruksskolene må styrkes gjennom et nasjonalt program med fokus på klimautfordringer, energi, drivstoff og kretsløpstenkning.

Avløysertilskuddet skal være et velferdsgode som gir bonden, på lik linje med andre yrkesgrupper, mulighet til å ta ut en lengre periode med ferie. Gode velferdsordninger med riktig formål er grunnleggende for rekruttering, menneskeverd og dyrevelferd.

Reindriften nyttiggjør seg utmarksressursene i fjellområdene i store deler av landet og har et stort potensial for økt verdiskaping gjennom sine særegne produkter. Reindrift er en viktig samisk næring, og også en viktig kulturbærer. Det er en forutsetning for næringens eksistens og legitimitet at ressursene utnyttes på en økologisk bærekraftig måte. Reintallet må tilpasses ressursgrunnlaget i beiteområdene. Det er også viktig at reindriftnæringen sikres forutsigbare rammevilkår. Senterpartiet vil bidra til at næringen får utnyttet det store potensialet for verdiskaping som finnes ved å bedre salg og markedsføring av foredlede reinprodukter. I tillegg kommer næringsmulighetene i blant annet kulturformidling og turisme.

Roviltpolitikken skal ivareta både rovdyr og beitenæring. Beitebruk i hele landet og utnytting av utmarksressursene forutsetter at rovdyrstammene holdes på et begrenset nivå.

Produksjon og næringsvirksomhet basert på landbrukets ressurser er viktig, mange steder avgjørende, for å opprettholde den lokale sysselsettinga og befolkningsgrunnlaget. Senterpartiet mener at koblinga mellom landbrukspolitik og distriktspolitikk må videreføres og styrkes.

Andelslandbruk er en driftsform som har kommet for å bli. Denne driftsformen bidrar til kunnskap og interesse for jordbruk, matproduksjon og kosthold i bynære områder. Senterpartiet mener andelslandbruket spiller en viktig og interessant rolle og vi vil tilrettelegge for at det blir tilgjengelig for flere.

Senterpartiet vil:

- Ha et sterkt og velfungerende importvern som sikrer volum, volumvekst og prisuttak i norsk jordbruksproduksjon.
- Utnytte handlingsrommet i internasjonalt avtaleverk for å sikre best mulig tollvern. Norge må i tillegg søke samarbeid med andre land for å øke dette handlingsrommet, slik at tollvernet kan styrkes ytterligere.
- At framtidige WTO-avtaler og andre handelsavtaler må ivareta retten til egen matproduksjon.
- Ha en 10-årig investeringspakke og heve avskrivningssatsen på både driftsbygninger og husdyrbygninger. Investeringspakka må bidra til å sikre en fortsatt variert bruksstruktur.
- Sikre at beitemark er i bruk og stimulere til økt beiting som et virkemiddel for bevaring av kulturlandskap og biologisk mangfold.
- Sikre en velfungerende markeds- og produksjonsregulering og sikre samvirkets rolle som markedsregulator og avtaker av norske råvarer fra hele landet.
- Styrke norsk matproduksjon basert på eget ressursgrunnlag slik at selvforsyningsgraden, korrigeret for importerte fôrvarer kan styrkes. Øke produksjonen av fôrmidler som grunnlag for husdyrproduksjonen med mål om å redusere fôrimporten. Norskandelen i kraftfôret må økes.
- Øke norsk kornproduksjon og bedre kornøkonomien.
- Øke jordbruksarealet i Norge, blant annet gjennom å styrke tilskuddsordningene.
- Innføre et statlig nydyrkingstilskudd.
- At norsk matproduksjon på norske arealer skal økes med 20 % i løpet av de neste 20 årene.
- Gjenninføre beredskapslagring av korn gjennom styrket gårdslagring og styrket nasjonal

silokapasitet. Det må gjeninnføres ett års beredskapslagring av matkorn og forkorn, slik at matvareberedskapen blir sikret.

- Bruke lovverket til å hindre at noen få aktører får uforholdsmessig mye makt over matverdikjeden.
- Videreføre den norske pelsdyrnæringa og stille strenge krav til dyrevelferd i næringa.
- Ivareta det bynære landbruket.
- Føre en restriktiv politikk for import av husdyr, kjæledyr og planter for å bevare den gode dyre- og plantehelsen i Norge.
- Videreføre redusert sats på CO₂-avgift for landbruket.
- At råvareprisene må økes. Bevilgningen over statsbudsjettet må brukes målrettet til de jordbrukspolitiske mål som markedsprisene ikke greier å oppfylle.
- Forbedre hovedavtalen for jordbruket med mål om å styrke jordbrukets forhandlingsrett.
- At kornprisene økes slik at kornimporten kan reduseres kraftig.
- Øke grasproduksjonen og bruk av utmark ved å styrke beitetilskuddet og øke husdyrtilskuddet og styrke profilen i dette.
- At den fordel som jordbruket kan skaffe seg gjennom økt produksjon og rasjonalisering av gårdsdriften, omsetningen og foredlingen, skal så vidt mulig med hensyn til norsk økonomi, komme jordbruket til gode.
- Støtte reindriftens krav om en ny gjennomgang og revidering av Reindriftsloven.
- Styrke veterinærtilbudet med mer midler til den kommunale vaktjenesten og veterinære reiser, gjennom geografisk differensierte tilskudd.
- Fortsatt forby forebyggende bruk av antibiotika og vekstfremmende midler i dyrefôr. Matvarer som inneholder antibiotika må merkes slik at dette kommer tydelig frem.

Olje og gass

De rike olje- og gassforekomstene på norsk kontinentalsokkel har vært og er grunnlaget for Norges største eksportnæring og gir Norge en økonomisk handlefrihet som er enestående i internasjonal sammenheng. Senterpartiet slutter opp om hovedlinjene i norsk petroleumspolitikk, med særlig vekt på langsiktig forvaltning, næringsutvikling, inntektene næringen gir til fellesskapet og klimaansvar.

Det er viktig for Senterpartiet å sørge for at petroleumsforvaltningen og utvinningstempoet på norsk sokkel er forenlig med og bidrar til vedtatte klimaambisjoner i Paris-avtalen. Petroleumsnæringen skal på lik linje med andre næringer ta sin del av norske klimaforpliktelser gjennom kvotesystemet og særlig høy CO₂-avgift. Senterpartiet vil at Statnett skal ta et koordinerende drifts- og eieransvar for el-nett på norsk sokkel.

Petroleumspolitikken må utformes slik at den i størst mulig grad stimulerer lokal verdiskaping og gir positive ringvirkninger i området hvor aktiviteten foregår. Det er også viktig at olje- og gasspolitikken bidrar til industriell utvikling på miljøteknologifeltet, hvor norsk oljeindustri skal være verdensledende. Det er sentralt at norsk petroleumsnæring beholder denne posisjonen.

Olje- og gassressursene må utnyttes i et tempo og på en måte som gjør at gevinstene varer lenge og på en måte som balanserer hensynet til olje- og gassnæringen mot det øvrige næringslivets behov. Petroleumsnæringen må være underlagt politisk styring for å sikre at nødvendige hensyn til miljø, klima og fornybare næringer ivaretas. Olje og gassnæringen og leverandørindustrien bidrar til arbeidsplasser i hele landet, men er nå i omstilling.

Senterpartiet vil ha olje- og gassutvinning som ikke går på bekostning av fiskeri og havbruk og sårbare naturressurser. I områdene der det drives petroleumsvirksomhet, legges sameksistens til grunn for forvaltningen. I områder som er særlig verdifulle for fiskerinæringen, som ligger nært land eller har stor risiko for ulykker, skal det ikke være petroleumsvirksomhet.

Gjennom det statlige eierskapet i Statoil, det statlige selskapet Petoro og gjennom skatte- og avgiftspolitikken skal det sikres at verdiene kommer fellesskapet til gode. Norsk petroleumsaktivitet i utlandet skal bidra til positive ringvirkninger for samfunn som berøres.

Senterpartiet vil:

- At tildeling av nye areal til petroleumsutvinning skal styres slik at hensynet til miljø, klima og fornybare næringer veier tungt. Det skal ikke åpnes for olje- og gassvirksomhet på Møreblokkene, i Lofoten, Vesterålen, eller utenfor Senja (Nordland 6, Nordland 7 og Troms 2).
- Arbeide for økt utnyttelsesgrad av allerede åpnede oljefelter.
- Øke bruk av gass til industrielle formål og i kollektivtrafikken.
- Bygge ut oljevernberedskapen langs kysten.
- Styrke arbeidet med å elektrifisere installasjonene på sokkelen.

- Praktisk og jordnær forvaltning
- Aktiv bruk av naturen for økt verdiskaping og lavere klimautslipp
- Ny rovdyrpolitikk for beitebruk og bosetting

I Senterpartiets miljøpolitikk står det ansvarlige mennesket i sentrum. I vår forvaltertenkning har mennesket et ansvar for å ta vare på naturen og miljøet. Vekst er ikke å forbruke mer, men å forvalte bedre. Menneskets framtid er avhengig av at naturens produksjonsevne og mangfold opprettholdes. Ressursene skal brukes på en slik måte at de varer.

Senterpartiet står i en tradisjon som mener at ressursene nyttes best gjennom bærekraftig bruk. Vi kan ikke «frede oss fram» til en bærekraftig utvikling – vi må ha fornuftig bruk av naturen. Folkelig deltakelse og engasjement er en av bærebjelkene i vår miljøpolitikk.

Den utstrakte, private eiendomsretten i Norge er et sentralt samfunnsgode, rotfestet i norsk kultur, historie og politikk. Et bredt lag av eiere som høster ressursene lokalt og har dette som sitt levebrød, gir den beste, mest effektive og mest langsiktige forvaltningen av naturressursene. «Vern gjennom bruk» er det beste vernet, langt bedre enn byråkratiske verneregimer iverksatt av statsapparatet.

Klimapolitikken – veien videre fra Paris

Senterpartiet går inn for ambisiøse målsettinger og ambisiøse omstillingstiltak på klimafeltet. Den sentrale målsettingen er å komme raskt i gang med klimaomstilling og redusere norske utslipp i 2030 med 40 % sammenlignet med 1990-nivå. I 2050 må Norge være et lavutslippssamfunn. Det norske samfunnet må forberedes på klimaendringer og tilpasses de utfordringene vi kommer til å møte.

Senterpartiet vil være en pådriver for både *internasjonale avtaler* som effektivt reduserer utslippene og for *nasjonale tiltak* som innebærer at Norge tar sin del av klimaansvaret. Det er viktig at Norge ikke kun overlater kvotepliktig sektor til kvotemarkedet, men at vi fra norsk side aktivt forbereder oss på lavutslippssamfunnet. Senterpartiet vil bruke et bredt spekter av virkemidler for å stimulere teknologiutvikling i næringslivet.

Skogen skal regnes med i det norske klimaregnskapet. Høyere avvirking til optimalt tidspunkt, kombinert med aktiv skogskjøtsel, er en nøkkelfaktor for å utnytte det klimapotensialet som ligger i

skogbruket. I skjæringspunktet mellom klimapolitikken og næringspolitikken ligger det muligheter for en sterk, norsk satsing på «lange verdikjeder» med utgangspunkt i biomasse.

Måten vi bygger på, er også klimapolitikk. Trebygninger inneholder store mengder bundet karbon, og er viktige karbonlagre.

Senterpartiet vil jobbe for å styrke norsk matproduksjon og samtidig gjøre matproduksjonen mer klimaeffektiv. Dette er i tråd med Paris-avtalen som slår fast at hensynet til matsikkerhet er av høyeste prioritet og at klimatiltakene må utformes på en slik måte at det ikke truer matproduksjonen.

Senterpartiet vil:

- At Norge tar et lederansvar i arbeidet med å nå Paris-avtalens mål, både gjennom internasjonalt samarbeid og ved å redusere nasjonale utslipp av klimagasser.
- At klimapolitikken skal utformes slik at den underbygger andre viktige samfunnshensyn, som industriell utvikling, matproduksjon, sosial utjamning og bosetting i hele landet.
- Arbeide for en kretsløpsøkonomi i Norge som ivaretar de globale bærekraftmålene.
- Få ned klimautslippene fra næringstransport/tungtransport, blant annet ved å etablere et CO₂-fond for næringstransporten.
- Satse tungt på klimaomstilling i ikke-kvotepiktig sektor (transport, jordbruk, bygg, noen industriutslipp og noe energiforsyning).
- Ha som mål at all offentlig transport skal være fossilfri innen 2025.
- Sikre en storstilt satsing på bioenergi og avansert biodrivstoff i transportsektoren. Det er viktig å gi avgiftslettelser og øke andelen som er påbudt omsatt. Det må satses særlig på biodrivstoff i luftfarten. Biodrivstoffproduksjonen må ikke gå på bekostning av matproduksjon, hverken nasjonalt eller internasjonalt.
- Satse kraftig på biogass som energibærer i transportsammenheng.
- Produksjon av biogass basert på husdyrgjødsel er et viktig klimatiltak. Det må settes inn økte økonomiske virkemiddel gjennom Enova for å etablere ytterligere produksjon på enkeltgårder og på større industrielle anlegg
- Bruke skogplanting og uttak av skog offensivt som et CO₂-reducerende tiltak. Jord- og skogbruk må kunne ses i sammenheng i klimaregnskapene.
- Ha en særlig norsk satsing på kretsløpsøkonomi og ha ambisiøse målsettinger for gjenvinning og gjenbruk. Avfall til deponi skal reduseres til maksimalt 10 % innen 2030 og matsvinnet reduseres til et minimum.
- Erstatte grunnavgiften på engangsemballasje med en insentivavgift basert på materialbruk som graderes etter ikke-fornybart innhold.
- Øke panten vesentlig på flasker og bokser for å øke mengden som gjenvinnes.
- Styrke arbeidet mot marin forsøpling og plastforurensning.
- Innføre krav om at bæreposer som brukes i Norge skal være biologisk nedbrytbare.
- Forby kosmetikk som inneholder mikroplast.
- Støtte tiltak som bidrar til at oppvarming av boliger skal skje på en bærekraftig måte. I byer og tettsteder må fjernvarmeanlegg prioriteres. Utenfor bykjernen i storbyene, er fyring med ved positivt. Senterpartiet vil støtte tiltak som gjør vedfyringen mest mulig effektiv og miljøvennlig.
- Oppmuntre til sparing av strøm i boliger, næringsbygg og offentlige bygg.
- Forsterke innsatsen mot klimaskader ved å styrke bevilgninger til flom-, erosjons- og rassikring og sikring av infrastruktur.

Grønn vekst

En sentral del av det kommende grønne skiftet i Norge, er å skape flere lønnsomme, grønne arbeidsplasser. Det er en sentral målsetting å bidra til at verdikjedene og teknologiutviklingen skjer i Norge – og at de innenlandske verdikjedene blir mest mulig komplette. Senterpartiet mener det er en viktig nasjonal oppgave å bidra til at norsk næringsliv i årene som kommer rykker fram nasjonalt og internasjonalt som en leverandør av klimasmarte varer og tjenester. Det må arbeides strategisk med hvordan skjerpede miljøkrav kan bidra til utvikling av ny kompetanse, teknologi, industri og arbeidsplasser i Norge.

Norge har naturressurser, kompetanse og økonomisk handlefrihet som med riktige strategiske beslutninger kan gi Norge en ledende rolle i det grønne skiftet. Vi vil satse på utvikling av klimateknologi både som grunnlag for en mer miljøvennlig politikk og for næringslivets konkurransekraft, og spesielt på teknologiutvikling hvor man reduserer behovet for fossil energi i industrielle prosesser.

Norge må bidra til å styrke den fornybare energiforsyningen, og energiresursene må utnyttes mer effektivt. Et velfungerende kraftsystem sikrer industrien forutsigbar tilgang på rimelig fornybar kraft og er et viktig grunnlag for verdiskaping og næringsutvikling.

Industribedriftene arbeider i fellesskap med omstilling på veien mot lavutslippssamfunnet. Senterpartiet mener staten må støtte dette arbeidet ved ordninger som bidrar til risikoavlastning og som gjør Norge til et attraktivt land å investere i.

Fangst og lagring av CO₂ (CCS, karbonfangst) er viktig for at vi skal nå klimamålene – både her hjemme og globalt. Norsk forskning og fullskala utbygging av CO₂-håndtering vil kunne bidra til å redusere kostnadene ved denne teknologien – og dermed bidra til en raskere spredning internasjonalt.

For å oppfylle Paris-avtalens klimaforpliktelser må virkemidlene utformes slik at de fremmer, ikke hemmer, aktivitet i de næringene som skal produsere mer av løsningene. Grønn omstilling må formes slik at norske produkter og teknologier vinner nye posisjoner. Lovverket og skatte- og avgiftssystemet må legge til rette for aktiv bruk av fornybare ressurser i Norge.

Skogen er en viktig del av løsningen i klimapolitikken. Skogen i Norge tar netto opp CO₂ tilsvarende halvparten av de norske klimautslippene. Aktiv skogpolitikk er en jordnær, konkret og billig måte å nå klimamålene på. Den bidrar også til sysselsetting og verdiskaping. Det er store muligheter for offensiv klimainnsats hvis vi på dette feltet legger opp til økt avvirkning til optimalt tidspunkt, kombinert med aktiv skogskjøtsel, og planting av skog på nye arealer. Treforedlingsindustrien må få nye økonomiske rammebetingelser ved at staten tilrettelegger med nødvendige investeringstilskudd, risikolånepital og eierkapital i private bedrifter.

Skogvern etter naturmangfoldloven innebærer at skogen tas ut av produksjon. For at dette skal være riktig, må verneformålet defineres klart. Det må skje på grunnlag av vitenskapelige kriterier. Det vitenskapelige verneformålet må så følges opp så lenge vernet består. Vern av sjeldne arter og naturtyper må skje gjennom streng prioritering for å sikre at det vi verner, kan følges opp gjennom langsiktig verneforvaltning.

Bruk av tre som byggemateriale er viktig for karbonlagring og en lønnsom skognæring. Senterpartiet vil legge til rette for at bruk av tre i bygg skal være lønnsomt og vil bruke offentlige anbud til å øke bruken av tre som byggemateriale. Nye offentlige bygg skal alltid vurderes utført i massivtre eller reisverk av trematerialer.

Senterpartiet vil:

- At det offentlige må bruke sin rolle som innkjøper til å skape et marked for norskproduserte miljøvennlige, biobaserte produkter og tjenester.
- Arbeide for forutsigbare avgifter med lang tidshorisont og miljøregelverk som fremmer norsk produksjon og verdiskaping.
- Videreføre CO₂-kompensasjon og sikre norsk industri konkurransedyktige vilkår i klimapolitikken.
- Sikre Enova rammer som bidrar til realisering av lavutslippsteknologi/ren produksjonsteknologi innen alle de viktigste industrigrenene, inkludert nye produksjonsprosesser, hydrogen og biokarbon som reduksjonsmiddel, samt skifte fra fossilt til fornybart råstoff.
- Videreføre ordninger for pilotering/uttesting av ny teknologi når det gjelder karbonfangst, inkludert demonstrasjonsanlegg, hvor også driftsdeltakelse er inkludert. Målet om minst ett fullskala, norsk CCS-anlegg ligger fast.
- Avklare rammebetingelsene for næringslivet, slik at det legges til rette for ytterligere investeringsbeslutninger om fullskala CCS.
- At Norge utnytter handlingsrommet i EØS-avtalen for å sikre konkurransedyktige rammebetingelser for nye, store investeringer i klimavennlig industri i Norge.
- Øke støtten til bruk av trekull i ferrolegeringsindustrien gjennom risikoavlastning og støtte til industriskala demonstrasjonsanlegg og fullskala pilotprosjekt for norsk produksjon av trekull.
- Sørge for at innretningen på investeringsselskapet Fornybar AS blir slik at selskapet letter overgangen fra teknologiutvikling til kommersialisering, der risikoen i hovedsak er knyttet til markedsintroduksjonen. Selskapene det investeres i skal ha en sterk tilknytning til teknologimiljøer i Norge.
- Opprette et statlig, grønt investeringsselskap med en startkapital på 10 milliarder kroner. Investeringsselskapet skal investere i selskaper som tar en ledende og strategisk rolle i utvikling av nye løsninger og teknologier basert på grønt karbon.
- Arbeide for etablering av ny treforedlingsindustri i Norge.
- Sikre grønne datasenter kraft på samme vilkår som øvrig kraftkrevende industri.
- Sørge for nasjonal kontroll med ressursene til beste for lokalsamfunn og landet.
- Ha en eiendomsforvaltning som bidrar til at eierskapet til jord, skog og råvareressursene fordeles på mange og styrker grunneiernes rettigheter og muligheter. Arronderingssalget i Statskog må fullføres.
- Gjøre det mer lønnsomt å bruke fornybart råstoff som materialer, i plast og i kjemisk industri.
- Øke avskrivingssatsen på klimainvesteringer i industrien.
- Styrke samarbeidet mellom treindustrien og FoU-miljøene om forskning, innovasjon og kompetanseutvikling.
- Øke verdiskapingen gjennom industrialisering i byggsektoren basert på spekteret av norske treressurser.
- Sette i verk et nasjonalt investeringsprogram for å utvikle et solid nettverk av pilot- og demonstrasjonsanlegg innen skogbasert industri. Det er et sentralt mål å etablere lange verdikjeder innenlands knyttet til våre skogressurser.
- Legge til rette for økt eksport av norsk fornybarkompetanse.
- Satse stort på å bygge ut skogsveinettet og øke investeringene i den delen av samferdselsnettet som tømmertransporten er avhengig av (jernbane, havneutbygging, fjerning av flaskehals på både riks-, fylkes- og kommuneveier).
- Styrke mulighetene for «aktive eiere» ved blant annet å fjerne gevinstbeskatningen ved salg av skog.
- Bidra til fossilfri plattform for landbruket gjennom bioressurser fra skog og jordbruk.
- Ha offentlig tilskudd til planting av skog og intensivere arbeidet med ungskogpleie, tynning, skogplanteforedling og skoggjødsling.

Energipolitikk i fornybarsamfunnet

Den norske energipolitikken, med hjemfallsrett og nasjonalt og lokalt eierskap til naturressursene, har gjort at inntektene fra naturressursene har kommet fellesskapet til gode. Senterpartiet vil sikre og utvikle denne modellen.

Trygg og stabil energiforsyning er en forutsetning for at folk skal kunne leve gode liv og drive næringsvirksomhet i hele landet. Utbygging, drift og vedlikehold av et effektivt el-nett er en prioritert oppgave for Senterpartiet og en forutsetning for forsyningsikkerhet, utbygging av fornybar energi og ny næringsutvikling. Det er viktig at konsesjonsprosessen for el-nett er effektiv og at den skjer i god dialog med lokale myndigheter.

Den fornybare elektrisiteten må tas i bruk der den kan erstatte fossil energi, som for eksempel i samferdselssektoren og gjennom mer elektrifisering av petroleumssektoren. Store mengder ny fornybar elektrisitet gir også godt grunnlag for økt industrisatsing. Gjennom en balansert utvikling av energiproduksjonen og overføringskapasiteten til våre naboland kan Norge spille en viktig rolle som leverandør av fornybar energi til resten av Europa. Det er et mål at den norske energieksporten skal være lønnsom og at innenlands behov skal ha prioritet. Statnett skal ha monopol på eierskap og drift av utenlandskabler.

Energiforbruket skal reduseres i husholdninger, industrien og i transportsektoren. Senterpartiet vil jobbe for at så mye som mulig av oppvarmingen skjer ved bruk av miljøvennlig varme som avfallsforbrenning og kostnadseffektiv bioenergi, inkludert ved.

Det er et mål at mest mulig av energien vi bruker, er fornybar. Satsing på produksjon av fornybar energi og teknologiutvikling gir grunnlag for næringsutvikling og verdiskaping i Norge. Vindkraftproduksjon til havs har stort potensial. Mulighetene for flytende anlegg er spesielt interessante. Det kommer til å kreve målrettet arbeid, klare strategier, og betydelig kapital for å få utviklet havvindteknologien, men Norge har store muligheter på teknologi- og leverandørsiden. Denne grønne markedsmuligheten må utnyttes.

De fornybare energiressursene skal utvinnes og brukes på en mest mulig skånsom måte for naturen og for samfunnet. Senterpartiet vil arbeide for en rask og enkel konsesjonsbehandling for utbygging av fornybar energi. Grunneiere og lokalsamfunn skal få en rettmessig andel av verdiskapingen. En offensiv satsing på bioenergi vil gi lokal verdiskaping og bidra til å nå nasjonale miljø- og klimamål.

Senterpartiet vil:

- Sikre utjevning av nettleie til forbrukere i hele landet.
- Stå vakt om ordningen med konsesjonskraft og -avgifter og innføre ordninger som sikrer at kommuner blir kompensert ved utbygging av nye fornybare energikilder.
- Øke skjermingsfradraget i grunnrenteskatten, slik at samfunnsøkonomisk lønnsomme vannkraftprosjekt også blir bedriftsøkonomisk lønnsomme.
- Åpne for bygging av småkraftverk i vernede vassdrag i de tilfeller der dette ikke er i konflikt med verneverdiene og eksisterende næringer. Forebygging av flomskader må prioriteres også i vernede vassdrag, men det er viktig å stå vakt om verneverdiene.
- Oppheve kravet om selskapsmessig og funksjonelt skille for mindre energiselskap som driver nettvirksomhet.
- Fjerne minimums- og maksimumsverdien ved beregning av eiendomsskatt for kraftverk.
- Gå mot produksjon av atomkraft i Norge.

Ta vare på matjorda!

Dyrkbar jord er en knapphetsressurs både i verdenssamfunnet og her hjemme. Matjorda er under så stort press at den trenger strengere lovvern. Hensynet til utbygging av industri, infrastruktur og boliger må balanseres bedre mot det langsiktige hensynet til matproduksjonen. Mer matjord må derfor *dyrkes opp*, og mindre matjord må *bygges ned*.

Landbruksareal som går ut av drift, er en stor utfordring. For å hindre tap av matjord må landbrukspolitikken strykes, slik at vi opprettholder landbruket i hele landet.

Senterpartiet vil ha en samferdselspolitikk som tar hensyn til dyrket mark, og går derfor inn for at hensynet til jordvernet skal avklares så tidlig som mulig i planprosessene og vektet høyt ved valg av trasé. Ved valg av vegstandard og trasé må det synliggjøres alternativer til nedbygging av landbruksjord.

Senterpartiet vil:

- Ha et strengt jordvern som oppfyller Stortingets jordvernforlik som slår fast en målsetting om at nedbyggingen av matjord skal ligge under 4000 mål årlig før 2020. På sikt må tallet reduseres ytterligere til 2000 mål - et nytt nasjonalt halveringsmål.
- Gå inn for en samlet nasjonal jordvernsplan.
- Grunnlovsfeste at matjorda skal disponeres langsiktig og ivaretas for kommende generasjoner.
- Lovfeste muligheten til varig vern av matjord.
- Sikre matjord sterkere vern enn utmark.
- At jord som bygges ned skal gjenbrukes som matjord.
- At jordvernet skal vektet tyngre i planprosesser og at det skal nydyrkes like mye jord som det blir omdisponert.
- Endre dagens nasjonale retningslinjer for samordning av bolig-, areal- og transportplanleggingen, slik at jordvern gis en høyere prioritet ved utbygging i pressområdene. Jordlovens bestemmelser må gis forrang foran disse retningslinjene.
- Ha full åpenhet om opsjonsavtaler som berører jordvernet.

Aktiv forvaltning av natur og biologisk mangfold

Utrydding av dyre- og plantearter gir uopprettelige skader og setter verdens matvaresikkerhet i fare. Biologisk mangfold og sårbare økosystemer må sikres gjennom en kombinasjon av et godt nasjonalt regelverk og god lokal forvaltning.

Senterpartiet vil ta vare på naturressursene og det biologiske mangfoldet gjennom bærekraftig bruk. Den gode naturforvaltningen vokser først og fremst fram gjennom klok og langsiktig bruk. Gode forvaltertradisjoner gir som regel et bedre og mer langsiktig vern enn det mer formaliserte vernet, som fredninger.

Mye av det biologiske mangfoldet i Norge er avhengig av menneskelig bruk. Om lag 1/3 av de norske artene som er utryddingstruede, hører hjemme i jordbrukets kulturlandskap, og da særlig i beiteområdene. Derfor er fortsatt bruk av norsk natur til matproduksjon viktig for å opprettholde naturmangfoldet – og det er særlig viktig å opprettholde beitepraksisen.

Jo bedre naturen forvaltes, jo mindre er behovet for vern. I enkelte tilfeller er vern av naturtyper og dyre- eller plantearter likevel nødvendig. Vern er imidlertid et *middel* for å bevare naturen, ikke et *mål* i seg selv. Frivillig skogvern er den mest effektive og minst konfliktskapende ordningen på dette

feltet. Senterpartiet er motstander av et prosentmål for vernet skog i Norge.

Aktiv og fornuftig bruk av naturen har gitt oss de naturressurser vi nyter godt av i dag. Vernepolitikken må legge til rette for at lokalbefolkning skal få muligheter for å bruke området og utvikle næringsvirksomhet, så lenge det ikke er i strid med verneverdien.

Senterpartiet vil videreutvikle og styrke dagens modell med regional og lokal forvaltning. I områder hvor vern er aktuelt, må verneprosessene foregå slik at lokalbefolkningen og grunneierne får reell innflytelse. Alt vern skal være faglig begrunnet og forankret i åpne prosesser som sikrer rettighetene til lokalsamfunn. Verneformålet må defineres tydelig ved ethvert vern etter naturmangfoldsloven. Hvordan verneområdet kan brukes må være klarlagt når vernet vedtas, slik at lokalbefolkningen har forutsigbarhet.

Siden omfanget av formalisert vern i Norge begynner å bli stort, må nytt vern bygge på frivillighet. Grunneiere, lokalsamfunn, kommuner og regioner som er berørt av strengt vern og tar på seg ansvar for å bevare naturen på vegne av hele samfunnet, må kompenseres for dette. Senterpartiet vil ta i bruk tiltak som opprettelse av næringsfond og målrettet tilrettelegging for næringsliv som kompenserende tiltak.

Senterpartiet vil:

- At lokale interesser skal vektlegges i de tilfeller der vern av naturområder er et alternativ.
 - At frivillig vern foretrekkes i skogvernet og at makeskifte nyttes i størst mulig grad.
 - At grunneiere må sikres full økonomisk kompensasjon ved etablering av verneområder.
 - Ha full erstatning ved ekspropriasjon av arealer.
 - Føre en aktiv politikk for å hindre at «svartelistearter» kommer inn i Norge.
 - Videreføre en restriktiv holdning til godkjenning av genmodifiserte organismer.
 - Intensivere innsatsen med å forebygge og rydde opp i forurenset jord, sjø og sjøbunn. Nye teknologier for å få dette til, må støttes. Initiere arbeidet internasjonalt med plastfangst.
 - Arbeide for mer lokal forvaltning av statens grunn i Nordland og Troms. Også her må fjelloven gjelde.
 - Jobbe for at de jordbrukstilknyttede bruksrettene og rettighetene til jakt og fiske sikres og ivaretas i en lovrevisjon. For sitt arbeid med tilrettelegging for allmennhetens utøvelse av et allsidig friluftsliv i statsallmenningene, skal fjellstyrene sikres en statlig grunnfinansiering slik at de kan opprettholde nødvendig kompetanse og kapasitet for å videreføre og øke dette arbeidet.
- I oppfølgingen av Fjell-lov utvalgets arbeid må inntektene fra naturressursene i statsallmenningene, unntatt skogsdrifta, sikres med en 50 – 50 fordeling mellom grunneierfondet og fjellkassen.
- Ikke at fjellstyrenes forvaltningsansvar for statsallmenningene skal svekkes gjennom Fjell-lovutvalgets forslag, men det lokale sjølstyret gjennom fjellstyrene bør komme styrket ut.

Rovvilt

Senterpartiet vil ha egne bestandsmål for jerv, gaupe og bjørn. Disse artene må forvaltes på en slik måte at man opprettholder en utstrakt beitebruk i Norge. Skal dette bli virkelighet, må Norge få en rovdyrpolitikk som bygger på prinsippene om regional/lokal forvaltning, effektivt uttak av skadedyr og full erstatning for rovdyrskader. De som lever nært på rovdyra må ha mulighet til å påvirke forvaltningen av bestanden, og lokalbefolkningens erfaringer med rovdyras tilstedeværelse skal vektes tungt. De som blir påført tap som følge av rovdyrangrep skal kompenseres for dette. Denne kompensasjonen er et statlig ansvar.

Senterpartiet arbeider for reduserte bestandsmål for alle de store rovdyra. Det er nødvendig å etablere en bedre forvaltning av bestandene av ørn, jerv, ulv, gaupe og bjørn. Det er naturlig å se forvaltning av de store rovdyra i et helhetlig, nordisk perspektiv. Dette betyr at rovdyr ikke skal være i

prioriterte beiteområder eller tettbygde strøk. Senterpartiet er i utgangspunktet skeptisk til at bestandsmålene skal fastsettes som intervallmål – og avviser dette når det gjelder ulv.

Erfaringer viser at Rovviltforliket fra 2011 ikke blir fulgt opp i praksis. Det er også et problem at stortingsflertallet konsekvent trekker Bern-konvensjonen lenger enn det er grunnlag for. Alt dette skaper uro og konflikter rundt norsk rovviltpolitikk.

Det er avgjørende for næringsvirksomhet og livskvalitet at rovdyrforliket fra 2011 blir fulgt opp i tråd med Stortingets intensjoner og på grunnlag av god kartlegging av bestandene. Dette er ikke tilfellet i dag. Lisensjakten må effektiviseres, forenkles og de angitte kvotene må tas ut. Uttak av rovvilt er statens ansvar og må skje på en effektiv måte når fellingstillatelse er gitt.

Norge trenger utmarksnæringene for å opprettholde et aktivt landbruk i hele landet og for å utnytte naturressursene best mulig. Det er nødvendig både for å øke sjølforsyningsgraden av mat basert på norske fôr-ressurser og for å opprettholde det biologiske mangfoldet. Svært mange arter av karplanter, insekter og sopp er avhengige av aktiv beitebruk og slått av marginale engarealer. Disse artene har tilpasset seg åpne arealer påvirket av beite- og landbruksaktivitet gjennom 1000-vis av år. Nå trues disse artene av gjengroing. Norge har et spesielt ansvar for disse artene ettersom vi stadig har en aktiv beitebruk i utmark. Når det gjelder de store rovdyra, er situasjonen motsatt. De lever i store antall i andre deler av verden, og selv om de står høyt oppe på den norske rødlista, er ingen av dem oppført som truede på den globale. Derfor må hensynet til beitenæringene og kulturlandskap prioriteres høyere enn hensynet til de store rovdyrene. Den samiske reindriften opplever nå et rovdyrpress som truer hele denne næringskulturen. Det er avgjørende at det raskt blir iverksatt tiltak som sikrer den sørsamiske tamreindriften.

Senterpartiet vil:

- Ha helhetlig områdeforvaltning over fylkesgrenser og et bedre samarbeid mellom forvaltningsorganene og rovviltmyndighetene, også på tvers av regionene.
- Ikke ha finsk-russisk ulv i Norge og derigjennom fjerne ulvesonen.
- La grensebestander av store rovdyr telle som norske dyr.
- Vurdere uttak av ørn i områder med tette bestander og der tap og skader på bufe og reinsdyr er dokumentert.
- Samordne rovviltforvaltningen i Norge, Sverige og Finland bedre.
- At de som lider tap som følge av rovdyrangrep skal få fullgod erstatning.
- At landbruksmeldinga (2011/2012) skal ligge til grunn for forvaltningsplanene i alle rovviltregionene.
- Sørge for økt kunnskap om rovdyrpolitikkenes følger for reindriftnæringen og iverksette tiltak som reduserer rovviltkonfliktene i denne næringen.
- Beitenæringenes fagkompetanse må i større grad inkluderes i kunnskapsgrunnlaget for rovdyrforvaltningen.
- Effektivisere skadefelling og lisensfelling og prioritere slik jakt i nærheten av beiteområder.
- I prioriterte beiteområder skille klart mellom lisensjakt og uttak av skadedyr. Kommunale jaktlag som utfører uttak, må ha samme forutsetninger/regelverk som SNO når de skal utføre samme oppgave. Ved uttak av skadedyr må det være mulig å bruke nødvendige ressurser. Spesielt hund og tekniske hjelpemidler som drone, scooter, helikopter osv. Det må også være tillatt å bruke løs, på drevet halsende hund.
- Bevilge mer midler til skadeforebyggende tiltak, og ha uttak som forebyggende tiltak.
- At det i beitesesongen skal være stående fellingstillatelse på rovdyr innenfor rovdryrsikre beitegjerdar og på innmarksbeite.
- At rovdyrproblematikken ikke skal innskrenke beiteretten. Rovviltpolitikken må ha en utforming som ikke fratrar folk beiteretten.

Friluftsliv

Senterpartiet vil at flest mulig skal ha mulighet til friluftsliv. Uteaktiviteter skaper trivsel, god folkehelse og en bedre forståelse for økologien. Det er særlig viktig at barn og unge så tidlig som mulig får ta del i friluftaktiviteter.

Naturen trues fra mange hold. Privatisering og sterke utbyggingsinteresser truer landbruks- og friluftsområder. Utmarksareal er en del av produksjonsgrunnlaget i bygdene. Grunneiernes eiendomsrett og forvalteransvar skal ligge fast. Der staten er grunneier, må lokalsamfunnet ha førsteretten til bruk. Friluftsløven må sikre allmennheten rett til fri ferdsel i utmark og mulighet til å plukke sopp og bær. Organisert kommersiell virksomhet på en annens grunn er derimot ikke en del av allemannsretten.

Statsallmenningene er viktige friluftsområder for betydelige befolkningsgrupper. Statsallmenningene har også tilbud til andre enn jegere og fiskere, og den tilrettelegging som gjøres av fjellstyrene kommer mange grupper innenfor friluftslivet til gode. Betydningen av fjellstyrenes forvaltnings av områdene for folkehelse og friluftsliv kan og bør verdsettes.

Senterpartiet vil:

- Verne om allemannsretten.
- Støtte frivillige aktører som tilrettelegger for friluftsliv og merking av turløyper og stier nær folk.
- Arbeide for bedre tilgjengelighet i utmark for personer med funksjonsvansker.
- Lage en nasjonal strategi for utvikling av grønne lunger, friluftsområder, kolonihager og bylandbruk i folketette områder.
- Fortsette arbeidet med offentlig støtte til sikring og oppkjøp av populære friluftsområder der dette øker allmennhetens tilgang. Offentlige friområder må i større grad oppgraderes og gjøres tilgjengelige for alle.
- Satse særlig på kulturminner i sammenheng med friluftsliv.
- Sikre grunneiernes interesser opp mot det organiserte og kommersialiserte friluftsliv.

- God infrastruktur i hele landet = en forutsetning for vekst og bosetting
- Trafikkveksten i by = gange, sykkel og kollektiv
- Veisatsing i distriktene

Norge har stort areal, krevende klima, utfordrende topografi og spredt bosetting. Infrastruktur som vei, jernbane, havn, ferger, flyplasser, bredbånd og mobilnett binder landet sammen og er en uunnværlig del av hverdagslivet for folk og bedrifter i hele landet. Det er en grunnleggende målsetting å videreføre satsingen på samferdselstiltak, slik at Norge får sikker, effektiv og miljøvennlig infrastruktur.

Hovedmålet er å utvikle og ta vare på transport- og kommunikasjonstilbudet på en måte som gir gode ringvirkninger for næringslivet og i hverdagslivet til folk. I en tid med behov for store omstillinger i norsk økonomi, er god infrastruktur en nøkkelfaktor for at næringslivet og verdiskapningen skal lykkes – i hele landet.

Samtidig som vi skal satse stort på moderne infrastruktur, er det viktig å omstille norsk transport slik at Norge lever opp til sine klimaforpliktelser, med svært lave klimagassutslipp slik at lokale forurensningsproblemer blir løst. På samme måte må det jobbes systematisk for å komme nærmere målet om at ingen skal miste livet eller bli hardt skadet i trafikken.

Utbygging og vedlikehold av veier, kollektivtrafikk, havner og flyplasser er et offentlig ansvar, der staten må ta det største finansielle ansvaret. Utbygging av bredbånd- og mobilløsninger i Norge skal skje innenfor et regime hvor vi tar i bruk både offentlige og private krefter. Det er imidlertid et særlig offentlig ansvar å sikre helheten i tilbudet, og da særlig å sørge for utbygging og drift i områder hvor det kommersielle grunnlaget er svakt. Hele landet skal ha likeverdig infrastruktur.

Effektiv gjennomføring og kortest mulig byggeperiode for store vei- og baneprosjekter krever en mer forutsigbar finansiering utover årlige budsjettbevilgninger. Senterpartiet vil at store prosjekt skal få egen prosjektorganisasjon etter prinsippene i modellen «Særskilt prioriterte veiprosjekt» fra Nasjonal transportplan 2014-2023. Senterpartiet vil ha en integrert, offentlig jernbanesektor i Norge.

Senterpartiet går inn for kontraktstrategier som gjør det praktisk mulig for mindre, norske leverandører i alle deler av landet å delta i anbudskonkurranser og vil at staten sammen med

anleggsbransjen utvikle modeller for dette.

Senterpartiet vil:

- La Nye Veier AS fullføre planlagte investeringer og deretter evaluere den videre organisering.
- Reversere oppsplittingen og konkurranseutsettingen av jernbanetilbudet i Norge.
- Gjenninnføre Postens monopol på brev under 50 g og lørdagsombæring.

Veier, biler og sykler

Det meste av trafikken vil også i framtida gå på veinettet. Opprusting av de gjennomgående stamveiene nord–sør og øst–vest skal prioriteres høyt. Senterpartiet vil i tillegg satse stort på å fase inn nye, effektive og miljøvennlige ferger og fjerne flaskehalsen på alle tre veiklasser: riksveier, fylkesveier og kommuneveier.

Fylker og kommuner har stort ansvar på transportfeltet, men de statlige overføringene står ikke i forhold til oppgavene som skal løses. Senterpartiet går inn for å styrke disse bevilgningene kraftig, slik at særlig fylkesveinettet, men også kommuneveinettet, kan få et vedlikeholdsløft. Senterpartiet vil gjenninnføre ordningen med statlig støtte til store fylkesveiprojekter.

Senterpartiet vil ha reformer som reduserer innkrevings- og administrasjonskostnader ved bompengeneinnkreving, slik at bompengene i størst mulig grad går til faktiske samferdselsformål. Staten må stille finansiell garanti for bompengeprojekter der staten er veieier, slik at kommuner og fylker slipper.

For å få til en mer effektiv gjennomføring av veiprojekter må det sikres planlegging og utbygging av lengre sammenhengende veistrekninger. Statens vegvesen må gjøres til en mer smidig og effektiv aktør for utbygging, vedlikehold og drift av veinettet.

For å styrke trafikksikkerheten på veiene, er vi avhengig av en blanding av tiltak. Både fysiske tiltak, holdningsskapende tiltak og atferdsregulerende tiltak som automatisk trafikkontroll, er en del av denne miksen og må særlig brukes på ulykkesbelastede strekninger. Skredsikringen må styrkes på hele veinettet og det må innføres en differensiert standard på gang og sykkelveier tilpasset det øvrige trafikkbildet.

Norsk næringstransport har i dag urimelige konkurransevilkår fordi utenlandske konkurrenter driver med ulovlig kabotasje og ikke lever opp til norske lønns- og sikkerhetsstandarder. Regelverket på dette feltet må derfor strammes inn ytterligere og sanksjonene må bli mer effektive. Det er særlig viktig å øke kontrollaktiviteten.

Norge har alt for mange gamle privatbiler. Dette er et miljøproblem, et sikkerhetsproblem og i lengden en ekstra økonomisk belastning for de bileierne det gjelder. Senterpartiet mener det haster med å fornye bilparken, og vil ta initiativ til en strategi for å oppnå dette. Virkemidlene må innrettes slik at de mest klimavennlige bilene (el-, hydrogen- og hybridbiler) begunstiges i samsvar med miljøeffekt. Infrastrukturen som skal betjene en mer klimavennlig bilpark må bygges ut kraftig. Det må også legges opp til en sterkere satsing på biodrivstoff. Denne satsingen må skje parallelt med utvikling av norske løsninger for fornybart drivstoff og ladestasjoner.

Økningen i antall elbiler i Norge har bidratt til å skape et marked for neste generasjons kjøretøy, og dermed reduserte klimautslipp. Det er viktig at Norge fortsatt legger til rette for utviklingen av nullutslippsbiler. Senterpartiet vil ha en gradvis utfasing av bruksfordelene for nullutslippsbil fram mot 2030, men beholde kjøpsfordelene.

Senterpartiet vil:

- Satse kraftig på å redusere vedlikeholdsetterslepet på riks- og fylkesveger i løpet av NTP-perioden 2018-2029.
- Ha et forpliktende fylkesvegløft, der staten også bidrar med ekstra midler til store fylkesvegprosjekt.
- Styrke satsingen på rassikring på riks- og fylkesvegene.
- Går inn for at fossil energibruk fra person- og varebiler gradvis fases ut. Avgiftssystemet innrettes slik at tilnærmet 100 % av nybilsalget i 2025 er basert på nullutslippsteknologi.
- Utrede «avansert veipricing» i områder hvor det finnes gode alternativer til privatbil.
- Ha en sterk satsing på norsk produksjon av biodrivstoff og spesielt avansert biodrivstoff. Stortinget må klarlegge rammebetingelsene for produsentene i årene fram mot 2030.
- Bidra til at norsk teknologi og eierskap stimuleres for å bygge lade- og påfyllingsinfrastruktur for nye energibærere i hele landet.
- Styrke Enovas ordninger for transportsektoren, ved at det etableres nye støtteordninger for lav- og nullutslippsteknologi for lastebiler og busser, og at støtteordningene for ferger og hurtigbåter styrkes.
- At staten intensiverer arbeidet med å bygge ut infrastrukturen for el- og hydrogenbiler. Det må bygges flere energistasjoner i alle deler av landet for å møte behovene til de nye miljøvennlige transportmidlene.
- Ha sterke støtteordninger for å fase inn hydrogen som energibærer i transportsektoren.
- Fjerne den statlige godkjenningsordningen for bompengeprojekt på fylkesvegprosjekt.
- Øke satsingen på Nasjonale turistveier.

Kollektivtilbud: Jernbane, buss, båt og taxi

Senterpartiet vil ha et godt utbygd kollektivnett i hele landet, som gjør det enkelt og rimelig både å reise til og fra jobb og å reise raskt og klimasmart mellom landsdeler. Vei er ikke løsning på transportutfordringene i og rundt storbyene. Transportveksten her må løses ved bruk av kollektivtransport, sykkel og gange.

God flyt i kollektivtrafikken i og rundt de store byene er positivt også for framkommeligheten mellom landsdelene. Senterpartiet vil videreføre og utvide de strategisk viktige bymiljøavtalene og belønningsordningen som stimulerer byene til å vri transporten fra privatbilisme til kollektivtrafikk, sykling og gange. Større statlige bidrag forutsetter at byområder selv sørger for en samfunnsplanlegging hvor man fortetter og bygger ut rundt kollektivknutepunkt. Senterpartiet går inn for at staten går inn med minst 50 % av finansieringen i store kollektivinvesteringer i de ni byområdene som i dag har muligheten til å inngå bymiljøavtaler. Senterpartiet vil at også mellomstore byer og byområder kan ta del bymiljøavtaleordningen.

Jernbane er en effektiv og miljøvennlig transportform. Senterpartiet vil skape et attraktivt og moderne togtilbud for passasjerer og gods, og arbeider ut fra en langsiktig målsetting om at toget skal være det mest attraktive transporttilbudet mellom landsdelene.

Vi vil arbeide for moderne intercity-løsninger rundt og mellom de store byene og vil styrke jernbanens muligheter også i nærheten av andre byer og tettsteder. Jernbanestrekningene må rustes opp slik at de på sikt kan knytte regionene sammen i et driftssikkert og raskere togtilbud. For å styrke godstrafikken på jernbanen vil Senterpartiet arbeide for å bygge flere kryssningsspor og nye signalsystem. Vi vil også vedlikeholde banestrekningene slik at regulariteten på jernbanenettet kan bli bedre. Gjenværende banestrekninger må elektrifiseres. Et alternativ kan på noen banestrekninger være hydrogen, og på kort sikt naturgass.

Ferger og hurtigbåter er mange steder en uunnværlig del av samferdselsnettet. Senterpartiet går inn for fornying av ferge- og hurtigbåtflåten for å imøtekomme krav til klimatilpasning og universell utforming. For kystfylkene er hurtigbåtforbindelser og ferger avgjørende, og Senterpartiet vil legge til rette for å styrke denne delen av transporttilbudet. Dette skal skje i samarbeid med norsk industri og sikre omstilling langs kysten, særlig på Sørlandet og Vestlandet. Norge har en spesiell forutsetning for å kunne ta en verdensledende rolle innenfor null- og lavutslippsteknologi på dette feltet, og dermed også innenfor skipsfarten generelt. Staten har et ansvar for å bidra til lav- og nullutslippsteknologi og må sikre finansiering både for riks- og fylkesvegsamband.

Taxinæringen er en uunnværlig del av kollektivtrafikken i Norge. Denne næringen skal være regulert og ha gode utviklingsvilkår. Ny teknologi har endret konkurransesituasjonen. Senterpartiet mener dette fordrer at staten tar offensive grep for å underlegge nye tjenester de reguleringer som taxinæringen arbeider innenfor – slik at det blir like konkurransevilkår. Det er viktig å styre løyvepolitikken, slik at bilflåten i taxinæringen utnyttes bedre. Den såkalte «helsekjøringen» i Norge bør være forbeholdt taxiaktørene.

Senterpartiet vil:

- Øke satsingen på gang- og sykkelveg både i byer, tettsteder og langs skolevei.
- Legge bedre til rette for transportsyklister ved å bygge flere sykkelfelt/egne traseer, slik at flere kan bruke sykkel til rask transport over lengre strekninger.
- Bygge ut sykkelhotell/sykkelparkering ved kollektivknutepunkt.
- Bygge flere pendlerparkeringer rundt regionsentrene, slik at bilpendlere kan veksle over til jernbane eller buss på et naturlig knutepunkt.
- Forenkle og samordne billettsystemene for kollektivtransport på tvers av fylkesgrenser.
- Inngå bymiljøavtaler også for mellomstore byer og byområder.
- Bruke offentlige anbud til å fremme nullutslippsløsninger i kollektivtransporten.
- Sikre fylkeskommunene finansiering for fleksible og brukertilpassede bestillingstransport.
- Reversere oppsplittingen og privatiseringen som er gjennomført i jernbanesektoren.
- Styrke TT-ordningen og fleksible kollektivtransport-ordninger (FLEXX).
- Satse på ordningen for Kollektivtransport i distriktene (KID-ordningen) som gjør det mulig for fylkene å teste nye modeller for kollektivtrafikk i spredtbygde strøk, for eksempel med modeller hvor taxi tas i bruk for å bringe folk til buss/tog.
- Redusere støyplager i byer og tettsteder.
- Styrke dagens løyveordning til det beste for næringa og kundegruppa.
- At det fortsatt skal være døgnberedskap på drosjer i hele landet.
- Gjennomføre en utredning av framtidens jernbaneinfrastruktur i og ut av Nord-Norge. Dette spesielt med bakgrunn i den sterke veksten i sjømattransport ut av landsdelen, som forventes å øke ytterligere.
- Styrke fylkeskommunenes økonomiske muligheter til å gi et framtidsrettet fergetilbud langs kysten. Dette særlig med bakgrunn i at flere kystfylker har kommet dårlig ut av senere endringer i inntektssystemet, knyttet til båt og fergedrift.
- Ha null- og lavutslipp som hovedregel ved utlysning av nye anbud på ferjer og hurtigbåter, samtidig som regulariteten blir opprettholdt eller forbedret.

Luftfart

Senterpartiet vil legge til rette for et styrket flyrutetilbud på Vestlandet og i Nord-Norge. Disse landsdelene har ikke et tidseffektivt togtilbud. Det er et mål for Senterpartiet å få ned utslippene fra luftfarten ved å bruke avgifter til å stimulere til bruk av de mest miljøvennlige fly- og drivstofftypene.

Det må også komme ytterligere statlige incentiver som driver fram en mer miljøvennlig luftfart.

Senterpartiet vil opprettholde Norges store nett av lufthavner og finansieringen av disse gjennom flyplassavgifter/kryss-subsidiering, og mener at det er Avinor som hovedregel skal drive lufthavner i Norge.

Senterpartiet vil:

- Sikre finansieringen av kortbanenettet.
- Styrke rutetilbudet til distriktsflyplasser og holde fast ved ordningen med statlige rutekjøp i luftfarten.
- Bidra til bedre rammevilkår for regionale flyplasser som ikke er en del av Avinor-systemet.
- Videreutvikle biodrivstoffsatsingen som Avinor har startet.
- Gå mot en tredje rullebane på Oslo Lufthavn Gardermoen.

Havner og farleder

Norges nett av farleder og havner må utnyttes til fulle, spesielt i næringsssammenheng. Senterpartiet vil at staten skal bidra til havneutvikling og vedlikehold av havner og farleder.

Senterpartiet vil legge til rette for å flytte mer av godstransporten fra land til sjø. Dette er en viktig del av omlegginga til en mer miljøvennlig samferdselssektor. I tillegg må det opprettes knutepunkt for å flytte gods mellom vei, jernbane og sjø.

Senterpartiet vil legge til rette for havneutbygging i nord for å møte de mulighetene en framtidig åpning av Nordøstpassasjen vil gi. Staten skal fortsatt medfinansiere kommunale fiskerihavner. Dette er viktig for å sikre fortsatt god utvikling i fiskerinæringa og i for næringsmiddelindustrien på land.

Senterpartiet vil:

- Styrke innsatsen for at alle havner skal tilby landstrøm innen 2030 og utrede påkoblingsplikt.
- Sørge for rask utbygging av Stad skipstunnel.
- Ha kraftigere virkemidler for å få mer gods over fra vei til sjø.
- Arbeide for forpliktende utslippsreduksjoner i internasjonal skipsfart.
- Sikre at staten fortsatt medfinansierer fiskerihavner.
- Legge til rette for havneutvikling i Nord ut fra et strategisk nordområdeperspektiv.
- Forsterke innsatsen for å gjøre kystflåten utslippsfri.

Digital allemannsrett

Senterpartiet mener at næringsliv og privatpersoner i alle deler av landet må sikres tilgang til fullverdig høyhastighetsbredbånd. Vi vil arbeide for en fortsatt utbygging av mobildekning i Norge. For å styrke mobildekningen på kort sikt vil vi åpne for såkalt nasjonal roaming; at kunder skal ha tilgang til mobilnettet der hvor det finnes, uavhengig av om dette nettet tilhører det selskapet man har abonnement hos.

Senterpartiet går inn for en statlig støtteordning for investeringer for å legge fiberkabler til utlandet. Dette vil bety mye for datasenterindustrien i Norge og sikre norsk beredskap.

Senterpartiet vil:

- Sikre hele landets befolkning tilgang til raskt bredbånd (minimum 100 mbit/s symmetrisk bredbåndskapasitet) og innføre offentlig leveringsplikt for bredbånd i de områder hvor det ikke er

grunnlag for kommersiell utbygging.

- Gi fylkeskommunene som regionale utviklingsaktører hovedansvaret for å sikre full bredbåndsdekning, med sterk statlig finansiering for å nå målene.
- Innføre tilskuddsordning for utbygging av godt mobilnett der markedet ikke stiller opp.
- Satse på en kraftig utbygging av mobildekningen langs hovedferdselsårene.
- At det etableres klare nasjonale sikkerhetsregler og kontrollrutiner for outsourcing av norske datatjenester.

Post

Senterpartiet støtter et system med enhetsporto og fem dagers postombæring i alle deler av landet. Det er viktig å stå vakt om distribusjonsløsninger som sikrer avisombringning på lørdag.

Landpostbudordningen må ta i bruk moderne løsninger og kommunisere med brukerne slik at de som bor langt unna et postkontor er sikret lik tilgang på posttjenester.

Senterpartiet vil:

- Sikre lik brevporto over hele landet.
- Sikre avisombæring på lørdager.
- Forbedre landpostbudordningen.
- Sikre ordninger som gjør at laboratorieprøver kan bli sendt og mottatt lørdager i alle deler av landet.

- Ta vare på den norske arbeidslivsmodellen
- Flere må i jobb
- Nei til passiverende trygdeytelser og sosial dumping

Norsk arbeidsliv må utvikles videre i samarbeid mellom myndigheter, arbeidsgivere og arbeidstakere. Samarbeidet bygger på målsettinger om høy verdiskapning, full sysselsetting, jamn fordeling av inntektene og reallønnsvekst for alle grupper. Samarbeidet skal bidra til godt arbeidsmiljø, ubyråkratisk kommunikasjon og tillit mellom ledere, tillitsvalgte og arbeidstakere. Det stimulerer til ansvar for egen arbeidsplass, felles arbeidsinnsats og tiltak som fremmer produktiviteten.

Framtiden til den norske arbeidslivsmodellen avhenger av at partene står sammen om å bygge opp og forsvare et godt organisert arbeidsliv. Nedgangen i antallet fagorganiserte og mindre bruk av tariffavtaler undergraver denne plattformen. Fordi kollektiv lønnsfastsettelse er avgjørende for fremtiden til arbeidslivsmodellen, må en slik utvikling motvirkes. Flere arbeidstakere i privat sektor må omfattes av tariffavtale, og tariffavtalene må åpne for lokale forhandlinger.

Internasjonalisering, arbeidsinnvandring, endringer i næringsliv og utvikling av teknologi påvirker maktforholdene mellom partene i arbeidslivet. En offentlig maktutredning bør settes i gang for å kaste lys over denne utviklingen, samt peke på veier å gå for at partene kan videreføre samarbeidet på grunnlag av likeverdig styrke. Det er også viktig å undersøke og dokumentere de konsekvenser uregulert arbeidsinnvandring har på det norske arbeidsmarkedet. Viktige aspekter er sysselsetting, lønnsdannelse, produktivitetsutvikling og langsiktig finansiering av velferdsstaten, herunder eksport av norske trygdeytelser.

Norge har opplevd stor arbeidsinnvandring fra EØS-området de siste årene. Det har tilført nødvendig arbeidskraft til et Norge i høykonjunktur. Næringer som bygg og anlegg, reiseliv og landbruk har vært avhengige av denne arbeidskraften.

Det finnes likevel utfordringer knyttet til høy arbeidsinnvandring. Lavere produktivitetsutvikling, lønnsvekst og status innenfor flere tradisjonelle håndverksyrker er negativt for hele samfunnet. Det samme gjelder eksport av trygdeytelser og lavere yrkesdeltakelse blant nordmenn. Vi vet heller ikke hvordan dette vil utvikle seg i en lavkonjunktur.

Det overordnede hensynet er å ivareta det norske arbeidsmarkedet og vårt eget behov for sysselsetting. Vårt viktigste virkemiddel er ordnede forhold, trepartssamarbeidet og effektive kontrollmekanismer for å sørge for at norske lønns og arbeidsvilkår gjelder i Norge. Men det kan også bli aktuelt å gjeninnføre nasjonale reguleringer av arbeidsinnvandringen fra EØS-området utenom Norden. Dette skal i så fall skje i samarbeid med fagbevegelsen. De ordninger Storbritannia og EU blir enige om kan også bli relevante for Norge.

Gjennom utvidelsen av EU i 2004 og 2008 har forskjellene i arbeidslivet i EU og EØS-området økt kraftig. Flere av landene som arbeidsinnvandrerne kommer fra har svært høy arbeidsledighet, langt dårligere lønns- og arbeidsvilkår enn i Norge og det sosiale sikkerhetsnettet er dårligere utbygd. Fortsatt stor arbeidsinnvandring gir en stor tilgang på arbeidskraft, som igjen presser norske lønns- og arbeidsvilkår nedover. Det gir press nedover for norske lønns- og arbeidsvilkår. Presset er ulikt fordelt mellom yrkesgrupper, aldersgrupper og arbeidsevne. De fagene som har dårligst vern gjennom språk, kvalifikasjoner og fagorganisering taper og blir hengende etter. Dette står i kontrast til Senterpartiets mål om jevnbyrdige forhold mellom folk i Norge. Det er vanskelig å oppnå full sysselsetting og et velorganisert arbeidsmarked samtidig som det er fri arbeidsinnvandring fra EØS-området.

Myndighetene må motarbeide arbeidslivskriminalitet med langt kraftigere lut. Senterpartiet vil arbeide for en kraftig styrking av myndighetenes arbeid for å avdekke og forhindre arbeidslivskriminalitet i samarbeid med arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjonene. Det store omfanget av arbeidslivskriminalitet undergraver levevilkårene for seriøse foretak så vel som arbeidsforholdene for arbeidstakere i deler av det norske arbeidslivet. Statens skatteinntekter reduseres også samtidig som trygdeytelser uriktig utbetales.

Senterpartiet arbeider for et arbeidsliv med ordnede forhold og plass til alle med hel eller delvis arbeidsevne. For å underbygge dette støtter vi opp om trepartssamarbeidet, avtalen om inkluderende arbeidsliv og reformer som gjør det lettere å kombinere arbeid med pensjon og andre velferdsytelser.

Senterpartiet står for balanserte løsninger som ivaretar både arbeidsgivers og arbeidstakers behov. For å gjennomføre dette må det være et overordnet lovverk som støtter opp under faste ansettelser og en heltidskultur i arbeidslivet. Det gir tryggere forhold for de ansatte, bedre muligheter for fagutdanning og mer langsiktighet hos bedriftseier. Midlertidige ansettelser er nødvendige og viktige for å dekke opp arbeid av midlertidig karakter. Men Senterpartiet mener at omfanget av midlertidige ansettelser er langt større enn behovet for å dekke opp arbeid av midlertidig karakter. Denne utviklingen må reverseres ved å innskrenke mulighetene for midlertidige ansettelser i arbeidsmiljøloven.

Teknologi legger forholdene til rette for fleksibel bruk av arbeidstiden. Ved at skillet mellom arbeid og fritid til dels har blitt utvisket, kan mange arbeidsoppgaver utføres andre steder enn på selve arbeidsstedet. Det bør være et mål for partene i arbeidslivet å stimulere til individuelle ordninger og minske problemene med lang arbeidsvei til jobben.

Senterpartiet vil:

- Videreutvikle den norske arbeidslivsmodellen mellom myndighetene og arbeidslivets parter, kjennetegnet ved maktfordeling basert på medvirkning, medbestemmelse og medansvar.
- Verne om frontfagsmodellen som basis for lønnsforhandlingene.
- At norsk arbeidslivslovgivning, norske tariffavtaler og ILO-konvensjoner implementert av Norge skal ha forrang foran EU-retten.
- Reversere endringene i arbeidsmiljøloven som er gjennomført i perioden 2013–2017. Kommunenes fleksibilitet når det gjelder turnusordninger må ivaretas.

- At spørsmål om helse, miljø og sikkerhet (HMS) knyttet til aktiviteten på norsk sokkel skal ligge under nasjonal kontroll og styring.
- At sikkerhetsklausulen i EØS-avtalen (art. 112) tas i bruk dersom fri flyt av arbeidskraft i EØS truer det norske arbeidsmarkedet.
- Arbeide for et godt regulert arbeidsliv uten sosial dumping og tilføre Arbeidstilsynet, NAV, Politiet, Skatteetaten, UDI og Petroleumstilsynet ressurser til å følge opp kampen mot useriøsitet, sosial dumping og arbeidslivskriminalitet.
- Innskrenke muligheten for bruk av bemanningsbyråer, ansattekontrakter uten lønn mellom oppdrag og midlertidige ansettelser.
- At begrepet fast ansatt og begrepet midlertidig ansatt må defineres i arbeidsmiljøloven, slik at ansatte får forutsigbarhet for arbeidstid, lønn og stillingsvern.
- Gå mot lovfestet minstelønn, men bruke ordningen med allmenngjøring av tariffavtaler på flere fagområder.
- Styrke varslervernet i det norske arbeidslivet.
- Over tid fase ut særaldersgrenser.
- At Senter for distriktsutvikling også skal være et kunnskapssenter for utvikling av og modernisering av kommunesektoren, basert på trepartssamarbeidet.

Velferd

Senterpartiet vil at samfunnet skal ha et sterkt sikkerhetsnett i form av velferdsytelser for dem som trenger det permanent eller i faser av livet. Vi vil slå ring om viktige velferdsytelser som sykelønn, alderspensjon og uføretrygd.

Skal velferdstjenestene være gode nok for dem som trenger det, må vi sørge for at de er økonomisk bærekraftige på sikt. Derfor må vi både hindre vekst i antall stønadsmottakere og begrense omfanget og antallet velferdsordninger. Når en gruppe blir tilbudt en rettighet får en annen gruppe plikt til å oppfylle denne rettigheten. I praksis består denne plikten ofte i å betale mer skatt for å finansiere nye eller bedre velferdsordninger. Fordi alle må betale skatt, mener Senterpartiet det er riktig og viktig at alle også får tilgang til velferdsgodene. Derfor bør universelle velferdsordninger være hovedregelen.

Velferdsytelsene må være utformet på en slik måte at de bygger opp under arbeidslinja. Vi støtter målene i pensjonsreformen, som stimulerer til arbeid og samtidig gir valgfrihet til å velge tidspunkt for å velge når man vil gå av med pensjon.

Godt over 300 000 lever på uføretrygd. Dette er et høyt tall, og statens kostnader på dette feltet er urovekkende høye både på kort og lang sikt. Det gir særlig grunn til bekymring at antallet unge uføre stiger kraftig. Det er viktig å legge til rette for at flere uføre med restarbeidsevne kan vende tilbake til arbeidslivet – helt eller delvis. Det er særlig viktig med tiltak som følger opp unge med psykiske lidelser.

Senterpartiet støtter uførereformen, som gir mer fleksibilitet for dem som har restarbeidsevne. Det er et hovedprinsipp for opprettholdelsen av arbeidslinja at ingen skal kunne motta mer i velferdsytelser enn det de kunne ha regnet med å tjene som lønsmottakere. Unntaket fra dette kan være uføretrygdede med omsorg for flere barn som får behovsprøvd barnetillegg. Permanente ytelser, som uføretrygd, skal ikke gis til personer som har lidelser som kan ventes å gå over eller som kan kureres.

Senterpartiet vil:

- At sykelønnsordningen blir videreført på dagens nivå og forbedres for selvstendig næringsdrivende.

- At IA-avtalen intensiveres med større vektlegging av helsefremmende tiltak på arbeidsplassen.
- Utrede muligheten for at personer med alvorlige diagnoser som er under aktiv behandling, får nødvendig fleksibilitet når det gjelder sykemeldingens lengde og gradering, bedre mulighet for arbeidsnærvær og økonomisk sikkerhet i behandlingsperioden ut over ett år.
- At det blir innført aktivitetsplikt for sosialhjelpsmottakere under 30 år kombinert med en aktivitetsrett for mottakeren. Kommunene må få statstilskudd til å organisere denne aktiviteten.
- Som hovedregel fjerne muligheten til å bli varig uføretrygdet for dem som er under 30 år.
- Øke barnetrygden for å styrke barnefamilienes økonomi, samt motarbeide forslag om å skattlegge disse målrettede ordningene.
- At barnetrygd holdes utenfor ved beregning av sosialhjelp.
- Utvide omfanget av ordningene med varige og midlertidige lønnstilskudd til arbeidsgiver.
- Arbeide for å endre reglene for EØS-borgeres trygderettigheter til den norske stat.
- Arbeide for universelle velferdsrettigheter for norske borgere.
- Iverksette tiltak som begrenser «trygdeeksporten» fra Norge. De som har arbeidsforhold i Norge skal ha plikter og rettigheter på linje med norske arbeidstakere.
- Ha et desentralisert NAV med kompetanse, tjenester og økt beslutningsmyndighet på det enkelte lokalkontor. Regelverket må åpne for fornuftige, lokale tilpasninger.
- Sørge for et mer fleksibelt NAV-regelverk og bedre samhandling mellom NAV, kommuner og fylkeskommuner for å hindre at brukere «faller mellom flere stoler».
- Endre anbudspraksisen i NAV slik at også mindre attføringsbedrifter kan levere tilbud.
- Fullføre pensjonsreformen i offentlig sektor i samarbeid med organisasjonene i arbeidslivet.

Boligpolitikk

Bolig er et velferdsgode på linje med arbeid, helse og utdanning. En trygg og stabil bosituasjon er en nødvendig ramme rundt alle menneskers liv. Boligpolitikkenes betydning for velferd og utvikling må løftes fram og styrkes. Det er et mål for Senterpartiets boligpolitikk at det skal være mulig for alle å eie sin egen bolig. Velfungerende leiemarkeder for de som i kortere eller lengre perioder er best tjent med å leie bolig, må også sikres. Situasjonen for ungdom som skal inn på boligmarkedet er blitt vanskeligere. Senterpartiet mener at tiltak for å forbedre situasjonen for førstegangsetablerere, må intensiveres. Det er også en stor utfordring at mange vanskeligstilte og personer med særlige behov har mangel på boligtilbud og at gruppen med bostedsløse ikke minker. Senterpartiet mener det trengs et boligsosialt løft i Norge som sikrer alle rett til egen bolig.

Senterpartiet vil motarbeide ubalanser i boligmarkedet. Sterkt prispress i enkelte byområder og manglende samsvar mellom byggekostnader og panteverdier i mange distriktsområder viser behovet for en politikk som på bred basis motarbeider sentralisering og sikrer mer balansert fordeling av befolkningsveksten.

Senterpartiet mener kommunene må bidra til å utvikle et variert boligmarked, tilpasset innbyggere i ulike livsfaser og økonomisk situasjon. Det er viktig at det også er et fungerende leiemarked utenfor de mest sentrale strøk. Kommunene må ta ansvar for å regulere et tilstrekkelig antall tomter. I pressområdene må kommunene samarbeide om dette. Senterpartiet mener lokale og sentrale myndigheter sammen må bidra til samferdselsløsninger som utvikler større bo- og arbeidsområder. Senterpartiet mener det er nødvendig med særskilte tiltak som sikrer boligforsyningen i utkantområder med behov for mer boligbygging. For å få ned tomtepriser i pressområder bør det etableres kommunale tomteselskap.

Bygging av bolig i Norge har blitt for komplisert og kostbart. Det er ødeleggende for et velfungerende boligmarked både i by og bygd. Kombinert med lavere produktivitet i byggebransjen er dette alvorlig

for en av Norges viktigste markeder. Det er viktig at alle sikres tilgang på bolig til en akseptabel pris.

Staten har gått for langt i å stille krav som skal gjelde alle boliger i Norge. Det må være færre statlige krav og mer fleksibilitet slik at boligene kan tilpasses det lokale klimaet og utnytte markedet slik at prisene kan presses ned.

Senterpartiet vil også at den enkelte i større grad skal kunne realisere egen bolig med hjelp av egeninnsats, og på den måten redusere kostnadene. Mer konkurranse og innovasjon skal sikres ved hjelp av funksjonskrav. Det vil for eksempel bety at istedenfor krav til balansert ventilasjon og en viss tykkelse på isolasjonen i veggene vil vi stille krav om effektiv ekstern energiforsyning.

Senterpartiet vil også at det skal bli lettere å utnytte eksisterende bygningsmasse til boligformål og vil gjøre det lettere for kommunene og tillate omregulering der det er hensiktsmessig. Spredt boligbygging skal tillates.

Senterpartiet mener at universell utforming er et viktig prinsipp som skal sørge for at bolig og uteområder skal kunne brukes av alle mennesker. Spesielt er det viktig at nye boliger som bygges bidrar til at eldre og funksjonshemmede kan leve fullverdige liv i egen bolig så lenge som mulig. Unntaket fra kravet om universell utforming må bare skje i tilfeller der det ellers er et godt tilbud av lignende boliger som dekker formålet.

Senterpartiet vil forenkle og avbyråkratisere plan- og byggesaksprosessene slik at kommunene lettere og raskere kan tilrettelegge tomter og behandle byggesaker. Full elektronisk saksbehandling i byggesaker er et viktig forenklingstiltak. Innsigelsesinstituttet utgjør en viktig funksjon i demokratiet, men det må begrenses slik at staten ikke unødige blander seg i det lokale sjølstyret.

Innsigelsespraksisen må strengt begrenses til tunge regionale og nasjonale interesser. Staten må samordne sine innsigelser på et tidligst mulig tidspunkt i prosessen, etter klare tidsfrister.

Senterpartiet mener at forsøksordningen med at Fylkesmannen kan oppheve innsigelser må gjøres permanent.

Senterpartiet vil:

- Gjennomføre en sosial boligpolitikk som gir alle mulighet til å eie egen bolig, eller leie bolig til en overkommelig pris.
- Fortsette å styrke de boligpolitiske virkemidlene i Husbanken, slik at kommunene blir best mulig i stand til å gjennomføre en aktiv boligpolitikk tilpasset lokale behov.
- Videreføre gunstige beskatningsregler for primærboligen.
- Forenkle plan- og bygningsloven slik at planprosessene går raskere og færre byggetiltak blir søknadspliktige.
- Øke midlene til tilpasningstilskudd gjennom Husbanken slik at blant annet eldre og funksjonshemmede kan tilrettelegge egne boliger.
- Bedre førstegangsetableres situasjon på boligmarkedet.
- Styrke de av Husbankens virkemidler som bidrar til at flere vanskeligstilte kan eie egen bolig.
- Sikre kommunenes økonomiske rammer til å gi oppfølgingstjenester til personer som har vanskeligheter med å ha en stabil bosituasjon.
- Styrke bostøtteordningen for barnefamilier, blant annet ved å vurdere inntektsgrensene.
- Bruke trekkordninger fra trygd og stønader til husleie/bokostnader mer aktivt for å sikre at flere vanskeligstilte kan få en stabil bosituasjon i leid eller eid bolig.
- Samordne statlige innsigelser på et tidligst mulig tidspunkt etter klare frister og begrense innsigelser til tunge regionale og nasjonale interesser.
- Legge til rette for full elektronisk saksbehandling i alle kommuner for byggesaker.
- Tilpasse Husbankens ordninger slik at det gis støtte og lån til utbedring og tilpassing av eksisterende

bygninger til boligformål.

- Styrke støtten til ombygging av egen bolig med tanke på universell utforming.
- Ha sterkere geografisk differensiering av byggeforbudet i 100-metersbeltet.

Personer med nedsatt funksjonsevne

Senterpartiet mener at situasjonen for personer med nedsatt funksjonsevne må bedres, slik at de kan delta i samfunnet på lik linje med andre. For barn med nedsatt funksjonsevne er det viktig at skoler er tilrettelagte, og at undervisningstilbudet er godt og blir kvalitetssikret. Hjemmetjenester til personer med nedsatt funksjonsevne må utformes slik at valgfrihet og mulighet til å styre egen hverdag, sikres.

Personer med nedsatt funksjonsevne har i dag liten tilgang til arbeidslivet. Bare 25 % av de i denne gruppen som er i yrkesaktiv alder, er i arbeid. Personer med nedsatt funksjonsevne har heller ikke lik tilgang av helsetjenester av god kvalitet, som resten av befolkningen. Det gjelder også for barn med nedsatt funksjonsevne. Det er stor mangel på egnede boliger til alle som har nedsatt funksjonsevne, og det er lange ventetider på kommunal bolig.

Senterpartiet vil:

- Styrke kommunenes mulighet til å tilby koordinerte kommunale tjenester til personer med sammensatte og langvarige behov for velferdstjenester.
- Øke kompetansen i helse- og omsorgstjenestene som arbeider med personer med nedsatt funksjonsevne.
- Sørge for mer tilrettelagt arbeid og gi dem som har nedsatt funksjonsevne mulighet til varig oppfølging i ordinært arbeid.
- Intensivere arbeidet med universell utforming av eksisterende skolebygg.
- Videreføre BPA-ordningen og pleiepengeordningen.
- Sikre eldre og andre med nedsatt funksjonsevne transport- og følgeordninger for å kunne delta på kulturtilbud i nærmiljøet sitt.
- At det skal arbeides for statlige finansieringsordninger som setter kommunene i stand til å ha et tilbud på bolig til alle som har nedsatt funksjonsevne.

- Ny styringsmodell for sykehusene – nærhet, effektivitet og kvalitet
- Gode tjenester nær folk
- Bedre folkehelse

Målet med Senterpartiets helse- og velferdspolitik er å skape helsefremmende samfunn, forebygge sykdom og utjevne geografiske og sosiale helseforskjeller. Alle skal sikres tilgang til nødvendige helse- og velferdstjenester, uavhengig av sosial, kulturell, språklig og geografisk tilhørighet.

Senterpartiet vil ha et sterkt offentlig helsevesen som garanterer likeverdige tjenestetilbud i hele landet. Ideelle aktører må være en integrert del av dette, mens private, kommersielle tilbydere skal være et supplement. Våre helsetjenester skal være offentlig finansiert, og egenandeler skal holdes lave. Markedstenkning og privatisering av helsetjenester svekker det offentlige tilbudet og øker sentralisering av tjenester. Senterpartiet mener at anbud og stykkprisfinansiering er lite egnet i helse- og omsorgssektoren.

Senterpartiet vil arbeide for en ny, tillitsbasert ledelse i helsesektoren der de som arbeider nærmest pasientene får mer ansvar og tillit. Ledelsen må være lokal og stedlig. Rapportering og byråkratisering må reduseres.

Frivillige/ideelle tilbydere innen helse - og omsorgsfeltet må sikres gode rammevilkår og forutsigbar drift. Dagens anbudssystem bør avvikles til fordel for langsiktige avtaler basert på kvalitet. Utvidet egenregi kan være en annen måte å sikre ideell sektor på. Senterpartiet vil arbeide for en vekst i ideell sektor innen omsorgs- og velferdsområdet, på bekostning av en økende privat kommersiell sektor.

Det må gjøres klarere prioriteringer i helsevesenet. Senterpartiet vil ha nytt balansepunkt i forholdet mellom forebygging og behandling, bedre prioritering av kronikergrupper og en sterkere kommunehelsetjeneste. Senterpartiet vil på alle områder ha en mer tydelig avgrensning av hvilke tilbud det offentlige skal ha ansvar for, og ikke. Undersøkelser og behandlinger som ikke gir helsegevinst, kan ikke være et offentlig ansvar.

Informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) og velferdsteknologi gir helse- og omsorgssektoren nye muligheter. Senterpartiet vil ha et løft for velferdsteknologi slik at dette blir en naturlig del av

helse- og omsorgssektoren. Målet er å gi pasienter og brukere bedre mestring og trygghet i hverdagen. Senterpartiet mener det er nødvendig at mer av helsesektorens virksomhet, for eksempel journalsystemene og resepter, i større grad digitaliseres. Det forenkler kommunikasjon for befolkningen og kan gi effektiviseringsgevinster i form av bedre systematikk. IKT- infrastrukturen i det norske helsevesenet skal holdes i offentlig eie og drift og ikke flyttes ut av landet. Pasientopplysninger skal være under norsk offentlig kontroll.

Folkehelse og forebygging

God folkehelse lønner seg. Det påvirker alle samfunnsområder og dreier seg om fordelingspolitikk i stort format. Alle må ha like muligheter til å ta vare på sin egen helse. Derfor må vi prioritere helsefremmende tiltak på alle samfunnsområder. Senterpartiet vil gjøre folkehelse til en naturlig del av samfunnsplanleggingen der folk bor og møtes.

Vi har økende sosiale helseforskjeller i Norge, noe som gjør at sykdom og leveutsikter følger skiller i utdanning og inntekt. Helsetilstand er også et felleskapsansvar som krever politisk vilje til å ta i bruk strukturelle virkemidler på befolkningsnivå.

Norge har sluttet seg til Verdens helseorganisasjons målsetting om en reduksjon i livsstilssykdommer (som diabetes, kols, kreft og hjerte- og karsykdommer) med 25 % innen 2025. Dette krever konkrete tiltak som reduserer risikofaktorer for sykdom, som fysisk inaktivitet, usunt kosthold, rus- og tobakksbruk og usunn stråling.

Senterpartiet vil prioritere barn og unge, og starte satsingen tidlig. Gode forebyggende helsetjenester er viktig folkehelsepolitikk. Vi vil ta i bruk skolen som forebyggingsarena. Å oppleve mobbing og ensomhet er også betydelige risikofaktorer for dårlig helse og tapte leveår, som må forebygges.

Usunt kosthold er en helseutfordring. Senterpartiet vil arbeide for økt bruk av godkjent sunnheitsmerking av matvarer, og reguleringen som sikrer redusert salt- og sukkerinnhold i matvarer. Amming er viktig for å fremme helse og forebygge sykdom hos spedbarnet.

Deltakelse i kulturlivet gir bedre helse og lengre liv. Det frivillige kulturlivet er ofte viktige samarbeidspartnere for kommunene når man skal utvikle lokale kultur- og helseaktiviteter. Utvikling av nye typer tilbud som tar i bruk ressurser i lokalsamfunnet og har en større tverrfaglig tilnærming, må løftes fram. Eksempel på dette er velferdstjenester med utgangspunkt i landbruket; "Inn på tunet. Slikt arbeid er strategisk viktig om vi skal nå målet om bedre folkehelse.

Senterpartiet vil:

- Ha en nasjonal satsing på økt fysisk aktivitet.
- Gi frivillig sektor og en viktigere rolle i gjennomføringen av folkehelseiltak.
- At kultur og fritidstiltak skal være et viktig satsingsområde for dem som har psykiske lidelser
- Styrke ordninger for tverrfaglig samarbeid mellom kultursektoren og helse- og omsorgstjenesten, blant annet gjennom «Den kulturelle spaserstokken».
- Fortsette å bruke mva-systemet og andre avgifter for å stimulere til et sunnere kosthold.

Alkohol og tobakk

Skadelig bruk av alkohol fører til dårlig helse og er årsaken til mange innleggelses på sykehus. Dette har store samfunnsmessige konsekvenser og rammer svært mange familier og andre pårørende. Senterpartiet vil føre en restriktiv alkoholpolitikk og ta i bruk avgiftspolitikken og å regulere tilgangen til alkohol. Vi vil opprettholde Vinmonopolordningen.

Kommunene må styrke sin stilling som alkoholpolitiske myndighet. Det må bli strengere nasjonale regler for reaksjoner ved alvorlige brudd på alkoholloven. Vi vil øke oppslutningen om alkoholfrie soner, og sikre økt informasjon om skadevirkningene av alkoholbruk under svangerskapet.

Tobakksbruk er ifølge Nasjonalt folkehelseinstitutt den enkeltfaktoren som har bidratt til mest helseskader i befolkningen de siste ti årene, og er den viktigste årsaksfaktoren til kreft. Dette vil kreve en omfattende tiltakspakke med virkemidler som skal hindre nyrekruttering og få flere til å slutte raskere, samt redusere snusbruken blant de unge.

Senterpartiet vil:

- At skjenking til mindreårige og til overstadig berusede personer må føre til automatisk tap av skjenkebevilling for en periode.
- Beholde aldersgrensene for kjøp av alkohol og styrke håndhevingen av denne.
- Arbeide for en ny nasjonal alkoholpolitisk strategi for å sikre at Norge når den vedtatte målsettingen om minst 10 % reduksjon i det skadelige alkoholkonsumet innen 2025.
- Støtte målsettingen om at maksimalt 5 % av befolkningen røyker daglig i 2025.
- Satse sterkt på røyke- og snuseslutt, høye tobakksavgifter og reklamefrie tobakkspakker.
- Styrke behandlingstilbudet for alkoholavhengige.

Narkotika

Narkotika er et stort samfunnsproblem som rammer både brukere, pårørende og lokalsamfunn hardt. Rusmisbrukere er mennesker med en avhengighets sykdom som trenger et mer helhetlig og effektivt behandlingsopplegg enn i dag. Målet med stoffavhengighetsbehandling i Norge bør fortsatt være stoffrihet, mens legemiddelassistert rehabilitering (LAR) skal være et supplement. All behandlingssinnsats innenfor spesialisthelsetjenesten må følges opp av ettervern og tilbud om bolig, sysselsetting, skolegang og nettverksbyggende tiltak.

Senterpartiet konstaterer at Norge er blant de landene i Europa med lavest narkotikabruk. Men norsk narkotikapolitikk har likevel ikke nådd sine mål. Samfunnet har i for stor grad sett på narkomane som kriminelle, som først og fremst er møtt med straff. Senterpartiet vil jobbe for økt bruk av reaksjoner som har til hensikt å hjelpe mennesker ut av begynnende narkotikaproblemer og reaksjoner som sikrer alle tyngre brukere oppfølging og helsehjelp. Rusomsorgen må styrkes og tiltak mot overdoser må intensiveres.

Portugal har opprettet en nemndordning som følger opp personer som pågripes av politiet for besittelse av narkotika til eget bruk. Nemndene er tverrfaglige og vurderer den enkeltes rusproblematikk og hvilken form for hjelp eller oppfølging hver og en har behov for. Ved gjentatte pågripelser har nemnden mulighet til å ta i bruk ulike sanksjoner som bøter, meldeplikt eller samfunnsstraff. Personer som ivaretas gjennom nemndordningen, vil slippe påtale og videre straffeforfølgelse dersom de følger opp anbefalinger og beslutninger som tas av nemnden. Denne formen for «ruskontrakter» som reaksjonsform bør tilbys rusbrukere over hele landet, som alternativ til påtale og anmerkning i strafferegisteret. De som tas for kjøp og salg av narkotika, sendes ikke til nemndene, men straffeforfølges av politi og rettsapparat.

Senterpartiet vil opprettholde lovforbudet mot besittelse og bruk av narkotika som et instrument for å kunne gripe inn tidlig. Innsatsen må målrettes for å hindre produksjon, innførsel og omsetning. Tilgangen på ulovlige narkotiske stoffer må reduseres for å hindre nyrekruttering og økt bruk. Tollvesenets og politiets innsats i det narkotikaforebyggende arbeidet må styrkes. For rusavhengige er det viktig å se på hvordan samfunnet kan tilrettelegge for helsehjelp, fremfor fengselsopphold. Særlig gjelder dette for ungdom.

Senterpartiet vil:

- Flytte oppfølgingen av narkomane fra straffesystemet inn i helsevesenet. Det må etableres tverrfaglige nemnder etter portugisisk modell som vurderer tiltak for personer som pågripes for besittelse av narkotika til eget bruk.
- At alternative reaksjoner skal være foretrukken reaksjonsform for ungdom i narkotikasaker som dreier seg om bruk og besittelse.
- Innføre fritak for egenandeler i helsetjenesten for personer med tung rusavhengighet.
- Sikre behandlingstilbudet for rusavhengige med særlig vekt på ettervern.
- Bedre rusavhengiges helse ved å ha en nasjonal satsing på forebygging og behandling leverbetennelse, hepatitt C, med mål om å utrydde sykdommen.

Kommunehelsetjenesten

Det er i kommunene vi må ha de gode, nære helse- og omsorgstjenestene. Senterpartiet vil følge opp samhandlingsreformens mål om at den største veksten i helsebudsjettene nå må komme i kommunene. God kommuneøkonomi er viktig for å skape gode lokale tjenester. Senterpartiet vil ha sterk satsing på folkehelseiltak for å forebygge sykdom. Vi mener at rus og psykiatri er områder som må løftes spesielt. Det samme gjelder tilbudet til personer med ulike kroniske sykdommer, som for eksempel revmatiske lidelser, hjerte- og karsykdommer, diabetes og kroniske lungesykdommer.

Evaluering av samhandlingsreformen har vist at kommunene ikke har fått tilstrekkelig ressurser og kompetanseoverføring selv om flere pasienter er utskrevet tidligere fra sykehus. Samhandlingsreformens intensjoner er gode, men virkemidlene må bli bedre. Det må settes tydeligere krav til samarbeidet mellom spesialisthelsetjenesten og kommunesektoren. Det må stimuleres økonomisk til oppretting av flere distriktsmedisinske sentra og intermedieære avdelinger.

I årene som kommer må veksten i årsverk for lege, sykepleier og annet helsepersonell i all hovedsak komme i kommunene, blant annet i hjemmebaserte tjenester og på sykehjem. Ved akutt sykdom er legevaktstjenesten den nærmeste nødetat. Senterpartiet mener at kommunenes beredskapsansvar må styrkes, slik at befolkningen kan føle trygghet for liv og helse ved akutte tilstander.

Det er behov for en sterk satsing på tilbudet for dem med rus og psykiske vansker. Dette krever et bedre tilbud i kommunene. Det trengs en konkret satsing på utbygging av helsestasjon og skolehelsetjenesten.

Stortinget har vedtatt at ansvaret for tannhelse skal overføres til kommunene. Senterpartiet vil at tannhelse fremdeles skal være et fylkeskommunalt ansvar.

Senterpartiet vil:

- Forbedre fastlegeordningen slik at en sikrer rekruttering og stabil legedekning uansett hvor man bor i landet.
- Styrke rus- og psykiatritjenestene i kommunene gjennom en opptrappingsplan med øremerkede midler i opptrappingsperioden.
- Bygge ut helsestasjon- og skolehelsetjenesten.
- Rekruttere flere kommunepsykologer og skolepsykologer.
- Styrke legevaktstjenesten og stoppe sentralisering av tilbudet.
- Sikre flere legetimer ved sykehjem.
- Styrke det kommunale fysio- og ergoterapitilbudet.
- Styrke ordningen hvor særskilte grupper får støtte til tannbehandling etter lov om folketrygd, slik at utgiftsdekningen står i forhold til de faktiske utgiftene.
- Styrke og kvalitetssikre ernæringstilbudet i kommunene.

- Sikre frivilligsentralene i kommunene.
- Sikre utvikling og finansiering av et godt kommunalt rehabiliterings- og habiliteringstilbud for alle pasientgrupper.
- Sikre at fastleger ikke gis mulighet til å reservere seg mot å henvise til abort, eller sette inn spiral. Man skal heller ikke kunne reservere seg mot å skrive ut hormonell prevensjon.
- Integrere kommune- og spesialisthelsetjenesten i et felles IKT-system gjennom arbeidet med «Én pasient – én journal»

Eldreomsorg

Mange eldre har god helse og klarer seg godt uten hjelp. Men alle skal kjenne trygghet for nødvendig hjelp hvis helsen svikter. Eldreomsorgen må være et kommunalt ansvar som finansieres over kommunale budsjetter. Oppgavene må løses i samarbeid med pårørende, frivillige og ideelle aktører.

Norsk eldreomsorg trenger avbyråkratisering og ny, tillitsbasert ledelse hvor tilbudet styres etter behov, og må følge bestemte kvalitetskrav.

Lokaldemokratiet spiller en viktig rolle i helse- og omsorgssektoren, og en spesielt viktig rolle i eldreomsorgen. Det er viktig å sørge for at det lokale omsorgstilbudet styres lokalt, og ikke detaljstyres av staten gjennom nasjonale retningslinjer.

Senterpartiet mener det er behov for en ny pårørende- og frivillighetspolitikk som styrker oppfølgingen av alle dem som yter en ekstra innsats for de eldre.

Eldre må få bo i egen bolig lengst mulig. Velferdsteknologiske løsninger kan styrke den enkelte eldre sin mulighet til å klare seg selv i hverdagen og mestre egen livssituasjon. I dette ligger også økt trygghet for brukerne og deres pårørende. Velferdsteknologi kan også bidra til innovasjon i helse- og omsorgstjenestene. Senterpartiet mener at alle kommuner må integrere velferdsteknologi i sin eldreomsorgssatsing.

Senterpartiet vil ha en reform for mer aktivitet og innhold i eldreomsorgen og sikre eldre et omsorgstilbud som innebærer meningsfulle dager og tilbud om daglig aktivitet. Det kan være fysisk aktivitet, men også kulturell – og sosial aktivitet. Som en del av et løft for mer aktivitet og innhold i eldreomsorgen, vil vi også ha mye større satsing på hverdagsrehabilitering. Eldre som får tilbud om hjemme-rehabilitering, får et skreddersydd rehabiliteringstilbud i stedet for passiviserende tiltak. Et tverrfaglig team veileder og tilrettelegger for aktiviteter som er satt ut fra brukerens egne ressurser og ut fra målet om hva som er viktig å mestre for den eldre selv. Senterpartiet mener at hverdagsrehabilitering på sikt må innføres som tilbud i alle kommuner.

Kvaliteten og kapasiteten i eldreomsorgen må bedres, og det må sikres bedre samsvar mellom tjenesteansvar- og tilbud. Den demografiske utviklingen og flere eldre syke krever økt kapasitet, både i hjemmetjenestene, på sykehjem og i andre tilbud til denne gruppen. Det er fremdeles for dårlig samhandling mellom sykehus og kommunehelsetjenesten, og det er for mange forflytninger og reinnleggelsler. Det er viktig å sikre økt rekruttering av helsearbeidere, sykepleiere og leger. Det er stort behov for å øke antall legetimer ved sykehjem. Det trengs også styrket kompetanse i tjenestene når det gjelder ernæring og legemiddelhåndtering. Fagfeltet palliativ pleie⁵ er i utvikling, og har fått større oppmerksomhet de siste årene. Senterpartiet vil styrke dette tilbudet for alle pasienter som ikke kan helbredes, slik at de får best mulig livskvalitet.

⁵ Palliasjon er behandling, pleie og omsorg for pasienter med en uhelbredelig sykdom.

Senterpartiet vil:

- At all eldreomsorg skal være preget av respekt for brukerne og være formet slik at den hegner om de gamles verdighet.
- Prioritere «åpen omsorg» (tjenester til pleietrengende som bor hjemme).
- Styrke omsorgslønsordningen.
- Øke støtten hjemmeboende eldre kan få til tilrettelegging av egen bolig.
- Bygge ut flere sykehjemsplasser, omsorgsboliger og andre tilbud rettet mot eldre.
- Bedre tilbudet for personer med demens og deres pårørende.
- Legge til rette for stabil bemanning i hjemmesykepleien, slik at brukerne sjeldnere opplever bytte av pleiepersonale.
- Sikre et dagaktivitetstilbud for alle med behov og stimulere til et mangfold i tilbudet.
- Innføre krav om tilgang til ergo-, fysio- og ernæringskompetanse ved alle sykehjem.
- Rekruttere flere aktivitører, musikkterapeuter og frivillighetskoordinatorer til eldreomsorgen.
- Stille krav om bedre samhandling mellom sykehus og kommune/sykehjem.
- Ha et løft for velferdsteknologi.
- Ha økt tilskudd til møteplasser mellom unge og eldre.
- Styrke omsorgstilbudet ved livet slutt, og bedre tilbudet om palliativ pleie.

Spesialisthelsetjenesten

Spesialisthelsetjenesten skal yte gode og likeverdige sykehustjenester til alle som trenger det, når de trenger det, og i tillegg ha ansvar for forskning og undervisning. Norge skal ha en desentralisert sykehusstruktur med både små og store sykehus (lokalsykehus, sentralsykehus og universitetssykehus). Senterpartiet vil styrke de offentlige sykehusene, og vil motarbeide en sentralisering og privatisering av tilbudet. Sykehusfusjoner lønner seg ikke, og bidrar til sentraliserte tjenester.

Innbyggere i Norge skal sikres forsvarlig, moderne og trygg sykehusbehandling når sykdom rammer. Det gjelder både ved behov for akutt hjelp, og det gjelder ved annen sykdom. Pasienter må møtes med respekt, og skal kunne forvente faglig forsvarlig utredning og behandling, med kvalitet i alle ledd. Pasienter ved norske sykehus skal oppleve et helsevesen som samarbeider til pasientens beste, uten unødvendig ventetid. Pasienter skal oppleve god og sømløs overgang til kommunehelsetjenesten ved utskrivning fra sykehus. Pasienter skal oppleve et helsevesen som ikke gjør forskjell, men som gir samme gode helsehjelp uansett pasientens bakgrunn. Senterpartiet mener at Norge har alle muligheter til å tilby gode helsetjenester basert på kunnskap og utvikling av gode fagmiljø.

Senterpartiet mener at situasjonen med utvikling av livsstilssykdommer krever at norske sykehus må være i front på forebygging, utredning og behandling av de store folkesykdommene: hjerte- og karsykdommer, diabetes, kroniske lungesykdommer og kreft. I tillegg vil Senterpartiet styrke sykehustilbudet til pasienter med rus- og psykisk lidelse, og sikre tilbud om spesialisert rehabilitering.

Det står til enhver tid over 400 mennesker i kø i påvente av organdonasjon. Flere dør i denne køen på grunn av mangel på donorer. Senterpartiet vil jobbe for å få flere til å bli organdonorer.

Norske sykehus må organiseres slik at leger og sykepleiere får mer tid til pasientkontakt. Ressursene må brukes på pasientene, ikke på byråkrati og rapportering. Kvaliteten og organisering i akuttmottakene må styrkes, og innlagte pasienter må sikres effektive sykehusforløp, uten unødvendig forlengelse av opphold. Pasienter med kroniske lidelser og hyppige sykehusinnleggelse må sikres rett til kontaktperson/kontaktlege.

Senterpartiet vil at vesentlige endringer i sykehusenes oppgaver, virksomhet og tilbud må avgjøres av Stortinget i en nasjonal helse- og sykehusplan, som fremlegges hvert fjerde år etter modell av Nasjonal Transportplan. Denne må sikre politisk styring av sykehussektoren, og ansvarliggjøring av Stortinget i sykehuspolitikken.

Senterpartiet vil sørge for en ny finansiering, organisering og ledelse av norske sykehus. Senterpartiet vil utvikle helseforetaksmodellen og ta sykehusene tilbake til folkevalgt styring og offentlig forvaltning. Vi vil videreføre statlig eierskap, men overføre dagens regionale ansvar til folkevalgte sykehusstyrer, valgt av og blant fylkestingets medlemmer. Disse skal styre innenfor rammene nedfelt av stortinget i nasjonal helse- og sykehusplan.

Alle sykehus må ha en stedlig leder, som får et helhetlig lederansvar for virksomheten. I tillegg må sykehus ha et virksomhetsstyre, der kommunehelsetjenesten og lokale folkevalgte er representert. Slik sikrer man en effektiv og demokratisk ledet spesialisthelsetjeneste med tillit i befolkningen.

Finansiering av sykehus må legge til rette for sektorens behov for økte investeringer i bygg og utstyr, og sikring av beredskap i hele landet. Senterpartiet mener at sykehus må finansieres på samme måte som andre velferdsområder, som eldreomsorg og skole, altså gjennom rammefinansiering ut fra behov.

Regjeringens reform «fritt behandlingsvalg» pålegger i dag sykehusene å øke bruken av private, kommersielle sykehus tilbydere gjennom anbud og ved å gi pasienter rett til å velge fritt mellom offentlige og godkjente private sykehus tilbydere. Senterpartiet mener at norske sykehus ikke trenger mer konkurranse, men mer samarbeid om pasientene, og at bruk av private må reguleres gjennom avtaler som sikrer offentlig styring. Vi vil la pasientene fritt velge behandlingssted på offentlige sykehus eller private sykehus som har avtale med det offentlige.

I dag drives mange norske sykehus med stort overbelegg og problem med korridorpasienter. Gjennomsnittsbelegget i norske sykehus var 93 % i 2013, noe som er langt over snittet i OECD-landene. Det er en klar sammenheng mellom overbelegg og redusert pasientsikkerhet.

Senterpartiet vil:

- Ha god beredskap i hele landet for å gi trygghet ved akutt sykdom og hendelser.
- Sikre geriatrik kompetanse på alle sykehus og egne geriatrike avdelinger på større sykehus, og slik styrke tilbudet for personer med demenssykdom.
- Fortsatt prioritere utbygging av tilbudet til personer med rus- og/eller psykisk lidelse.
- Sette større krav til tilbudet og organiseringen av landets akuttinntak.
- Sikre alle pasienter med kroniske lidelser rett til egen kontaktlege/kontaktperson på sykehus.
- Innføre tiltak som hindrer unødvendig forflytninger av pasienter mellom sykehjem og sykehus i livets slutfase.
- Øke kapasiteten, redusere ventelister på nødvendig behandling og sikre sektorens investeringsbehov.
- Innføre en forvaltningsmodell for folkevalgt styring av norske sykehus.
- Innføre en øvre forsvarlighetsgrense for pasientbelegg på 85 %.
- At samarbeidet med private aktører skal skje gjennom langsiktige avtaler basert på kvalitet og som er utarbeidet slik at det private, ideelle innslaget kan øke.
- Styrke det desentraliserte tilbudet innen barne- og ungdomspsykiatri.
- Utnytte ny teknologi som bidrar til at pasienter i distriktene slipper unødvendig reisetid.
- Støtte det aktive informasjonsarbeidet rundt organdonasjon for å bidra til mer kunnskap og at flere melder seg som donorer.
- At norske statsborgere, når de fyller 18 år, må ta et aktivt valg om å registrere seg som organdonor eller ikke.

Lokalsykehusstilbudet og fødetilbud

Lokalsykehusene er vårt nære sykehusstilbud. De er en grunnmur i helsetjenesten og avgjørende for å sikre kvalitet, nærhet og trygghet. I dag utgjør lokalsykehuspasientene 60–75 % av alle pasientene i norske sykehus. Når de blir spurt, mener befolkningen at nærhet til sykehus og lege er avgjørende for et helsetilbud av god kvalitet. Likevel har det vært stort politisk press og aksept for en sentralisering av lokalsykehusstilbudet i Norge.

Senterpartiet vil styrke lokalsykehusenes rolle i spesialisthelsetjenesten. Lokalsykehus må utvikles gjennom en nettverksmodell for økt samarbeid og tydelig oppgavefordeling mellom store og små sykehus i regionen.

Trygghet ved fødsel og et desentralisert fødetilbud er viktige mål i helsepolitikken. Jordmortilbudet i kommunene som er viktig både under graviditet og i samband med fødsel, må styrkes. Kortere liggetid ved sykehus etter fødsel må føre til en sterk satsing på flere jordmødre i kommunene.

Helsedirektoratet gav i 2010 ut nasjonale kvalitetskrav til fødselsomsorgen. Her ble det slått fast at alle fødende skal ha en jordmor tilstede i aktiv fase av fødsel og at fødeavdelinger må ha bemanning som sørger for forsvarlig overvåking og oppfølging ved fødsel. Senterpartiet mener det haster med å implementere kvalitetskravene. Kapasitet og kvalitet ved de fødeavdelingene og fødeklinikkene må sikres.

Senterpartiet vil:

- Opprettholde en desentralisert sykehusstruktur i Norge.
- At lokalsykehus som et minimum skal ha døgnberedskap innen kirurgi, indremedisin, anestesi, røntgen og laboratorietjenester, i tillegg kommer fødetilbudet.
- Innføre en nettverksmodell for utvikling av lokalsykehusene.
- Sikre kvaliteten og styrke bemanningssituasjonen ved kvinneklinikkene.
- Ha en god svangerskapsomsorg og et styrket jordmortilbud i kommunene.
- Bygge ut barseltilbudet og gi alle gravide rett til å gå til jordmor. Alle fødende skal sikres jordmor til stede i fødselens aktive fase.
- Gi alle fødende tilbud om jordmor hjem ved tidlig utskriving fra sykehus.
- Rammefinansiere fødselsomsorgen.
- Styrke følgetjenesten for gravide som har lang reiseavstand til fødetilbud.

Akuttilbud utenfor sykehus

Mange steder har det skjedd en samtidig sentralisering av både legevakt, ambulanse og akuttmottak. Senterpartiet mener denne utviklingen truer befolkningens rett til god beredskap for liv og helse i hele landet. Ambulanse- og legevaktstjenesten må styrkes. Senterpartiet vil ha forskriftsfestede krav til ambulansenes responstid, og at avstand/reisetid til legevakt må bli et kvalitetskrav. Vi vil også pålegge kommuner og helseforetak å legge samordnede planer for dimensjonering av akuttmedisinsk beredskap utenfor sykehus. Ambulansetjenesten (bil, båt, fly/helikopter), legevakt og akuttmottakene på sykehus skal være en sammenhengende kjede som må ha god kommunikasjon med andre nødetater som politi- og brannvesen.

Luftambulansen må i perioder settes på bakken på grunn av værforhold, og er ikke sjelden utilgjengelig på grunn av andre oppdrag. Senterpartiet mener en videreutvikling av ambulanse- og

luftambulansetjenester derfor må komme i tillegg til, og ikke i stedet for, en utvikling av fullverdige akuttmottak i lokalsykehus.

Senterpartiet vil:

- Styrke ambulansetjenesten og hindre sentralisering av tilbudet.
- Innføre lovfestede krav til responstider for ambulanse.
- Styrke basestrukturen for luftambulansene.
- Stille tydeligere krav til at samarbeidsavtalene mellom kommuner og helseforetak skal omhandle akutttilbud utenfor sykehus, inkludert ambulanse og legevakt.
- At sykehus ikke endrer ambulansetilbudet uten at berørte kommuner får styrket sitt akutttilbud (legevakt m.m.) i forkant.
- Legge til rette for regelmessig samtreening av akuttetater utenfor sykehus (legevakt, ambulanse, politi, brann, luftambulanse).

Psykiatri

Pasienter med psykisk sykdom må få bedre behandling og oppfølging. Tilbudet til pasienter med psykiske lidelser må styrkes. Det gjelder både tilbudet på sykehus og i distrikts-psykiatriske tilbudet, men ikke minst en bedre samhandling og oppfølging i kommunehelsetjenesten.

Senterpartiet vil prioritere opp tilbudet til pasienter med rus- og psykiske lidelser i norske sykehus og kommunene. Tvangsbruken i psykiatrien er omfattende og kritikkverdig, og Senterpartiet vil arbeide for å redusere bruk av tvang, sikre pasientenes medbestemmelse og rettsvern og styrke kontrollen med tvangsbruk.

Senterpartiet vil:

- Styrke det psykiatriske tilbudet i kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten, og bedre samhandlingen mellom nivåene.
- Bidra i arbeidet for å redusere antall selvmord i landet, og øke bevilgningene til gjennomføring av nasjonal handlingsplan for forebygging av selvmord og selvskading.

Kamp mot antibiotikaresistens

Verdens helseorganisasjon (WHO) har definert antibiotikaresistens som et globalt helseproblem. Situasjonen blir oppfattet som en trussel på linje med terror og klimaendringer. Norge og Norden har hatt lav forekomst, men utbredelsen av antibiotikaresistente bakterier er økende også i Norge. Det er bruk og feilbruk av antibiotika som er den viktigste drivkraften bak utviklingen.

Senterpartiet vil styrke innsatsen mot antibiotikaresistens. Problemet må løses med en samlet, sektorovergripende, nasjonal innsats. Det er viktig å stanse overforbruket av antibiotika i helsesektoren og dessuten redusere bruken av antibiotika i mat og dyr mest mulig. Målsettingen om reduksjon i antibiotikabruk med 30 % innen 2020, må nås.

Senterpartiet vil:

- Stille krav til sykehus om å ha faglig oppdaterte planer og tiltak for å redusere unødvendig bruk av bredspektrede midler.
- Få bedre og raskere diagnostiske metoder for å redusere unødvendig antibiotikabruk.
- Gjennomføre en konsekvensutredning om spredning av antibiotikaresistens ved grenseoverskridende virksomhet når det gjelder mat og levende dyr (f.eks. handel med matvarer,

- rekruttering av veterinærer og annen arbeidskraft i matproduksjon og næringsmiddelindustri).
- Styrke forsknings- og utredningsarbeid for å stoppe spredningen av antibiotikaresistente bakterier.
 - I samarbeid med relevante sektorer og helsemyndighetene stille krav om testing av arbeidere for å hindre grenseoverskridende smitte.
 - Innføre egen reseptklasse med strengere regulering for antibiotika, etter mønster av ordningen med egen reseptklasse for vanedannende medisiner.
 - Avslutte ordningen med offentlig finansierte helsereiser til utlandet der tilsvarende behandling kan gis innen frist og på forsvarlig vis i Norge.
 - Iverksette tiltak for å begrense nordmenns bruk av tannbehandling i land med høy risiko for spredning av resistente bakterier.
 - Intensivere arbeidet med å finne nye typer antibiotika.
 - Gi full kompensasjon til besetninger med påvist MRSA.

Bioteknologi – etiske dilemma om liv

Bio- og genteknologi åpner for viktige spørsmål som må sees i en etisk og verdimeslig sammenheng. Senterpartiet mener at bio- og genteknologien må møtes med en holdning om at alle mennesker har rett til liv, uavhengig av utviklingsmuligheter og evner.

Looverket må ivareta de positive mulighetene som ligger innenfor feltet, samtidig som det settes klare grenser for hva som er etisk, medisinsk og ressursmessig akseptabelt. Senterpartiet vil understreke at det ikke må være den tekniske utviklingen alene som skal være bestemmende.

I saker om bioteknologi som omhandler barn, skal barnets beste komme først. Det må legges vekt på at barn så sant det er mulig bør få kjennskap til sine biologiske foreldre. Med den rivende utviklingen som skjer innen bioteknologisk forskning, er det viktig at nye problemstillinger og kunnskap blir gjort tilgjengelig og lagt fram for åpen debatt.

Senterpartiet vil:

- Gå mot bruk av og forskning på befruktete egg, fostervev og aborterte fostre.
- Ha en restriktiv politikk når det gjelder bruk av stamceller og genteknologi, men åpne for unntak når det gjelder diagnostikk og behandling for alvorlige, arvelige og livstruende sykdommer.
- Ha en restriktiv bruk av DNA-opplysninger i offentlig virksomhet og forbud mot bruk av slike opplysninger i kommersiell virksomhet.
- Støtte tiltak for å få ned antallet uønskede graviditeter.
- Videreføre dagens abortlovgivning.
- Ikke tillate fosterreduksjon av friske fostre.
- Opprettholde regelen om at fostervannsdagnostikk bare skal tilbys risikogrupper.
- Ikke innføre rutinetilbud om tidlig ultralyd til alle friske gravide, men sikre at dagens retningslinjer for tilgang til tidlig ultralyd blir praktisert likt over hele landet.
- Innskrenke muligheten til å benytte surrogat tjenester i utlandet, og videreføre det nasjonale forbudet mot surrogati.
- At assistert befruktning skal være forbeholdt par.
- Ikke åpne for eggdonasjon og embryodonasjon i Norge.
- Ikke åpne for aktiv dødshjelp i Norge.

- Mindre testing, mer læring
- Elevenes ferdigheter skal løftes, både praktisk og teoretisk
- Skolemat til alle

Kunnskap og kompetanse er grunnleggende viktig i enkeltmenneskets liv, for gode velferdstjenester og for utviklingen av nærings- og samfunnsliv. Flere utviklingstrekk peker mot et samfunn preget av kompleksitet, større mangfold og raskere endringer. For å sikre nødvendig, sammensatt kompetanse for framtida, må vi legge til rette for fleksible utdanningsløp.

Utdanningssystemene må derfor møte og svare på endringene i samfunnet, i vitenskapelige disipliner, i teknologi, i fremvoksende kunnskapsområder og for det framtidige arbeidslivet. Krav til omstilling og nytenkning øker behovet for kreativitet og kritisk refleksjon.

Senterpartiet vil ha en sterk og gratis offentlig skole, som er i stadig utvikling for å være best mulig. Kvaliteten på utdanningen skal ikke være styrt av geografi eller sosial bakgrunn. Senterpartiet ønsker en desentralisert skolestruktur både i grunnskole og videregående skole, der skoler utnytter lokale og regionale fortrinn – og spiller på lag med nærmiljøet.

Skolen skal ikke være verdinøytral, men ta utgangspunkt i verdier som likeverd, likestilling, yringsfrihet, demokrati og vår kristne og humanistiske kulturarv. Skolens hovedmål er å fremme kunnskap og kritisk tenkning – og den er en uunnværlig arena for dannelse og kulturformidling.

Senterpartiet er tilhenger av at det skal fastsettes få og klare nasjonale læringsmål. Skoleeierne må få mer ansvar og større frihet til organisering, gjennomføring, og oppfølging av skolehverdagen. Senterpartiet ønsker ikke en utvidelse av timetallet, og ønsker heller å fokusere på innhold og kvalitet i undervisningen.

Alle skal ha lik rett til utdanning og skal få utløp for sitt faglige og sosiale potensiale. Senterpartiet mener at opplæringen skal være tilpasset den enkelte innenfor rammen av fellesskapet. Det skal likevel være rom for å organisere undervisningen ulikt, basert på den enkelte elevs behov for tilpasset opplæring.

God faglig grunnkompetanse vil være viktig også i fremtidens skole. Å lære å kommunisere, samhandle, delta og ikke minst «lære å lære», vil være viktig. Dette gjør det nødvendig å innrette utdanningsinstitusjonene, fag, undervisning og tilbudet på nye måter. Det er viktig for elevene og

samfunnet at utdanningen har en praktisk og tverrfaglig undervisning, som tar sikte på dybdelæring. Læring og undervisning må ha rom for å gå i dybden lenge nok til at elevene lærer seg sentrale emner slik at de utvikler en forståelse som kan brukes i ulike sammenhenger.

Skolen skal bygge på et utvidet kunnskapsbegrep og gi elevene flerfaglig kompetanse. Gjennom pedagogisk trykke og faglig kompetente lærere skal elevene ha mulighet til å utvikle sine ferdigheter og sitt potensial. Senterpartiet vil legge vekt på opplæring i grunnleggende ferdigheter og sosial kompetanse.

Senterpartiet har tillit til læreren som profesjonsutøver, og vil gi læreren profesjonelt handlingsrom. Lærere og skoleledere bruker stadig mer tid på rapportering og dokumentasjon. Læreren må få tid til å være lærer, og Senterpartiet vil prioritere lærerens tid med eleven.

Senterpartiet vil beholde dagens godkjenningsgrunnlag for statsstøtte til privatskoler som tilbyr alternativ pedagogikk eller bygger på et annet livssyn, men vil stramme inn når det gjelder godkjenning av private profilskoler og yrkesfaglige utdanningsprogram.

Nynorsk og bokmål er likestilte målformer i Norge. Senterpartiet mener at begge skrifttradisjonene skal dyrkes og sikres. Dette krever en særskilt innsats for å styrke det nynorske skriftmålet. På ungdomstrinnet og i den videregående skolen skal det være obligatorisk opplæring i begge målformer med egen standpunktkarakter og eksamen i både hoved- og sidemål. Yrkesfagene skal fortsatt unntas. Det må settes av tilstrekkelige midler til utviklingen av nynorske læremidler. Senterpartiet vil gi økte tilskudd til kommuner som har store utgifter som følge av regelen om språkdelling. Senterpartiet vil endre opplæringsloven slik at også ungdomsskoleelever får rett til å tilhøre egen målformklasse og få undervisning i alle fag på sitt eget hovedmål dersom ti eller flere elever på trinnet ønsker et annet hovedmål enn det den aktuelle skolen bruker.

Grunnleggende og langsiktig oppbygning av kunnskap må basere seg på en fri, kritisk og uavhengig forskning. Vår nasjonale forskningsinnsats har betydning for å videreutvikle velferdsstaten og gjøre oss konkurransedyktig internasjonalt. Det offentlige har et særlig ansvar for å ivareta vilkårene til grunnforskning. Senterpartiet vil arbeide for at forskning og forskere får gode rammevilkår, og at det blir iverksatt tiltak for å rekruttere til forskningsstillinger.

Rett til å bli sett – motivasjon, gjennomføring og rådgivning

Senterpartiet er bekymret over frafallet i videregående skole, og særlig innen yrkesfagene. For mange elever vil det å få anerkjennelse for – og utløp for – praktiske ferdigheter være en viktig motivasjon for å lære. Vi må fortsette arbeidet med å gjøre hele skoleløpet mer praktisk, variert og relevant for arbeidslivet. Det er ikke akseptabelt at skolen så ensidig innrettes mot akademiske karriereveier, den må forberede de unge på et variert yrkesliv.

Alle elever har rett til tilpasset undervisning ut fra egne forutsetninger.

Vi har over flere år sett en tiltagende målstyring i skolen – som i offentlig sektor for øvrig. Dette skaper problemer. Det som måles, er det som får oppmerksomhet. Det som ikke måles, eller ikke *kan* måles, står i fare for å bli nedprioritert. Senterpartiet frykter at skolene presses til å konsentrere seg om gode testresultater framfor god undervisning. Det handlingsrommet som «Kunnskapsløftet» var ment å gi skolen lokalt og den enkelte lærer, er i realiteten kraftig strammet inn. Dette har bidratt til å skape et omfattende skolebyråkrati.

Det er behov for sterke og faglige team rundt elevene, bestående av lærer, helsesøster, skolepsykolog, miljøarbeider, rådgiver og sosionomer. Det er særlig behov for satsning på

skolehelsetjenesten og psykisk helse. Rådgivning og karriereveiledning fra et tidlig tidspunkt er helt avgjørende for å elevenes motivasjon, økt gjennomføring og gode faglige resultater. Yrkesfagene må løftes fram i rådgivningen.

Læreren

For å sikre godt læringsutbytte hos elevene, trengs det lærere som er faglig og pedagogisk sterke, og lærere som er tydelige ledere.

Senterpartiet vil redusere rapporteringsbyrden og styrke tilliten til læreren. Vi vil ha høy kvalitet på grunnskolelærerutdanningen og arbeide for at alle lærere får rett og plikt til jevnlig etter- og videreutdanning. Kommunene som skoleeier må sørge for at ikke-kvalifisert personale i skolene får tilbud om å ta relevant utdanning og få formell kompetanse.

Lærere som underviser på lærerutdanningsinstitusjonene må jevnlig ut i praksis i skolene. Det er behov for å styrke faglærerutdanningene framover. Hospitering må bli en naturlig del av etterutdanningen.

Senterpartiet vil:

- Prioritere økt lærertetthet i småskolen (1. til 4. klasse).
- At alle som jobber i skolen skal ha formell kompetanse, og at antallet ufaglærte skal ned.
- At skoleledelse og klasseledelse skal vektlegges i grunnutdanning og i etter- og videreutdanning.
- Stille krav til kompetanse for lærere som skal undervise i praktisk-estetiske fag som kunst- og håndverk, musikk, mat og helse og kroppsøving.
- At alle lærerstudenter må ha ett praktisk-estetisk fag som en del av grunnskolelærerutdanningen.
- At det tilbys etterutdanningskurs for lærere med kontaktlærerfunksjon.
- At etterutdanning bør gi uttelling i studiepoeng på samme måte som videreutdanning.
- Prioritere etter- og videreutdanning av lærere.
- Reversere kravet om at alle lærerstudenter må ha 4 i matematikk ved opptak til lærerutdanningen.

Grunnskolen

Senterpartiet mener en sterk fellesskole er viktig. I et stadig mer mangfoldig samfunn er gode, felles møtarenaer viktig, og barneskolen er kanskje den viktigste.

Trivsel og trygghet er grunnleggende forutsetninger for læring. Senterpartiet vil arbeide hardt for å bekjempe mobbing. Målet er at alle elever skal trives i skolen slik at de kan utnytte sitt potensiale for læring og utvikling. Mobbetilfeller skal håndteres lokalt av skoleledelsen på den enkelte skole. Kun unntaksvis vil det være snakk om flytting av elever, og da er det i prinsippet mobberens som skal flytte.

De siste årene har skoledagen gradvis blitt utvidet. Dette bør ha frigjort tid til at mer av øvingsarbeidet kan gjøres på skolen og redusert behovet for å pålegge elevene lekser. Lekser er et pedagogisk virkemiddel, og det bør være opp til den enkelte skole og lærerens faglige skjønn om det skal gis lekser.

Senterpartiet vil:

- At teori og praksis skal gå hånd i hånd gjennom utdanningen slik at elevene kan opparbeide seg dybdekunnskap og utvikle sine ferdigheter.
- At de nasjonale læreplanene fastsetter tydelige mål, men at det skal overlates til skolene å avgjøre

hvordan målene skal nås.

- At en fornyelse av fagene og fastsetting av kompetansemål bør dreie seg om *fagområder*, ikke enkelte fag.
- Styrke de praktiske og estetiske fagene.
- Opprettholde tilbudet i morsmålsopplæring.
- Begrense testregimet i skolen, og forenkle vurderingsforskriften, samt avvikle norsk deltakelse i PISA-undersøkelsen.
- At de elevene i ungdomsskolen som ikke velger 2. fremmedspråk, skal få tilbud om arbeidslivsfag.
- Styrke opplæringen i digitale ferdigheter og IKT i grunnskolen, inkludert koding.
- At det skal gis tilbud om leksehjelp ledet av pedagogisk personale.
- At nærskoleprinsippet må gjelde slik at alle elever får rett til å gå på skolen som ligger i sitt nærmiljø for å unngå lang reisetid eller behov for å flytte på hybel.
- At nødvendig informasjon må følge elevene når de går fra barneskole til ungdomsskole og fra grunnskole til videregående skole.
- Gjeninnføre skolefruktordningen.
- Innføre et sunt skolemåltid for elever i grunnskolen som utformes i samarbeid mellom hjem, skole og kommune. Det skal kunne kreves egenandel.
- Sikre skoleelever tilgang til basseng, og styrke svømmeundervisningen.
- At alle elever får én times fysisk aktivitet hver dag.
- Styrke skolebibliotekene i samarbeid med de kommunale folkebibliotekene.
- Styrke skolehelsetjenesten.
- Gi alle elever god og alderstilpasset seksualundervisning, med vekt på respekt for andre og grensesetting.
- Gi alle elever rett til gratis leirskole.

Videregående opplæring

Senterpartiet vil ha et bredt tilbud om videregående utdanning over hele landet. Skal alle få et godt utdanningstilbud – og flest mulig få muligheten til å bo hjemme mens de går på videregående skole – må det legges til rette for dette. Elever i videregående opplæring som må flytte på hybel for å fullføre utdanningen, skal ikke komme dårligere ut økonomisk enn hjemmeboende elever.

Senterpartiet mener at de studieforbereende programmene skal gi en helhetlig og solid forberedelse til studier ved universitet og høyskoler, med en sterk faglig innretning. Senterpartiet vil jobbe for en inkluderende kultur som fremmer læring både for alle elever.

For å øke kvaliteten i fagopplæringen og hindre frafall er det nødvendig å øke bevilgningene til utstyr ved de videregående skolene, særlig når det gjelder de ressurskrevende yrkesfagutdanningene og realfagsprogrammet. Dette er viktig for å gjøre utdanningene relevante og for å kvalifisere elevene til det som vil møte dem ute i bedriftene, både i læretida og etter hvert i arbeidslivet.

For å sikre kvaliteten i fagopplæringen og for å få flere elever til å gjennomføre utdanningsløpet, er det avgjørende å øke tilgangen på læreplasser. Tilgang på læreplasser til yrkesfagelever må være klar ved opptak til studieretningene, både for kvaliteten i fagopplæringen og for å sikre fullføring av studiet, med fagbrev.

Senterpartiet vil:

- Verne om retten til gratis utdanning.
- At alle videregående skoler skal tilby flere vekslingsstilbud skole/læretid slik at flere kan starte læretida allerede fra Vg1.
- At satsene til utstyrsstipend justeres i samsvar med det reelle kostnadsnivået på de ulike

utdanningsprogrammene.

- Styrke satsingen på internasjonalisering blant annet gjennom utveksling.
- Bruke ny teknologi, fjernundervisning o.l. for å tilby elevene størst mulig bredde i valg av fag.
- Etablere et spesielt realfagprogram i hver landsdel som et tilbud til elever som ønsker å spesialisere seg. Dette må skje i et samarbeid med næringsliv og forskningsmiljøer.
- At fylkeskommuner som er alene om å gi videregående tilbud som dekker et nasjonalt behov for opplæring bør få ekstra midler over statsbudsjettet.
- Styrke skolehelsetjenesten slik at den kommer opp på de nasjonale målene for antall årsverk per elev. Alle videregående skoler skal være tilknyttet skolepsykolog eller tilsvarende tilbud.
- Ha en mer fleksibel praktisering av fraværsreglementet i videregående skole, hvor det blir tatt hensyn til egenmelding/foreldremelding og rektors vurdering.
- Styrke arbeidet mot frafall ved å styrke fylkeskommunens oppfølgingsansvar.

Sats på fagopplæring!

Senterpartiet vil styrke yrkesfagenes status og satse kraftig på å øke antallet lærlingeplasser. Vårt mål er å øke rekrutteringen til yrkesfag, skaffe flere lærlingeplasser, bedre kvaliteten på fagopplæringen og redusere kostnadene ved å ta fagopplæring. Yrkesfagene er en viktig arena for det utvidete kunnskapsbegrepet, der praktisk utøvelse av faget gir grunnlag for teoretisk forståelse. Samtidig som yrkesfagene har mye praksis, må fellesfagene være relevante og tilpasset utdanningsløpet.

Mange lærlinger har en kostnadsulempe som følge av at de må bo på hybel i læretida. I 2016 vedtok regjeringa å gjøre borteboerstipendet til en behovsprøvd ordning. I praksis betyr det at man påfører borteboende lærlinger en dårligere økonomi enn andre elever. Senterpartiet mener dette er dårlig distriktpolitikk, og at det vil ha en negativ effekt på rekrutteringen av ungdom til yrkesfagene. Senterpartiet vil utvikle behovsprøving av bostipendet, slik at dette igjen blir en universell ordning for borteboende elever. I tillegg foreslår Senterpartiet å øke selve bostipendet med 1000 kroner.

Senterpartiet vil:

- At det i offentlige anbud blir lagt inn krav om at leverandører og underleverandører har lønns- og arbeidsvilkår etter gjeldende hovedregler i arbeidslivet, lærlingeplasser og at de er registrert i norske skatte- og avgiftsregister.
- Stille krav om minst tre lærlingeplasser per 1000 innbygger i kommunen, og minst tre per 5000 innbygger i fylkeskommunen.
- Øke lærlingtilskuddet.
- At det stilles krav til bedrifter ved anbudsinngåelse om at de må være lærebedrift og at de må ha lærling på oppdragsstedet. Dette må også gjelde utenlandske bedrifter.
- At fylkeskommunene i samarbeid med bedrift og opplæringskontor skal ha hovedansvaret for oppfølging av yrkesfagelever gjennom hele det fireårige løpet (både læretid og skoletid). Lærlingene skal ha tilgang til skolens oppfølgingstjeneste som sosiallærer, skolehelsetjeneste og rådgivningstjeneste.
- Tilpasse fagbrevene bedre til arbeidslivets behov. Det innebærer eventuelt endring og avvikling av enkelte fagbrev slik at de bedre reflekterer de yrker og kompetanser som etterspørres.
- Satse på internasjonal utveksling, også for lærlinger.

Høyere utdanning

Samfunnet er avhengig av kunnskap, forskning og innovasjon. Universiteter og høyskoler er nøkkelinstitusjoner i arbeidet med å utvikle det norske samfunnet og skal styres etter ambisiøse målsetninger. De skal både sikre at Norge har den kompetansen vi trenger og at vi hevder oss internasjonalt.

Etter strukturendringene i høyere utdanning, hvor tidligere høyskoler gjennom fusjonsprosesser er blitt universitet, er det kun igjen en håndfull offentlige høyskoler. Senterpartiet ønsker at særlig profesjonsfagene får gode utviklingsmuligheter framover uavhengig av om utdanningsinstitusjonen er universitet eller høyskole. Profesjonsfagene skal holde høy kvalitet. Det vil si: være forskningsbasert, praksisnær og ha fokus på arbeidslivets behov i regionen institusjonen er. Basisfinansieringen av UH-sektoren må revideres og økes og resultatfinansieringen begrenses til temaer/områder som er av særlig interesse for landet. Det må også utarbeides basisfinansiering til desentralisert høyskoleutdanning.

I både høyskole- og universitetsutdanningene bør praksis og studentinvolvering integreres sterkere i studieløpet. Studentene må i større grad få ta del i forsknings- og utviklingsarbeid underveis. Innovasjon og entreprenørskap må inngå som en naturlig del av studentenes hverdag.

Undervisning må være like viktig som forskning for vitenskapelig ansatte. Ved ansettelse bør evne til god undervisning veie svært tungt.

Internasjonal studentutveksling som eksempelvis Erasmus+ og Nordplus fremmer folk-til-folk-samarbeid. Alle studier, uavhengig om det er profesjonsrettet eller ei, bør derfor ha tilbud om utveksling og forskningssamarbeid med utenlandske institusjoner integrert i studiet.

Ikke alle utfordringer i framtidens arbeidsmarked løses gjennom universitets- og høyskolesystemet. Senterpartiet mener at yrkesrettet fagskoleopplæring må få en viktigere rolle i utdanningssystemet. Høyere yrkesfaglig kompetanse må verdsettes på samme måte som høyere akademisk kompetanse. Strukturendringene i høyere utdanning tilsier at fagskolene vil styrke sin rolle i å være tilbydere av relevant utdanning for regionalt arbeidsliv. Fagskoleutdanningen skal være en integrert, men selvstendig, del av høyere utdanning. Fagskolene må beholde sin egenart som relevant og praksisnær utdanning.

Senterpartiet vil styrke studentenes økonomiske situasjon slik at lik rett til utdanning blir reell for alle. Det er derfor nødvendig å reversere de distriktsfiendtlige endringene i stipendordningene som er gjennomført de siste årene. Vi vil gjenopprette studentenes kjøpekraft og bygge flere studentboliger.

Senterpartiet vil:

- Øke basisfinansiering av universitetene og høyskolene, inklusiv desentralisert høyskoleutdanning.
- At evne til å undervise vektlegges ved ansettelser.
- At studier blir mer praksisnære og at deltakelse i forskning blir en naturlig del av studiene.
- Ha mer internasjonal utveksling, både integrert, men også at flere tar hele eller deler av graden utenlands.
- Styrke arbeidet mot frafall i høyere utdanning.
- Sikre god studiefinansiering.
- Øke lånekassens inntekts- og formuesgrense.
- Bygge 3000 nye studentboliger årlig til målet om 20 % dekningsgrad er nådd.
- At fagskoleutdanning gir studiepoeng.
- At det legges til rette for å utvikle enkelte kombinerte program for fagskole og universitets- og høyskole der det ligger til rette for det.
- Sikre bedre og fleksible overganger mellom fagskole og universitet/høyskole.
- At de offentlige fagskolene fortsatt skal være fylkeskommunalt eide institusjoner.
- Styrke studenthelsetilbudet ved samskipnadene og gi vertskommuner støtte til å opprette allmennlegestillinger for studenter.
- Beholde gratisprinsippet for utenlandsstudenter i høyere utdanning.

– Styrke norsk som fagspråk. Ansatte ved norske universiteter og høyskoler har et særlig ansvar for å utvikle, vedlikeholde og formidle et godt norsk fagspråk.

Forskning

Grunnleggende og langsiktig oppbygging av kunnskap må basere seg på en fri, kritisk og uavhengig forskning. Kontakt mellom forskningsmiljøene og samfunnet ellers er avgjørende for å sikre praktisk bruk av forskningsresultat i næringsutvikling, forvaltning og samfunnsutvikling. Omfanget av og kvaliteten på vår nasjonale forskningsinnsats vil ha avgjørende betydning for å sikre vår konkurransevne internasjonalt. Det offentlige har et særlig ansvar for å ivareta vilkårene til grunnforskningen. Senterpartiet vil arbeide for at forskning og forskere får gode rammevilkår og at det blir iverksatt tiltak for å rekruttere til forskerstillinger.

Et kunnskapsbasert næringsliv forutsetter tett samarbeid mellom universitet, høyskoler, forskningsinstitusjoner og næringslivet selv. Veien fram til kommersialisering av forskningsresultater må understøttes bedre slik at forskningen kan danne grunnlaget for innovasjon og gründervirksomhet.

Det vide spekteret i forskningsmiljøer på universiteter, høyskoler og forskningsinstituttene må opprettholdes og videreutvikles.

Senterpartiet vil styrke forskningsinnsatsen for å nå målet om at forskning skal utgjøre 3 pst av BNP innen 2030. Vi må utvikle ordningene som bidrar til å utløse mer forskningsfinansiering fra næringslivet.

Livslang læring

Livslang læring, hvor voksne får tilgang til opplæring, utdanning og videreutdanning, er helt nødvendig for å sikre omstilling i arbeidslivet. Livslang læring er også nødvendig for å fremme god integrering, utvikle demokratiet og bekjempe ulike former for utenforskap. Senterpartiet mener det skal tilrettelegges for livslang læring gjennom styrking av desentraliserte og varierte voksenopplæringstilbud.

Senterpartiet mener dessuten at folkehøgskolene, med sitt pedagogiske tilbud innenfor rammene av allmenndanning og folkeopplysning, har et viktig utdanningstilbud som bør ivaretas og utvikles.

Senterpartiet vil:

- Tilrettelegge for livslang læring gjennom å styrke voksenopplæringstilbudet i regi av frivillige organisasjoner og studieforbund.
- Styrke folkehøgskolene, og bidra til å beholde folkehøgskolenes særpreg og egenart
- Styrke desentraliserte høgskoletilbud og fjernundervisning, samt ivareta mulighetene for voksnes læring innenfor øvrige, offentlige skoletilbud.

- Løft engangstønaden ved fødsel til 100 000 kr
- To barnehageopptak i året
- Legg grunnlaget for færre omsorgsovertakelser

Senterpartiets vil styrke familiepolitikken, og gi foreldre tid og rom til å være foreldre. Vår barne- og familiepolitikk skal bidra til å utjevne sosiale forskjeller, skape god livskvalitet og gi alle barn rett til en trygg og god oppvekst. Senterpartiet mener det er en viktig verdi at familiene kan velge ulike måter å organisere familielivet på.

Den virkeligheten barn møter i familiene, barnehagene, skolene og i det frivillige feltet (kultur, idrett og fritid) er avgjørende for om de får en god oppvekst samlet sett. For mange faller utenfor. Senterpartiet foreslår målrettede tiltak for å redusere barnefattigdommen, slik at alle barn er sikret en grunnleggende mulighet til deltakelse og velferd.

Omsorg for og oppdragelse av barn er foreldrenes ansvar. I tilfeller der foreldrene ikke kan ha dette ansvaret skal samfunnet sikre barna god, stabil og forutsigbar omsorg.

Senterpartiet vil styrke og utvide ordningen med hjemmeassistent for praktisk hjelp i hjemmet for familier med stor omsorgsbyrde eller som midlertidig er i en vanskelig situasjon.

Barnetrygd og kontantstøtte

Barnetrygden er et effektivt tiltak for sosial utjamning. Den har likevel blitt svekket gjennom mange år, som følge av manglende justering mot pris og lønnsvekst. Senterpartiet vil beholde barnetrygden som en god og universell ordning, samt prisjustere den.

Småbarnsforeldre bør ha valgfrihet til å bestemme om de ønsker å være hjemme med sine små barn. Senterpartiet vil videreføre den målrettede kontantstøtteordningen for barn mellom ett og to år. Det betyr differensierte satser der mest støtte går til foreldre med barn i aldersgruppen 12–18 måneder.

Senterpartiet vil:

- At barnetrygden beholdes som en universell ordning uten behovsprøving eller beskatning.
- Øke engangsstønadene ved fødsel til 100 000 kr.

Kvalitet i barnehagene

Barnehagene skal bygge på en grunnleggende respekt for barndommens egenverdi, men også bidra til en meningsfull oppvekst. Dette må gjelde uavhengig av barnets funksjonsnivå, bosted og den bakgrunnen barnet har sosialt, kulturelt og etnisk. Senterpartiet mener læring i barnehagen må skje på barnas egne premisser og først og fremst gjennom lek.

Den faglige kvaliteten sikres gjennom pedagogiske ledere som gis tillit og tar ansvar for barnehagens innhold innenfor en nasjonalt fastsatt rammeplan. Barnehagens ledelse må kunne begrunne og dokumentere sin pedagogiske virksomhet. De ansatte skal kjenne barna og se deres behov. Kartlegging og testing skal ikke innføres for hvert enkelt barn. Senterpartiet er motstander av å innføre normer for barns måloppnåelse i barnehagen, herunder språknorm.

Det er viktig å styrke kvaliteten i barnehagetilbudet. Det må derfor satses på de ansattes kompetanse, på flere ansatte per barn og på barnehagene som fysisk anlegg.

Senterpartiet ønsker ikke en utvikling der en stadig større andel av barnehagesektoren eies av kommersielle konsern. Barnehager er et viktig tilbud til landets barnefamilier og finansieres gjennom store offentlige overføringer. Barnehagene skal være en del av lokalsamfunnet og folk og folkevalgte skal kjenne barnehagens ledelse, styre og drift. Senterpartiet vil arbeide for et lovverk som sikrer at midler bevilget til barnehagedrift skal gå til dette og ikke bli utbytte hos private eiere.

Det må stilles like krav til private og offentlige barnehager, blant annet når det gjelder inntak av barn med rett på barnehageplass, inntak av barn med spesielle behov og åpningstider.

Senterpartiet vil:

- Arbeide for jevn og høy kvalitet i barnehagene.
- Opprettholde skillet mellom barnehage og skole.
- Ha to barnehageopptak i året, og arbeide for at det blir løpende opptak gjennom året.
- Ha gratis kjernetid i barnehage til alle 4- og 5-åringer i områder med store sosioøkonomiske og integreringsmessige utfordringer.
- Styrke arbeidet med å tilrettelegge barnehagetilbudet til barn med spesielle behov.
- Sikre at ansatte i private barnehager har lønns- og arbeidsvilkår tilsvarende ansatte i offentlige barnehager.
- Ha like forpliktelser i offentlige og private barnehager når det gjelder inntak av barn med rett på barnehageplass, inntak av barn med spesielle behov og åpningstider osv.
- Sikre at ansatte i barnehagene snakker godt norsk.

Skolefritidsordning (SFO)

Mange av de minste skolebarna tilbringer tid på SFO etter skoletid. SFO skal være et sted for lek og samvær, for kulturelle og fysiske aktiviteter. Senterpartiet vil ikke gjøre SFO til en del av skoledagen og mener at SFO bør være et tilbud alle familier har mulighet til å benytte seg av. Vi mener at deltakelse i SFO vil bidra til sosial utjamning og en bedre start på skoleårene for mange barn.

For alle barn gir det å være på SFO språktrening, noe som særlig minoritetsspråklige barn kan ha nytte av. Når barn og foreldre ønsker det kan det også tilbys leksehjelp.

Senterpartiet vil:

- At SFO fortsatt skal være et frivillig tilbud som utformes lokalt. Skoleeier skal ha ansvar for forsvarlig bemanning, utdannet personale og tilfredsstillende arealer.
- Utvikle SFO som et fritidstilbud, ikke som en forlengelse av skoledagen.
- Innføre gratis kjernetid for lavinntektsfamilier i SFO.
- At «assistentressurs» for elever med spesielle behov også skal gjelde for SFO.
- Sørge for at kulturskoletilbud kan integreres i SFO-tiden, og at det legges til rette for et økt samarbeid med frivillige organisasjoner, for eksempel idrettslag, om innholdet i SFO.

Barnevernet

Senterpartiet vil styrke familievernet for å forebygge og å hjelpe familier. Helsestasjoner og familievernkontor er spesielt viktige nøkkelinstitusjoner i det forebyggende arbeidet. Barnevernet skal sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres utvikling og helse, får nødvendig hjelp og omsorg til rett tid. Barnevernet skal bidra til at barn og unge får trygge oppvekstvilkår.

Der hvor tiltak fra det offentlige side er nødvendig, mener Senterpartiet at barnets beste skal være overordnet. Det er viktig at barnevernet hjelper utsatte familier på et tidlig tidspunkt, for å unngå omsorgsovertakelser der det er mulig. Hvis omsorgsovertakelser blir nødvendige, skal løsninger i barnets familie/slekt eller nettverk alltid vurderes som første alternativ. Barnets språklige og kulturelle bakgrunn må også vektlegges. Man må prioritere løsninger hvor søsken får bo sammen.

Det er stort behov for flere fosterhjem. Senterpartiet mener kommunene må få et større ansvar for å rekruttere og følge opp fosterhjem. Med nye oppgaver må det følge ressurser. Den lokale kunnskapen og nærheten er en styrke i rekrutteringsarbeidet og i vurderingen av barnets beste. Fosterhjemsfamiliene må sikres stabile og likeverdige økonomiske rammer, god opplæring, veiledning og oppfølging. Fosterhjemsomsorgen er godt egnet for samarbeid mellom kommuner.

Familier med minoritetsbakgrunn er overrepresentert i barnevernssaker. Enslige mindreårige asylsøkere har samme rett til barnevernstjenester som andre barn. Senterpartiet vil styrke barnevernets flerkulturelle kompetanse og rekruttere flere fosterhjem fra minoritetsgruppene. Senterpartiet mener at alle som kommer til Norge og deltar i introduksjonsprogrammet, skal få kunnskap om norske lover som gjelder barn, barns rettigheter og barneoppdragelse.

Barn og unge som er i barnevernets omsorg lider oftere enn andre av psykisk plager. Senterpartiet mener samarbeidet mellom barnevernet og helsetjenesten må styrkes for å sikre bedre forebygging, oppfølging og behandling. Senterpartiet mener at barnevernet må styrke ettervernet, som i dag ikke er godt nok.

Senterpartiet mener dagens praksis med korte kontraktperioder for barnevernets omsorgstiltak utfordrer barns rett til stabile rammer rundt sin oppvekst. Senterpartiet mener myndighetene må sikre gode rammevilkår for private ideelle tiltak og institusjoner – og at kontraktene utformes slik at de også tar hensyn til verdifulle mindre aktører. Senterpartiet mener at det offentlige selv må utføre saksbehandlings- og utredningsoppgaver.

Barnevernet bør omorganiseres, ved at Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet nedlegges og ansvaret for det statlige barnevernet (gjennom Bufetats virksomhet) overføres til

fylkeskommunene. Kommunenes ansvar i barnevernet forsterkes og tydeliggjøres. Rekruttering og oppfølging av fosterhjem bør bli et kommunalt ansvar. Fylkeskommunene vil da ha sitt ansvar knyttet til bl.a. å sikre tilstrekkelig kapasitet og drift av barnevernsinstitusjoner.

Norge har mange omsorgsovertakelser sammenlignet med andre land og prosessene har svakheter når det gjelder rettssikkerhet og habilitet. Siden omsorgsovertakelse er et svært vidtrekkende virkemiddel er det avgjørende at dette rettes opp.

Senterpartiet vil:

- Styrke barnevernsbarnas rettigheter.
- Ha ordinær domstolsbehandling av omsorgsovertakelser.
- At alle barnevernsbarn som blir myndige skal få veiledning og tilbud om ettervern.
- Lovfeste at ingen omsorgsovertakelse skal bli gjennomført uten at barnets egen familie eller nære nettverk er vurdert som omsorgsalternativ. Det må alltid vurderes om det finnes løsninger som gjør det mulig at barnet kan bli i sitt nærmiljø.
- Styrke søskens rett til å vokse opp sammen etter omsorgsovertakelse og legge bedre til rette for fosterfamilier som tar imot søsken.
- Sikre likebehandling av mor og far ved barnefordelingssaker.
- Innføre helsefaglig samtale for barn ved omsorgsovertakelse for tidlig oppfølging av psykisk helse. Styrke rekrutteringen av fosterhjem, inkludert fosterhjem med minoritetsbakgrunn.
- At fosterhjem skal ha likeverdige økonomiske betingelser.
- Redusere bruken av tvang i barnevernet. Maktmisbruk skal ikke finne sted.
- Styrke fylkesmennenes rolle som tilsynsmyndighet i barnevernet.
- Styrke barnevernets flerkulturelle kompetanse.
- At barnevernstjenester i all hovedsak skal drives av det offentlige og private ideelle virksomheter og vil arbeide for rammevilkår som kan sikre dette.
- Avslutte bruken av konkurranseutsetting og anbud i barnevernssektoren. Private ideelle virksomheter er et viktig supplement, og må sikres langsiktige avtaler med det offentlige.
- Sikre ansatte i barnevernet oppfølging og samtaler etter spesielt krevende saker eller episoder.
- Styrke Fylkesmannens tilsyn med det kommunale og statlige barnevernet.

Likestilling

Senterpartiet mener likestilling og likeverd er en viktig forutsetning for at alle skal ha et verdig liv, uavhengig av kjønn, kjønnsidentitet, livssyn, seksuell legning, kulturell og språklig bakgrunn. Alle skal ha mulighet til å delta i arbeids- og næringsliv og ha innflytelse på samfunns- og demokratiutviklingen.

Samfunnet skal legge til rette for at den enkelte får utnyttet sitt potensial og fremme ordninger som bidrar til å rekruttere kvinner inn i politikk og næringsliv og menn inn på tradisjonelle kvinnearenaer. Norge har fremdeles et sterkt kjønnsdelt arbeidsliv og Senterpartiet vil endre dette. Lik lønn for arbeid av lik verdi har lenge vært et grunnleggende prinsipp og må snarest gjennomføres.

LHBTIQ-gruppene, og kvinner og menn født i feil kropp, har vunnet viktige kamper de siste tiårene. Likevel opplever mange fortsatt at de blir diskriminert og usynliggjort i dagliglivet. Derfor er det en viktig offentlig oppgave å bidra til å skape et mer tolerant og inkluderende samfunn.

Senterpartiet vil:

- Arbeide mot all diskriminering i arbeidslivet i forbindelse med svangerskap og fødsel.
- Legge til rette for en heltidskultur i arbeidslivet. Alle de som ønsker det, bør hvis mulig få tilbud om heltidsstilling.

- Legge til rette for arbeidstidsreformer for kvinner og menn som gir rom for omsorgsarbeid.
- Jobbe for at foreldrepermisjonen tredeles med 1/3 til hver av foreldrene – og den siste tredjedelen til valgfri fordeling mellom dem. 14 ukers fedrekvote/pappapermisjon gjeninnføres, som et steg på veien til tredelt permisjon.
- Gi fedre selvstendig opptjeningsrett når det gjelder foreldrepermisjon og pappapermisjon/fedrekvote.
- Arbeide for at permisjonsregelverket i større grad tar hensyn til selvstendig næringsdrivende og arbeidstakere som ikke har mulighet til å ta ut permisjon sammenhengende.
- Likestille foreldre juridisk ved samlivsbrudd.
- Styrke Likestillings- og diskrimineringsombudets rolle.
- Sikre bedre kjønnsbalanse i topp- og mellomledersjiktet i høyere utdanning.
- Arbeide for at ledergrupper i selskapene der staten har eierandel, direktorater og statsetater skal bestå av minst 40 prosent av begge kjønn. Kvotering kan tas i bruk for å nå dette målet.
- Arbeide for at begge kjønn skal være representert med minst 40 prosent av lederne på de øverste nivåene i staten.
- Styrke innsatsen for å rekruttere flere menn til helse- og omsorgsfagene.
- Gå mot forslaget om å slå sammen likestillingsloven og diskrimineringslovene til én lov.
- Støtte tiltak og planer rettet mot å øke aksepten for kvinner og menn født i feil kropp og LHBTIQ-gruppene i alle lokalsamfunn og intensivere arbeidet mot hatkriminalitet.
- Tilrettelegge for at LHBTIQ-gruppene kan være seg selv i alle aldersfaser, også i møtet med helsevesenet i forbindelse med sykdom og institusjonsinnleggelse.
- Ha et nasjonalt regelverk mot ansiktsdekkende plagg på norske skoler, høyskoler og universitet.

- Full innsats for god integrering – utdanning, jobb og lokalsamfunn
- Nasjonal kontroll med våre grenser
- Internasjonale konvensjoner må oppdateres

Vi lever i en urolig verden med rekordhøye flyktningetall. Norge skal i god tradisjon bidra med det vi kan for å forbedre en håpløs livssituasjon for millioner av mennesker. Men vi må ha kontroll med egne grenser og hvor mange som kommer til Norge om vi skal sikre god integrering.

I 2015 kom det mange flere flyktninger til Norge enn i årene før og det var nødvendig å iverksette tiltak for å få kontroll på situasjonen. Senterpartiet mener at dagens system ikke er rettferdig for dem som trenger vår hjelp mest. Vi vil derfor prioritere kvoteflyktninger gjennom FN. Vi vil også prioritere humanitær hjelp i nærområdene for å hjelpe så mange som mulig.

I andre land i Europa ser vi hvilke problemer som følger med høy innvandring og dårlig integrering over tid, også i et sikkerhetspolitisk perspektiv. Utenforskap, arbeidsledighet, store sosiale forskjeller og segregering gjør stor skade. Vi har alle et ansvar for at vi ikke får tilstander som dette i Norge. Det krever at de som kommer ønsker å bli en del av det norske samfunnet, og at vi bruker tid, ressurser og oppmerksomhet på å ta dem vel imot og sikre at så skjer. For at både det internasjonale samfunnet og Norge skal være best mulig rustet til å håndtere migrasjonsbølger, må Norge ta et internasjonalt initiativ til en gjennomgang av internasjonale konvensjoner slik at de kan stå seg over tid. En tilpasning av internasjonale konvensjoner til dagens forhold må ikke svekke retten til å søke beskyttelse fra krig og forfølgelse.

Det er mange faktorer som må være tilstede for en vellykket integrering. Integrering er en toveis prosess der forholdene må legges til rette for at nyankomne innvandrere skal bli godt integrert i det norske samfunnet. Det er behov for en omlegging av integreringspolitikken. De må gis mulighet til å ta i bruk egne ressurser – i arbeidslivet og i lokalsamfunnet. Utfordringene knyttet til bolig, utdanning og jobb må løses. Det er gjennom fast bosted og arbeid vi skaper den beste integreringen.

De som innvilges opphold i Norge skal integreres raskt. Bosetting, arbeid eller utdanning er avgjørende for å komme inn i det norske samfunnet så fort som mulig, lære seg språket og delta på lik linje med alle andre. Det norske samfunnet utvikler seg i en mer mangfoldig retning. Det tilfører svært mye positivt. Samtidig forsterker dette behovet for noen felles verdier og felles forståelse av

det samfunnet vi lever i. Det er nødvendig for å bevare nødvendig tillit til hverandre og unngå utviklingen av parallellsamfunn og ekstremisme.

Flyktning- og asylpolitikk

Senterpartiet vil føre en ansvarlig og anstendig flyktning- og asylpolitikk som bygger på våre internasjonale forpliktelser, humane tradisjoner, vår nasjonale kapasitet og anbefalinger fra FNs høykommissær for flyktninger.

Det er viktig at Norge har en klar praksis i asylsaker. Dette vil bidra til å redusere antallet asylsøkere uten beskyttelsesbehov og forkorte behandlingstiden i asylforvaltningen. Alle som søker asyl i Norge skal ha trygghet for at rettsikkerheten blir ivaretatt.

Senterpartiet mener ventetida på asylmottak må gjøres kortest mulig. I dag passiviseres mange på grunn av lang saksbehandlingstid og det er lite tilrettelegging for aktivitet. Dette er negativt for senere integrering og deltakelse i samfunnet. Arbeidet med integrering må starte allerede fra ankomst til Norge. De som får oppholdstillatelse i Norge, må bosettes raskt. Kommunene må få «økonomiske muskler» til å skape en god og trygg integrering i det enorme bosettingsarbeidet som nå ligger foran oss.

Senterpartiet mener at mottakene i langt større grad må innrettes slik at de letter bosettings- og integreringsarbeidet for dem som får varig opphold. Blant de områdene som bør løftes fram, er aktivitet i ventetiden, språkopplæring, skolegang for barn og unge, styrket kompetanse og innsats knyttet til psykiske og fysiske helseutfordringer.

Utlendingsmyndighetene må organiseres på en måte som sikrer en rask og forsvarlig saksbehandling og at den enkeltes rettssikkerhet ivaretas.

Enslige mindreårige asylsøkere er spesielt sårbare, og de trenger trygge og gode oppvekstvilkår. Bosetting av enslige mindreårige krever et spesialtilpasset apparat i kommunene. Senterpartiet er bekymret for at mange enslige mindreårige asylsøkere forsvinner fra norske mottak. Det er grunn til å frykte at flere kan være ofre for menneskehandel. Barns beste må tillegges spesiell vekt i oppholdssaker.

Senterpartiet vil:

- At asylsøkere som kommer fra trygge tredjeland skal få sine asylsøknader behandlet der.
- At saksbehandlingstiden må reduseres slik at ventetiden i mottak blir så kort som mulig. Asylsøkere må få en rask og rettssikker avklaring av søknaden. Etter at oppholdstillatelse er gitt, skal bosettingsintervjuet skje umiddelbart og bosetting skje så raskt som mulig.
- Returnere dem som har fått endelig avslag på sin asylsøknad i Norge.
- Kommunene må få 100 % statlig kostnadsdekning både ved bosetting av flyktninger og for vertskommuner for mottak.
- Sikre god forebygging og behandling av psykiske problemer og lidelser hos enslige mindreårige asylsøkere.
- Intensivere innsatsen mot at enslige mindreårige asylsøkere forsvinner fra mottak og forsterke arbeidet for å finne og hjelpe dem som har blitt borte.
- Heve kvaliteten på norsk- og samfunnsundervisningen for flyktninger. Den må bli mer praktisk og tilpasset det livet flyktingene skal ut i.
- Styrke frivillige organisasjoner som har gode prosjekter og aktiviteter rettet mot enslige mindreårige.
- Støtte arbeidet i SOS-barnebyer med å bygge ut et tilbud i Norge til enslige mindreårige asylsøkere.
- At asylmottak, spesielt for enslige, mindreårige asylsøkere, ikke skal bli plassert i de store byene.

– Styrke ordningen med retur støtte.

Integrering – tenke globalt, integrere lokalt

Den norske bosettingsmodellen basert på frivillighet for kommunene er det beste utgangspunktet for godt bosettings- og integreringsarbeid. Senterpartiet vil styrke arbeidet med boliganskaffelse ytterligere. Mange kommuner mangler boliger for å kunne ta sin andel av bosettingsansvaret. Selv om boligtilskuddet er økt, er det behov for å øke rammene for Husbankens tilskudd til bygging og kjøp av utleieboliger. Bostøtteordningen må også gjennomgås da manglende boliger gir høye utleiepriser over hele landet.

Flere rapporter peker på at språk er forutsetning for integrering og jobb og at språkopplæringen kan foregå mer effektivt enn i dag. Bransjetett språktrening ute på arbeidsplassen i tillegg til skolebenken er viktig for å få til en optimal språkopplæring i kombinasjon med arbeidstrening.

Innvandrere som har relevante utdanninger må få godkjent utdanningen i Norge så raskt som mulig. Det må gjøres enklest mulig å fullføre påbegynte utdanningsløp i Norge.

Frivillige organisasjoner og sivilsamfunnet spiller en nøkkelrolle i integreringsarbeidet. Frivilligheten skaper de gode møteplassene hvor vi, på tvers av våre ulikheter, møtes og deltar i meningsfulle aktiviteter. Dette er arenaer for blant annet meningsutveksling, dialog, samhold og deltakelse, lavterskeltilbud hvor folk kan senke skuldrene og sosialisere seg i samspill med andre. Senterpartiet vil styrke disse aktørene slik at de kan fortsette med gode og inkluderende tiltak som favner bredt.

Senterpartiet vil:

- Gjøre introduksjonsprogrammet til et treårig løp, hvor det siste året skal vekselvis være på skole og i bedrift, og gjøre det obligatorisk for familiejenforente.
- Øke norskundervisningen for asylsøkere fra 175 til 250 timer.
- Gi alle asylsøkere rett til språkopplæring ved ankomst til Norge.
- Styrke språkopplæringstilbudet for arbeidsinnvandrere.
- Sette av tilstrekkelige midler til utvikling av nynorske læremidler.
- Etablere enklere overgangsordninger for innvandrere med høyere utdanning, slik at de raskt kan komme inn i yrker de er utdannet for.
- Legge til rette for asylsøkeres deltakelse i lokalsamfunn, blant annet gjennom frivillige organisasjoner og arbeid. Tilbudet må fange opp både kvinner og menn.
- Styrke statlig støtte til integreringstiltak i regi av frivilligheten.
- Ha en ny nasjonal handlingsplan mot rasisme og diskriminering.

- Mer politi ute blant folk – mindre byråkrati
- Hverdagskriminalitet må prioriteres
- Politidirektoratet må legges ned

Senterpartiet vil føre en justispolitikk som sikrer borgernes trygghet og rettssikkerhet. Vi vil sikre dette gjennom en justissektor der stikkordene er økt nærhet, mer samhandling og mer forebygging.

Kriminalomsorgen skal i størst mulig grad redusere tilbakefall til kriminalitet. Straffegjennomføringen må virke allmennpreventivt og samtidig sette de innsatte i stand til å møte samfunnet når soningen er ferdig. Senterpartiet ser på forebygging som helt vesentlig for å skape trygge og gode lokalsamfunn.

En velfungerende rettsstat skal sørge for at samfunnets lover og rammeverk er likt for alle. Senterpartiet har en visjon om et åpent samfunn bygget på tillit mellom medmennesker.

Oppklaring av alvorlig kriminalitet, herunder vold i nære relasjoner, må prioriteres høyt i hele straffesakskjeden. Når publikum opplever at disse og andre saker ikke blir prioritert og oppklart, svekkes tilliten til politi og rettsvesen.

Overvåking og kontroll må hvile på en etisk og prinsipiell tilnærming og være minst mulig inngripende overfor innbyggerne. Overvåking kan bare rettferdiggjøres dersom den stanser terror eller svært alvorlig kriminalitet. Senterpartiet holder på prinsippet om at domstolene skal avgjøre om vilkårene for politiovervåking er til stede, og er mot ny lovgivning som åpner for økt overvåking av lovlidige borgere.

Senterpartiet vil arbeide for å sikre alle deler av landet god beredskap. Lokalkunnskap og raskt tilgjengelige ressurser er avgjørende når det skjer dramatiske hendelser. Den lokale situasjonsforståelsen kan spille en avgjørende rolle når beslutninger skal tas raskt i uoversiktlige situasjoner. Alle skal ha trygghet for bistand ved behov, uansett hvor man befinner seg. Forsvaret, med sin fleksible organisasjon, kan spille en svært nyttig rolle når flom, uvær og andre naturkatastrofer eller kriser inntreffer.

I praksis viser det seg ofte at brannvesenet er den etaten som raskest er ute i felt ved akutte

hendelser. Det er derfor avgjørende at lokale brannvesen settes i stand til å fylle den krevende rollen som de i dag har. Brannvesenet skal fortsatt være et kommunalt ansvar.

Flerspråklig og tolketjenester er viktige i alle deler av justissektoren og spesielt i grenseområdene.

Senterpartiet vil:

- At vitner i alvorlige straffesaker, som menneskehandel/trafficking skal kunne gis permanent opphold i Norge.
- Kjempe mot barneekteskap og tvangsgifte, og arbeide for at kvinner får bedre rettsvern ved tvangsgifting.
- Øke innsatsen mot vold i nære relasjoner ved å styrke barnehusene og etablere flere barnehus for å redusere avstandene, samt bidra til at avvergingsplikten blir kjent.
- Opprettholde et desentralisert krisesentertilbud i alle fylker og endre finansieringsmodellen for dem.
- Intensivere arbeidet mot hatkriminalitet.
- Opprettholde sexkjøpsloven, fordi et slikt forbud gir et viktig signal om hvordan fellesskapet stiller seg til utnyttelse av sårbare mennesker.
- Styrke arbeidet imot menneskehandel/trafficking.
- Sikre at utenlandske kvinner som lever i voldelige forhold kan få opphold før tre år har gått.
- Ikke innføre nye, regionale organisasjonsnivå i brannvesenet.
- Passe på at nødnett blir tilgjengelig for alle relevante aktører og at kostnadene knyttet til drift av nødnett blir overkommelige for det kommunale brannvesenet og lokale aktører som bruker det.
- Styrke Redningsseksjonen som en viktig aktør i beredskapen langs kysten..
- At norske statsborgere, når de fyller 18 år, må ta et aktivt valg om å registrere seg som organdonor eller ikke.

Politi- og lensmannsetaten

Senterpartiet vil ha et lokalt politi som har god kompetanse om sitt lokalsamfunn og som kan jobbe forebyggende i samarbeid med andre organer. Lokal tilstedeværelse setter politiet i stand til å forebygge og oppdage kriminalitet på et tidlig tidspunkt. Et «reparasjonspoliti» vil bare kunne være til stede når skaden er skjedd.

Erfaringene fra 22. juli 2011 viste at Politiet hadde store svakheter når det gjaldt ledelse, kultur og holdninger – og at systemet var rigget på en slik måte at «ressursene ikke fant hverandre». Det er viktig at Politi- og lensmannsetaten forsterker arbeidet med å følge opp disse læringspunktene.

Senterpartiet mener at alle, uansett bosted, skal kunne føle at deres sikkerhet blir godt ivaretatt av et tilstedeværende og synlig politi. Senterpartiet vil arbeide for å beholde en desentralisert lensmannsstruktur for å sikre beredskap og nødvendig lokalkunnskap.

Senterpartiet vil ha et reelt nærpolti. Derfor må politikraften økes i tråd med bemanningsmålet på to tjenestemenn per 1000 innbyggere innen 2020. Dette målet må gjelde alle regioner. Økningen i antall politifolk må komme *hele* landet til gode.

Det er en styrke ved den norske Politi- og lensmannsetaten at det både har sivile og uniformerte oppgaver og har bred kompetanse. Vi er tilhengere av et politi med et bredt spekter av oppgaver, fra etterforskning og ordenstjeneste til utstedelse av pass og ulike tillatelser.

Effektivisering av Politi- og lensmannsetaten må ikke gå på bekostning av kvalitet og tilstedeværelse. Bruk av ny teknologi vil redusere avstandsulempene og danne grunnlag for å desentralisere flere av

politiets oppgaver og ressurser. Senterpartiet går inn for et politi hvor ressursene brukes på polititjenester, ikke på økt byråkrati. Vi vil derfor legge ned Politidirektoratet og overføre disse oppgavene til politidistriktene, særorganene og Justis- og beredskapsdepartementets politiavdeling.

Senterpartiet vil:

- At Stortinget, ikke Politidirektoratet, skal bestemme hvor det skal være lensmannskontor og hvor politiadministrasjonene skal være lokalisert.
- Sikre et reelt nærpoliti ved å styrke lensmannskontor og politistasjoner i hele landet.
- Sikre at kravene til responstid oppfylles ved hvert enkelt lensmannskontor.
- At lensmannskontor og politistasjoner opprettholdes med denne benevnelsen.
- Reversere nedleggelse av lensmannskontor.
- Øke politikraften for å nå bemanningsmålet på to tjenestemenn per 1000 innbyggere.
- Bevilge midler til en omfattende opprustning av politiets tjenestebiler og utstyr ved lokale lensmannskontor, inkludert IKT-systemer.
- At politiets kompetanse og kapasitet i voldtektssaker og overgrepssaker styrkes. Saksbehandlingstiden må reduseres og kvaliteten på etterforskningen bedres.
- Styrke samarbeidet mellom politiet, barnevernet og helsearbeidere i kampen mot overgrep mot barn.
- Sikre at politiet slår ned på alle typer kriminalitet, også hverdagskriminalitet.
- Gå mot generell bevæpning av politiet, men videreføre ordningen med «framskutt lagring» av våpen i tjenestebiler.
- Redusere rapporteringskravene og detaljstyringen av politiet.

Straff

Den beste samfunnsbeskyttelsen er å hindre tilbakefall hos den kriminelle. Senterpartiet mener at vi i dag har et fornuftig straffenivå. Dette særlig etter at de mest alvorlige forbrytelsene har fått økte strafferammer de siste årene, samt at foreldelsesfristen ble fjernet i volds- og sedelighetssaker.

Senterpartiet mener at straffens form og innhold er av sentral betydning for straffens virkning på den kriminelle og dermed på tilbakefallsstatistikken. Ulike soningsformer og straffenivå må jevnlig vurderes fortløpende opp mot kriminalstatistikk og samfunnsvirkning.

Senterpartiet vil:

- Satse sterkere på soning med elektronisk fotlenke og andre alternative straffereaksjoner der hvor dette styrker mulighetene for å rehabilitere den dømte.
- Intensivere arbeidet med å utvise utenlandske kriminelle til soning i hjemlandet.

Narkotikapolitikken er omtalt i programmets hovedbolk «Helse og omsorg: Forebygging framfor reparasjon» (s. 50).

Kriminalomsorg

Hovedmålet med kriminalomsorgen er å organisere straffereaksjoner i tråd med dom og legge grunnen for at det ikke begås straffbare handlinger på nytt. Senterpartiet mener det haster med å styrke norsk kriminalomsorg. Helsetilbudet i kriminalomsorgen er i dag ikke godt nok og kriminalomsorgen må få styrket sitt tjenestetilbud og sin kompetanse innen psykisk helsevern. Dette kan skje i et samarbeid med både kommune og spesialisthelsetjeneste.

Unge lovbrøtere må hindres i å etablere en kriminell løpebane. Senterpartiet mener at unge lovbrøtere bare unntaksvis må plasseres i fengsel med høyt sikkerhetsnivå, og at hovedregelen må

være at disse plasseres i andre institusjoner. Senterpartiet går også inn for økt bruk av tverrfaglige tjenester og samfunnsstraff. De samfunnsmessige kostnadene, i tillegg til vedkommendes personlige belastning, er så stor at Senterpartiet mener at dette er den gruppen som bør prioriteres først i kriminalomsorgen.

Senterpartiet vil:

- Bygge ut kriminalomsorgen og styrke bemanningen og kvaliteten i tilbudet.
- Utvide ordningen med rusmestringsenheter i fengsel og tverrfaglig spesialisert behandling i fengsel etter «Stifinnermodellen».
- At alle fengsler skal ha avrusningsenheter.
- Redusere soningskøene.
- Gå inn for at soning med elektronisk kontroll utvides til å gjelde fengselsstraffer inntil 9 måneder eller fengselsstraffer hvor resterende tid frem til forventet løslatelse er inntil 6 måneder.
- At samfunnsstraff og promille- og narkotikaprogram i større grad blir benyttet.
- Øke fengselskapasiteten i hele landet. Dette handler både om å bygge ut eksisterende fengsler og å bygge nye fengsler.
- Sikre kvinner bedre soningsforhold og flere egnede soningsplasser.
- Senterpartiet vil opprettholde dagens trenivåmodell i kriminalomsorgen.
- Ta vare på også de mindre fengslene og fengselsavdelingene.
- Si opp avtalen om leie av soningsplasser i Nederland, og bruke disse midlene på raskt å bygge opp soningskapasiteten i Norge.
- Styrke ettervernet i kriminalomsorgen, slik at tidligere straffedømte får mulighet til å skaffe seg bosted, utdanning, arbeid og sosialt nettverk. Spesielt må det gjøres en stor innsats for å sikre et boligtilbud.
- Styrke skole- og utdanningstilbudet under soning.

Domstolene

Senterpartiet vil opprettholde en desentralisert domstolstruktur for å ivareta den lokale rettspleien og sikre folk god tilgang til konfliktløsning. Krav til kompetanse, fleksibilitet og kapasitet kan løses på en like god måte i en desentralisert struktur som i en sentralisert. Senterpartiet vil stanse trenden hvor mindre domstoler i distriktene tappes for ressurser og utsettes for «sniknedleggelse».

Domstolene har en klart økende saksmengde og flere kompliserte saker. Derfor er det viktig med tilstrekkelige ressurser til sektoren for å sikre god saksavvikling.

Fri rettshjelp er viktig både som rettsikkerhetsgaranti og som et ledd i fattigdomsbekjempelsen. Behovet for rettshjelp er stort, særlig for vanskeligstilte grupper i samfunnet. Fri rettshjelp til flere vil føre til større rettslig likhet mellom ulike sosiale grupper. Det vil også sikre at man i større grad fanger opp de som har rettshjelpsbehov også utenfor de største byene.

Senterpartiet vil:

- Sikre at domstolene har rammer som gjør det mulig å ta unna sakstilgangen.
- At hver domstol skal ha en stedlig ledelse.
- Innføre lyd- og bildeopptak i alle norske rettssaler.
- Beholde juryordningen.
- Utvide fri rettshjelp-ordningen til å gjelde flere saksområder og til å ha en dynamisk inntektsgrense.
- Sikre tilstrekkelig bemanning og rekruttering ved jordskifterettene.

Grensekontroll

Grensekontroll er et verktøy for å ha effektiv kontroll med hvem som krysser den norske grensen og hvem som befinner seg i landet. Senterpartiet vil si opp Schengen-avtalen og i stedet styrke det nordiske grensesamarbeidet.

Senterpartiet går inn for å styrke tollvesenets innsats langs grensene kraftig – slik at grensekontrollen blir mer effektiv enn i dag. Dette må være en nasjonal prioritet. Senterpartiet vil ta i bruk nye teknologiske verktøy for å sikre at grensehåndhevelsen blir både smidig og effektiv.

Senterpartiet er opptatt av å stoppe den organiserte kriminaliteten som følger av frie grensepasseringer i Europa. Personer som blir ilagt innreiseforbud til Norge har brutt norsk lov, og brudd på innreiseforbudet oppdages som regel ved at de på nytt begår kriminalitet i Norge. Vi mener at det av allmennpreventive grunner må slås hardt ned på slik grenseoverskridende, gjentakende og ofte organisert kriminalitet.

Senterpartiet vil:

- At Norge går ut av Schengen-samarbeidet og gjeninnfører nasjonal grensekontroll.
- Opprettholde den nordiske passfriheten.
- Styrke tollvesenets innsats ved grensene kraftig.
- Styrke bevilgningene til strategisk og operativt samarbeid mellom tollvesen, grensemyndigheter og lokalt politi i grenseområdene.
- Gi tollerne fullmakt til å gi forenklet forelegg for å oppnå en mer effektiv kontroll med grensekryssende kriminalitet og avlaste politiet for rutineoppdrag.

- Vi trenger et lokalt kulturløft
- Idretten og frivilligheten sikrer folkehelsen, skaper mestring og stolthet
- Mediemangfoldet må sikres

For å skape gode lokalsamfunn er det nødvendig med et rikt og variert kulturtilbud. Det må legges til rette for et mangfold av kulturaktiviteter og kulturuttrykk, og for at hele befolkningen skal kunne delta i kunst- og kulturlivet.

Senterpartiet er stolt av at Kulturløftet innebar en dobling av kulturbudsjettet og et taktskifte i kulturpolitikken. Statistikken viser imidlertid at folkebibliotek, kulturskoler og fritidsklubber i liten grad har tatt del i veksten. Senterpartiet mener derfor det igjen er behov for en ny giv i kulturpolitikken. Dette bør først og fremst skje gjennom et lokalt kulturløft, lokale kulturinstitusjoner og kulturaktivitet. Hele landet må ta del i økningen.

Frivillig engasjement har stor egenverdi, fordi det bidrar til å fylle den enkelte deltakers liv med mening og aktivitet. Frivillig sektor er også en uunnværlig del av fellesskapet – og bidrar til at mange viktige oppgaver i samfunnet blir løst. I tillegg vokser eliteutøverne og mange opplevelsesbedrifter ut av det frivillige feltet. Det er derfor viktig å satse på kultur og frivillighet i hele feltets mangfold og bredde.

En grunnleggende forutsetning for et levende og mangfoldig kulturliv er forutsigbare rammebetingelser. Befolkningen i hele landet må ha tilgang til gode kulturopplevelser. Det bør finnes nasjonale institusjoner innen kunst og kultur over hele landet.

Kulturskolen er en viktig del av den kulturelle grunnmuren. Målet er at alle barn som ønsker det, skal få tilbud om plass i kulturskolen til en rimelig pris.

For å sikre et levende kulturliv er man avhengig av gode vilkår for øving og fremføring. Nødvendig infrastruktur og lokaler lokalt må derfor prioriteres for å sikre talentutvikling og utvikling av lokale kulturmiljøer.

Senterpartiet vil styrke bibliotekene som møteplass og kulturarena. Bibliotek er kilder til kunnskap og opplevelser som setter folk i stand til å delta aktivt i samfunnet, og spesielt viktig som

integreringsarena og etterspurt lavterskeltilbud.

Kino er fortsatt den viktigste plattformen for visning og formidling av film, og en viktig kulturinstitusjon i lokalsamfunnet. Det er derfor viktig å bidra til å opprettholde en desentralisert kinostruktur. Tilskudd til regional filmvirksomhet bidrar til økt konkurranse, større mangfold og bedre kvalitet i norsk film gjennom en maktspredning og regionalisering av filmpolitikken.

Det er viktig at de ulike leddene i verdikjeden som tjener penger på å formidle film og audiovisuelt innhold skal bidra til å finansiere ny filmproduksjon. Dette må også gjelde nye plattformer, blant annet strømmetjenester. Innføringen av insentivordningen for film- og serieproduksjoner er viktig og vil kunne gjøre Norge til et attraktivt produksjonsland for utenlandske filmselskaper.

Senterpartiet vil:

- Iverksette Kulturløftet IV og sikre at 1 % av statsbudsjettet skal gå til kulturformål.
- Øke rammene for kulturskolene slik at ventelistene reduseres, prisene modereres og tilbudene utvides til flere kunstuttrykk og sjangere.
- Legge bedre til rette for samarbeid mellom kulturskoler og frivillige lag og organisasjoner.
- Bedre tilskuddsordningene for kulturbygg (inkludert regionale kulturbygg) både til øving, framføring og undervisning.
- Etablere en egen tilskuddsordning for organisasjonseide kulturbygg.
- Legge bedre til rette for egnede øvingslokaler og -utstyr for musikkutøvere på alle nivåer gjennom å øke musikkutstysordningen og gjøre ordningen sjangernøytral.
- Tildel nasjonale oppgaver for regionale kulturinstitusjoner over hele landet.
- Styrke den regionale teatersatsingen.
- Ikke øke kulturmomsten.
- Styrke frivilligsentralene.
- Styrke bibliotekene som gratis møteplasser og kulturarenaer.
- Støtte opp under og sikre gode og forutsigbare rammebetingelser for norsk innholdsproduksjon.
- Legge til rette for filmmiljøer og -produksjoner utenfor hovedstaden og styrke filmstøtteordningen som legger til rette for dette.
- Sikre finansieringen av Bygdekinoen.
- Sikre at både operatører innen strømmetjenester og andre sentrale aktører pålegges et medfinansieringsansvar for film- og dramaproduksjon.
- At opphavsrettslovgivingen og offentlige støtteordninger for audiovisuelle produksjoner skal stimulere til verdiskaping og produksjon av norsk innhold og sikre norske arbeidsplasser.
- Bevare fastprisordningen på ny norsk litteratur.
- Forsterke de litteraturpolitiske virkemidlene, slik som innkjøpsordningene og stipendordningene.
- Regulere kunstnerstipendiene i tråd med pris- og lønnsstigningen.

Urfolk og nasjonale minoriteter

Det norske fellesskapet er mangfoldig. Vårt urfolk, samene, og våre nasjonale minoriteter, kvener/norskfinner, skogfinner, jøder, rom (sigøynere) og romanifolk/tatere, skal alle kunne ta vare på og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt næringsliv og sitt samfunnsliv.

Senterpartiet vil at Sametinget skal ha et hovedansvar for å utvikle samisk språk, kultur, næringer og rettigheter på samenes eget grunnlag. Senterpartiet vil sikre Sametingets konsultasjonsrett med regjering og storting. Statlige myndigheter må ha klare rutiner som sikrer at konsultasjonsretten blir oppfylt i alle saker av betydning for den samiske befolkningen.

Senterpartiet vil:

- Styrke rammevilkårene for næringsutøvelse i samiske bosettingsområder.
- Arbeide for at reindrifta og andre etablerte næringer skal leve godt side om side.
- Sikre tradisjonelle rettigheter til fiske for befolkningen i de sjøsamiske områdene.
- Bevare og videreutvikle landbruket i de samiske kjerneområdene.
- Aktivt støtte opp om det samiske sivilsamfunnet og de nasjonale minoritetenes organisasjoner.
- Styrke arbeidet for de samiske språkene og de andre nasjonale minoritetsspråkene i Norge, særlig ved å styrke Sametinget og det kommunale ansvaret for dette.
- Følge opp handlingsplanen for samiske språk og stortingsmeldingen om samepolitikken. Samisk språkopplæring i skoler og barnehager må styrkes og elever i samiske områder må kunne velge å lære samisk i stedet for sidemål.
- Styrke kulturminne- og museumsarbeidet for samisk kultur og nasjonale minoriteter, og sikre utbyggingen av det sørsamiske kultursenteret på Snåsa, Saemien Sijte.
- Arbeide for at det utdannes flere helse- og sosialarbeidere med samisk språk- og kulturkompetanse, og sikre tilgangen på samiske tolker ved helseinstitusjoner.

Kulturminner og museum

Kulturminner, kulturmiljøer, museer og arkiv er viktige deler av det vi kaller samfunnets kollektive hukommelse. Kulturarven kan bidra med kunnskap, fortellinger og opplevelser. Derfor skal samfunnet som helhet ha ansvar for å ta vare på den felles kulturarven.

Alt for mange fredede og verneverdige kirker i Norge forfaller, staten må i sterkere grad hjelpe kommunene og andre kirkeiere med kirkevedlikeholdet.

Senterpartiet vil:

- Styrke bevilgningene til kulturminnevern slik at nasjonale målsettinger om vedlikehold og restaurering blir nådd. Det er viktig å inkludere teknisk-industrielle kulturminner og verdensarv i denne satsingen.
- Bidra til at Kulturminnefondet på sikt får 300 mill. kr til utdeling hvert år.
- Arbeide for skatte- og avgiftslettelse for private eiere av fredede og bevaringsregulerte eiendommer. Slike eiendommer skal være fritatt fra eiendomsskatt.
- At staten må bære en større del av ansvaret for arkeologiske undersøkelser ved mindre, private tiltak.
- At staten tar et særlig ansvar for restaurering og vedlikehold for steinkirker fra middelalderen, fredede etter-reformatoriske kirker og særlig viktige kirker fra etter 1650. Det bør opprettes bevaringsprogrammer for disse kirkene etter mønster av «stavkirkeprogrammet».
- Opprette et eget fond for statlig medvirkning til vedlikehold av historiske kirkebygg.
- Sikre museene økonomiske rammer som muliggjør videreutvikling av utstillinger, formidling og utviklingstiltak.
- Samle ansvaret for kulturarvspolitikken i Kulturdepartementet og styrke fylkeskommunenes rolle i kulturminnevernet.
- Innføre en ordning med gratis inngang på utvalgte museer, både statlige, regionale og lokale.
- Gå inn for at en andel av avkastningen fra Opplysningsvesenets fond bidrar til å ta vare på kirkens bygninger og kulturminner. Dette må ikke gå på bekostning av fondets støtte til menighetsarbeid.

Frivillig sektor

Frivillige organisasjoner er viktige bærebjelker i lokalsamfunnet, produserer opplevelser og sosiale aktiviteter på tvers av sosiale skillelinjer, og skaper således viktige fellesskapsarenaer. Frivillig sektor er en viktig pilar i det norske velferdssamfunnet. Frivillige organisasjoner yter betydelig økonomiske bidrag til samfunnet gjennom tjenesteproduksjon og omfattende ulønnet innsats.

Senterpartiet mener at det mangler en helhetlig frivillighetspolitikk. I tråd med samfunnsutviklingen er det nødvendig å tilpasse regelverk og tilskuddsordninger til dagens organisasjonsstruktur. Senterpartiet vil bidra til å sikre driftsgrunnlaget for det frivillige organisasjonslivet og legge til rette for organisasjonenes mulighet til å videreutvikle sin virksomhet.

Senterpartiet mener det er feil å skattlegge frivillig innsats. Derfor er det behov for å forbedre momskompensasjonsordningene for frivillige organisasjoner.

Senterpartiet er bekymret for at en større andel av støtten til frivillige organisasjoner gjøres spillemiddelavhengig. I stedet bør tilskuddsordningene økes over statsbudsjettet.

Senterpartiet vil:

- Fortsette arbeidet med å forenkle og avbyråkratisere tilskuddsordningene for frivillig sektor.
- Øke grunnstøtten til barne- og ungdomsorganisasjonene over statsbudsjettet.
- Vri tilskuddsmidlene slik at en større andel gis som frie midler. En økning av grunnstøtten skal gi organisasjonene et større handlingsrom til å iverksette aktiviteter i tråd med egne prioriteringer og vedtatte planer.
- At alle offentlige etater og instanser skal bruke Frivillighetsregisteret i forbindelse med tilskuddsforvaltning og kontakt med frivilligheten, slik at registeret faktisk blir et forenklingsverktøy.
- Ha regelstyrt momsrefusjon for frivillig virksomhet, idrettsanlegg og organisasjonseide kulturhus.
- Trappe opp beløpsgrensen i ordningen med gavefradrag for bedrifter for gaver til frivillige organisasjoner. I tillegg bør det åpnes for skattefradrag for gaver også til lokale lag og foreninger.
- Gi full momskompensasjon ved bygging, utvidelse og vedlikehold av organisasjonseide kulturhus.

Idretten

Idrettslagene er ofte et av lokalmiljøets viktigste møtesteder. Senterpartiet vil føre en idrettspolitik som stimulerer mange til å være fysisk aktive, og som samtidig ivaretar de som har talent til å kunne satse på idretten. Toppidrett og breddeidrett er gjensidig avhengige av hverandre. Derfor mener vi det skal være rom for å satse på begge deler. Vi vil sikre gode rammevilkår til idretten over hele landet.

Vi ser idrettspolitikken i sammenheng med vår forebyggingsbaserte tilnærming til helsepolitikken. Derfor er utbygging av lavterskeltilbud som er utenom den organiserte idretten, som utbygging av turløyper, ballbinger, og andre nærmiljøanlegg, en viktig del av den helhetlige idretts- og friluftslivspolitikken.

Mangelen på idrettsanlegg er en sterkt begrensende faktor for å få realisert målet om økt fysisk aktivitet i befolkningen og imøtekomme idrettens behov for å tilby aktivitet. Listen over idrettsanlegg, som er godkjente og klare til bygging, er lang og omfatter prosjekter over hele landet.

Senterpartiet vil:

- Videreføre en idrettsmodell basert på frivillig innsats.
- Bevare enerettsmodellen til Norsk tipping og gå imot innføring av lisensordning for utenlandske

spillselskaper.

- Gi idrettslag og -foreninger full momskompensasjon ved bygging av idrettsanlegg.
- Øke støtten til nærmiljøanlegg.
- Gi alle mulighet til å utøve idrett og være i aktivitet ut fra sine egne interesser og ambisjoner.
- Legge bedre til rette for uorganisert fysisk aktivitet i nærmiljøet.

Kirke og livssyn

Religion og livssyn er en grunnleggende dimensjon i mange menneskers liv. I tillegg til å være et trossamfunn, er Den norske kirke også en viktig tradisjons- og kulturbærer. Senterpartiet mener at kirke, religion og livssyn fortsatt bør være et offentlig anliggende. Både staten og kommunene spiller en viktig rolle for å understøtte folks mulighet til å utøve tro og livssyn.

Senterpartiet mener at staten fortsatt skal føre en aktivt støttende tros- og livssynspolitikk. Vi mener at det i et pluralistisk samfunn som vårt er nødvendig med en stat som likebehandler alle innbyggere, og bidrar til å gjøre retten til tros- og livssynsutøvelse reell. Mangfoldet av trosretninger og livssyn i befolkningen må reflekteres i politisk, økonomisk, juridisk og institusjonell likebehandling av tros- og livssynssamfunn. Senterpartiet mener at endringene i kirkeordningen, og det at Norge i større grad har blitt et fler-religiøst samfunn, gir behov for utviklingen av en mer helhetlig tros- og livssynspolitikk.

Senterpartiet vil avvente videre utredninger og drøftinger i de kirkelige organer og organisasjoner før det er aktuelt å ta stilling til nye reformer. Spørsmålet om å oppheve kirkeloven og erstatte statens lovregulering med en kortfattet rammelov, må derfor avvente til dette arbeidet foreligger.

Senterpartiet mener at Opplysningsvesenets Fond skal føre en ansvarlig forvaltning som bidrar til å øke fondets verdier og avkastning til kirkelige formål. Det er samtidig avgjørende at dette skjer på en samfunnsmessig ansvarlig måte, i tråd med sentrale etiske verdier og i forståelse med lokale interesser.

Senterpartiet vil:

- Sikre en økonomisk likebehandling og ikke-diskriminering av alle tros- og livssynssamfunn.
- Opprettholde en egen kirkelov for regulering av forholdet mellom Den norske kirke og staten.
- At soknet fortsatt skal være den grunnleggende enhet i Den norske kirke med status som selvstendig rettssubjekt.
- At det fortsatt skal være prestedtjeneste i hvert sokn, prost i hvert prosti og biskop i hvert bispedømme.
- Sikre Den norske kirke forutsigbare økonomiske rammebetingelser som ivaretar lokal tilstedeværelse tilsvarende som dagens struktur.
- Videreføre den finansielle ansvarsdelingen mellom staten og kommunene.
- Videreføre lokalsamfunnets ansvar for kirkebygg og gravplass.
- Opprettholde begge lokalkirkelige organer; de kirkelige fellesrådene og menighetsrådene, men tydeliggjøre arbeidsfordeling. Menighetsrådenes innflytelse bør styrkes.
- Legge til rette for økt medlemsinnflytelse og ytterligere demokratisering av Den norske kirke.
- At det fortsatt skal være adgang til å avholde skolegudstjenester, men at deltakelse må være frivillig.
- Støtte språkkrav og introduksjonsprogram for religiøse ledere fra utlandet.
- Støtte restriksjoner når det gjelder finansiering av trossamfunn fra utlandet.

Mediepolitikk

Senterpartiet mener det er viktig å sikre et fortsatt sterkt allmennkringkastingstilbud i Norge med klare programforpliktelser overfor brede og smale grupper, og med tilstedeværelse over hele landet.

Senterpartiet mener at NRK må sikres forutsigbare og tilstrekkelig finansiering av allmennkringkastingsoppdraget og inntekter til videre utvikling som allmenkringkaster med en sterk regional forankring. Dagens lisensordning er utdatert. Det trengs en ny finansieringsmodell som sikrer NRK et godt finansieringsgrunnlag som allmennkringkaster.

Senterpartiet mener det er viktig med en kommersiell allmennkringkaster som kan utgjøre et reelt alternativ til NRK. En avtale med en kommersiell allmennkringkaster skal inneholde krav om hovedkontor i Bergen og daglige aktualitets- og nyhetssendinger med utgangspunkt i egen redaksjon. Merkostnader ved allmennkringkastingsoppdraget som ikke kan finansieres kommersielt må kompenseres. Det må etableres en forutsigbar finansiering av en slik kompensasjonsordning.

Produksjonstilskuddet til aviser er avgjørende for å sikre et sterkt mediemangfold over hele landet. Lokalavisene utgjør en svært betydningsfull del av den norske avisfloraen, og representerer sentrale forutsetninger for lokaldemokrati og som nyhetsformidlere og identitetsbærere i lokalsamfunnet. Avisene opplever svært tøffe tider i kampen om lesere og annonsekroner. Mange av de mindre avisene har også kommet kort i den digitale overgangen. Senterpartiet mener det er fornuftig at pressestøtten nå er gjort plattformnøytral og er knyttet til innhold og ikke distribusjonsform.

122 000 nordmenn har problemer med spillavhengighet. Senterpartiet vil derfor føre en ansvarlig spillpolitikk der reklametrykket dempes.

Senterpartiet vil:

- Styrke pressestøtten.
- Innføre en allmennkringkastingsavgift som alternativ til NRK-lisensen. En slik avgift skal være uavhengig av de årlige statsbudsjett.
- At NRKs allmennkringkastingsoppdrag sikres gjennom sterke distriktsredaksjoner med tilstedeværelse i alle fylker.
- Etablere en kompensasjonsordning for allmennkringkastingsoppdraget som sikrer videreføring av en avtale med en kommersiell allmennkringkaster med hovedkontor og egen nyhetsredaksjon utenfor Oslo.
- Stanse ulovlig utenlandsk spillreklame på norske plattformer. Det må etableres lovhjemmel for blokkering av spillsteder på Internett som er ulovlige i Norge.

- Politikk for internasjonal stabilitet og utjevning
- Mer makt til Stortinget, mindre til EU
- Styrk forsvaret av norsk territorium

Det internasjonale bildet er alltid komplekst og preget av flere trender. På den ene siden ser vi økende global uro, forverret trusselbilde, migrasjoner, grensekonflikter og krigshandlinger, også i våre nærområder. Vi ser økt rivalisering mellom stormakter og større terrorfare. Dette må prege vår internasjonale strategi og vår forsvars- og sikkerhetspolitikk. Men vi ser også at stadig flere løftes ut av absolutt fattigdom, flere får tilgang på helse og utdanning. At FN når flere av tusenårsmålene viser at innsats nytter og at positiv endring er mulig. Senterpartiet mener det inspirerer til forsterket innsats.

Økt migrasjon og et rekordstort antall flyktninger stiller det internasjonale samfunn ovenfor store utfordringer. Verden må bruke flere ressurser på å redusere årsakene til at folk flytter. Fredsskapende arbeid, klimainnsats, konfliktreduserende innsats og jammere økonomisk utvikling er viktige tiltak. Rike samfunn som det norske har et stort ansvar for å bidra på mange områder, men vi vil aldri kunne håndtere at alle som ønsker det, vil kunne flytte hit.

Vesten må også lære av de feil som er begått de siste 15 år; store flyktningestrømmer skapt som en følge av krigene i Irak, Afghanistan og Libya. Senterpartiet vil være tilbakeholdne med å støtte nye militære intervensjoner. Norge kan bidra aktivt til internasjonale operasjoner med FN-mandat, og nødvendig humanitært arbeid.

USA og Storbritannia er fremdeles våre viktigste allierte og to av de land vi handler mest med. Brexit vil sannsynligvis skape ny dynamikk også i Norges forhold til Europa gjennom at det oppstår et alternativ til dagens EØS-avtale. Dette må Norge følge svært tett med sikte på å utnytte de muligheter som oppstår.

Vestens og Norges forhold til Russland har forverret seg kraftig etter Russlands annektering av Krim og destabilisering av Øst-Ukraina, som er klart i strid med internasjonale regler. Senterpartiet mener det er både i Norges og Russlands interesse med mer dialog og samarbeid om felles interesser, og et sterkt folk til folk-samarbeid i Barentsregionen. Norge og NATO må bidra til avspenning og

normalisering. En slik utvikling avhenger også av Russland, og kan ikke skje på bekostning av folkeretten eller andre lands selvråderett og uavhengighet.

Målet med utenrikspolitikken er å ivareta Norges nasjonale interesser i det internasjonale samfunnet. Dette inkluderer en sterk norsk innsats for å styrke folkesuvereniteten, demokratiet og menneskerettighetene, rettferdig fordeling, ansvarlig bruk av naturressursene og sterk klima- og miljøinnsats. Senterpartiet vil gjennom målrettet utviklingshjelp og styrking av sivilsamfunnet motarbeide korrupsjon, forurensing, diktatur og vanstyre.

Kjernen i Senterpartiets utenrikspolitikk ligger i internasjonalt og regionalt samarbeid mellom suverene, demokratiske nasjonalstater. En slik verdensorden forutsetter også et sterkt FN for å løse globale utfordringer. Senterpartiet vil at verdensorganisasjonen FN får mulighet til å legge premissene for internasjonal politikk i større grad enn i dag. Organisasjonen må ha høy legitimitet. Det er nødvendig å effektivisere og reformere verdensorganisasjonen, slik at byråkratiet blir mindre og arbeidet mot korrupsjon har høyeste prioritet.

Norden har felles historie, lange samarbeidstradisjoner og velferdssamfunn som ligner på hverandre. I et Europa hvor regionene igjen trer tydelig fram, gir dette nye muligheter for nordisk samarbeid. Senterpartiet er tilhenger av et sterkere nordisk samarbeid knyttet til våre felles interesser og med respekt for de enkelte landenes selvstendighet.

Folkevalgte bør være tilbakeholdne med å avgi mer makt til overnasjonale byråkratier, organisasjoner og domstoler. I sum er Norge i dag forpliktet av et stort antall internasjonale konvensjoner. Det kan være grunn til å problematisere at disse totalt sett reduserer det politiske handlingsrommet i Norge, også når avtalene har et innhold vi støtter. Det er viktig at Norge har et selvstendig syn på tolkning og anvendelse av internasjonale traktater.

Internasjonal handel

Senterpartiet er bekymret for den maktforskyvningen som i lang tid har skjedd i forholdet mellom statlige myndigheter og multinasjonale selskaper – og dermed mellom internasjonal storkapital og folkevalgte.

Globaliseringen av økonomien innebærer et press mot større forskjeller innad i land. Mens de største kapitaleierne og internasjonale selskaper får flere investeringsmuligheter, opplever vanlige arbeidstakere ofte hardere kamp om jobber og press mot lønn og arbeidstakerrettigheter.

Om man vil ha stabile samfunn med små forskjeller, må man ta vare på det demokratiske felleskapet i nasjonalstaten. Dette fellesskapet sikres best gjennom gode offentlige tjenester og et åpent politisk system der de styrende står til ansvar for innbyggerne. Mulige handelsavtaler som TTIP og TISA vil kunne innebære en avgrensning av folkevalgtes rett til å styre utviklingen på sentrale samfunnsfelter. Avtalene truer offentlig sektor slik vi kjenner den, og dessuten mat- og miljøstandarder. Senterpartiet støtter ikke at Norge inngår handelsavtaler som innsnevrer norske folkevalgtes rett eller mulighet til politisk styring.

Senterpartiet mener at alle land skal ha rett og plikt til å produsere mat til egen befolkning. Dette må også være Norges posisjon i internasjonale handelsforhandlinger. Senterpartiet vil medvirke til at andelen av landbruksimporten som kommer fra de minst utviklede land blir større, forutsatt at det ikke går på bekostning av disse landenes mulighet til å mette egen befolkning.

Senterpartiet vil:

– Sikre at vår utforming av distrikts- og regionalpolitikk, skatte- og avgiftspolitikk, helsepolitikk og

alkoholpolitikk, sysselsettingspolitikk, likestillingspolitikk, landbruks- og fiskeripolitikk, samt vår eiendomspolitikk ikke skal kunne utfordres av internasjonale handelsregler.

- Ha en handelspolitikk som tar utgangspunkt i vårt medlemskap i WTO.
- At handels- og investeringsavtaler ikke må begrense det nasjonale og lokale folkestyret, inkludert råderetten over naturressursene. Senterpartiet går derfor mot norsk tilknytning til TTIP- og TISA-avtalen.
- Avvise internasjonale investeringsavtaler med investor/stat-tvisteløsningsmekanisme.
- At Norge arbeider for et nytt WTO-mandat basert på prinsippet om alle lands rett og plikt til egen matproduksjon.
- Øke importen fra MUL-land på bekostning av importen fra andre industrialiserte land.

Bistand og utviklingshjelp

Bistand er fortsatt viktig for mange land, og uten fortsatt høy bistand vil verden ikke lykkes med å nå bærekraftsmålene. Norge bør som et rikt land fortsatt gå foran i kampen mot fattigdom. Økonomiske forskjeller på verdensbasis kan skape sikkerhetspolitiske utfordringer. Senterpartiet støtter en politikk som bidrar til utjevning både *mellom* land og *i* land. Senterpartiet mener at Norge fortsatt skal ha en ambisiøs politikk for utviklings- og nødhjelp.

Norsk bistand må være fundert på sterke faglige vurderinger og brukes der Norge kan gjøre størst forskjell. Norsk bistand bør være til stede i færre land enn i dag, men satsingen i de valgte landene bør bli større.

Norsk utviklingshjelp bør fokusere på tema der Norge kan bidra med særskilt kompetanse, som landbruk, forvaltning av energiresurser, marine ressurser, demokrati og likestilling. Senterpartiet mener at Norge må målrette og prioritere bistanden og ta lærdom av det som ikke har fungert godt i utviklingspolitikken. En mer aktiv involvering og styrking av sivilsamfunnet og frivillig sektor vil forsterke de positive og langvarige effektene av bistanden. Senterpartiet vil ha en grønn bistandspolitikk som setter mennesket i sentrum, og som retter seg særlig mot barn, unge og kvinner. Det er nødvendig å vektlegge arbeidet for utdanning og bedre helse i all bistand.

Senterpartiet mener norsk bistand kan effektiviseres betydelig slik at en større andel av midlene når frem til dem som trenger den – og mindre forsvinner i administrasjon og til drift av organisasjoner eller stater. Vi går inn for å forsøke mer direkte hjelp der midler deles ut på individnivå, for eksempel gjennom mikrokredittordninger. Det vil myndiggjøre enkeltindivider og skape lokal etterspørsel.

Folketallet i utviklingsland øker sterkt. En sær viktig oppgave i norsk bistandspolitikk blir derfor å motvirke sult. Ingen andre næringer kan måle seg med landbruket i å skape sysselsetting og gi økonomiske ringvirkninger for de aller fattigste. Norge har høy kompetanse og velfungerende modeller for organisering innen landbruket, noe utviklingspolitikken i større grad enn i dag bør dra veksler på. Senterpartiet vil styrke «klimasmart» landbruk som en del av utviklings- og klimapolitikken.

Tilgang på grunnleggende infrastruktur som vann, avløp og renovasjon er avgjørende for å bedre helsen i befolkningen i mottakerlandene. Sammen med tilgang på grunnleggende helsetjenester, kunnskap og informasjon om familieplanlegging, prevensjon, tilgang på sikker abort bidrar dette til økt livskvalitet. Norge må ta en mer aktiv rolle i arbeidet for å hindre barneekteskap og vold og overgrep mot kvinner og barn.

Senterpartiet vil:

- At Norge skal bevilge minst 1 % av BNI til utviklingshjelp. Oppfyllelse av bærekraftsmålene må være en hovedmålsetting i stortingsperioden 2017–2021, og særlig retten til vann.

- At norsk bistandspolitikk brukes aktivt i arbeidet med å sørge for at det blir produsert nok mat til verdens voksende befolkning. Det må samtidig satses på «klimasmart» landbruk for å redusere utslippene.
- Utnytte Initiere klimasmarte energiløsninger med blant annet solenergi.
- Arbeide mot byråkratiseringen som truer kraften i og fornyelsen av bistandsarbeidet.
- Arbeide for at kvinner over hele verden får rett til å foreta egne valg og bestemme over sine egne liv.
- Jobbe aktivt mot barneekteskap, og mot vold og overgrep mot kvinner og barn.
- Jobbe for å få fram sammenhengen mellom bedre familieplanlegging, mer bærekraftig folketallsutvikling og stabil økonomisk vekst.
- Støtte opp om ordningen med nettverkskreditt for kvinner både nasjonalt og internasjonalt.
- At bistandsarbeid etter en katastrofe også må fokusere på at kvinner og barn i slike situasjoner er særlig utsatt for menneskehandel og trafficking.
- Fremme internasjonal lovgivning for «allemannsrett» til naturressurser.
- Gjeninnføre ordningen med en egen bistandsminister i Norge.

EU/EØS

EU gir folkestyret dårligere kår. Unionen minner nå mer om en føderal statsdannelse, basert på liberalistiske prinsipper og fri flyt i Det indre marked. De pågående krisene, for eksempel knyttet til Euro- og Schengen-samarbeidet, viser svakheter i EU-systemet som Senterpartiet har advart mot gjennom tiår. Prisen det europeiske samfunnet har måttet betale for økt integrasjon og fri flyt, er større ulikhet og dårligere kontroll med arbeidsmarkedet og viktige ressurser. Den politiske og økonomiske integrasjonen har også svekket folkestyret og det politiske handlingsrommet.

EUs politiske og økonomiske union går en uviss framtid i møte, og nasjonalstatene løftes stadig oftere fram som alternativ til fjernstyring fra Brussel. Den britiske folkeavstemningen om EU-medlemskapet har skapt en helt ny dynamikk i Europa, og kommer trolig til å skape et nytt mulighetsrom for alternativer til EUs mål om en stadig tettere union. Norge må offensivt utnytte de mulighetene som den nye situasjonen skaper. Om det blir mulig, bør Norge aktivt samarbeide med Storbritannia om å skape en alternativ tilknytning til EU der både markedsadgang og nasjonal selvvråderett sikres.

Senterpartiet mener at Norge må gå imot avståelse av suverenitet til EU gjennom EØS-avtalen. Samtidig er medlemskap i EU enda mer vidtrekkende enn EØS, blant annet når det gjelder landbruks-, fiskeri-, finans-, utenriks- og forsvarspolitikk. Medlemskap i EU vil virke negativt på alle disse politikkområdene.

Senterpartiet vil erstatte EØS-avtalen med handels- og samarbeidsavtaler med EU for å sikre våre interesser. Vi vil ta Norge ut av Schengen-samarbeidet og gjeninnføre nasjonal grensekontroll. Så lenge Norge er en del av EØS, vil Senterpartiet arbeide for en aktiv bruk av reservasjonsretten og utnytte de mulighetene avtalen gir for å ivareta norske interesser.

Senterpartiet vil:

- Være garantist mot norsk EU-medlemskap og gå mot alle forsøk på å fremme en norsk søknad om EU-medlemskap.
- Erstatte EØS-avtalen med handels- og samarbeidsavtaler med EU. Det norske folket skal selv påvirke avgjørelsen om Norge skal være medlem i EØS, og har et framtidig mål om en folkeavstemning om Norges EØS-medlemskap.
- Redusere den norske EØS-kontingenten.

- At norske bidrag til økonomisk og sosial utjevning i Europa skal frikobles fra EØS-avtalen og skal utformes på grunnlag av nasjonale prioriteringer.
- Bruke reservasjonsretten i EØS-avtalen aktivt slik at Norge reserverer seg mot direktiver og forordninger som truer grunnleggende norske interesser eller hensynet til folks trygghet for arbeid, helse, miljø og sikkerhet.
- Avvise regelverk som ikke er EØS-relevant.
- Arbeide for tettere samarbeid med Storbritannia i EU- og EØS-spørsmål. Norge må åpne for britisk medlemskap i EFTA.

Forsvar og sikkerhetspolitikk

Målet for vår forsvars- og sikkerhetspolitikk er å hevde norsk suverenitet og sikre nasjonale interesser. Senterpartiet er tilhenger av et folkeforsvar som er til stede i hele landet. Hovedoppgaven til Forsvaret er å trygge norsk territorium, inkludert våre havområder.

Senterpartiet mener Norge fortsatt skal basere sin forsvars- og sikkerhetspolitikk på medlemskapet i NATO og aktivt arbeid i FN. Eventuelle norske militære bidrag i utlandet skal være utløst enten av vedtak i NATO eller FN. Prioritering og ressursbruk ved utenlandsoppdrag skal ikke gå på bekostning av Forsvarets primæroppgave.

Norge må ha et nasjonalt og selvstendig forsvar med egnede kapasiteter på land, i luft og på sjø. Forsvaret må hevde norsk suverenitet, over territorium, naturressurser og – i siste instans – ved grensene. Senterpartiet mener at investeringen i nye kampfly ikke må gå på bekostning av bevilgningene til de andre forsvarsgrenene.

Landforsvaret med sine soldater på bakken spiller i de fleste konflikter hovedrollen. I omstillingsarbeidet i Forsvaret er det avgjørende at Hæren utvikles videre til å bli en moderne landstyrke som kan fylle sin viktigste funksjon – førstelinjeforsvaret. Det er strategisk viktig å sikre tilstedeværelsen og kampkraften i våre to nordligste fylker.

Bærebjelken i folkeforsvaret er verneplikten. Senterpartiet mener at verneplikten gir en demokratisk basis for Forsvaret som sikrer rekrutteringsbasen og mener det er nødvendig å øke antallet som gjennomfører verneplikten.

Et velfungerende Heimevern er særlig egnet til å møte endringene i et uoversiktlig trusselbilde. Dette krever at Heimevernet må være landsdekkende og desentralisert. For å styrke rekrutteringen, vil Senterpartiet innføre HV-utdanning på seks måneder. Senterpartiet støtter «geografisk utskrivning» slik at Heimevernet styrkes i *hele* landet. Senterpartiet går inn for en investeringspakke (utstyr og våpen) til Heimevernet og vil øke bevilgninger til drift og øvelser. Sjøheimevernet må opprettholdes.

Senterpartiet mener det tilligger Stortinget å vedta eventuelle norske militære bidrag i utlandet. Dagens ordning med konsultasjon i Stortingets utvidede utenriks- og forsvarskomite sikrer ikke tilstrekkelig, demokratisk forankring.

Angrep i det digitale rom er en voksende utfordring og har gått fra å være et spørsmål om digital informasjon til å ha store konsekvenser for enkeltmennesker, næringslivet og samfunnet. Norge må utvikle kunnskap som setter oss i stand til å analysere om hendelser skyldes driftsproblemer, hærverk, organisert kriminalitet eller hybrid krigføring. Det må skje gjennom å arbeide på tvers av sektorer med høy grad av informasjonsdeling og tett samarbeid internasjonalt og mellom sivile og militære.

Senterpartiet vil:

- Sikre et sterkt Forsvar som er rustet for sin hovedoppgave, forsvar av norsk territorium.
- Opprettholde baser i henhold til våre prioriteringer i Langtidsplanen for Forsvaret 2017-2021.
- Øke bevilgningene til Forsvaret til 2 % av BNP innen 2024.
- Sikre langsiktig finansiering av Forsvaret som møter våre forpliktelser i NATO.
- Være tilbakeholdende med å inkludere flere medlemsland i NATO.
- Ha et forsvar basert på en allmenn verneplikt.
- Styrke alle forsvarsgrener, men legge særlig vekt på Hæren og Heimevernet.
- Redusere Forsvarets stabs- og administrasjonskostnader til fordel for operativ virksomhet.
- Vurdere nye måter å organisere forsvarsets eiendommer og logistikkforvaltning på, slik at det blir mer effektivt og målrettet.
- Øke Heimevernet til 50 000 soldater.
- Gjenopprette en egen utdanning for Heimevernet.
- Fortsatt prioritere å øke ressursene til øving og trening av Heimevernet. Det årlige inntaket av vernepliktige økes, ved at man innfører seks måneders HV-utdanning, om nødvendig ved hjelp av «geografisk utskrivning» som sikrer et landsdekkende Heimevern.
- Gjenopprette Sjøheimevernet og videreføre Kystjegerkommandoen, for bedre å ivareta landets nærkystforsvar.
- Sikre Hæren egen helikopterkapasitet.
- Bygge cyberforsvaret videre til en sterk og innovativ enhet som forebygger og avslører cyberkriminalitet. Enheten skal arbeide tett sammen med norske offentlige og private virksomheter, samt internasjonalt for å gjøre Norge til et av de sikreste digitale land i verden.
- Arbeide for et tettere nordisk forsvarssamarbeid blant annet når det gjelder ressursovervåking, deltagelse i internasjonale operasjoner, materiellinnkjøp, øvelser, skytefelt og utdanning.
- Si «nei» til norsk deltagelse i internasjonale operasjoner utenfor NATO hvis det ikke foreligger en klar forankring i FN-pakten og et klart FN-mandat.
- At Norge prioriterer en nordisk styrke i FN-regi framfor deltagelse i den nordiske militære innsatsgruppen i EU.
- Styrke ettervernet for veteraner og deres familier.
- At internasjonale operasjoner Norge deltar i, blir grundig evaluert.
- At Norge skal arbeide for en internasjonal, bindende avtale som forbyr atomvåpen.
- At Norge må arbeide for økt samkvem, handel og samarbeid med Russland i Nordområdene.